

T.C.

NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

ARAP DİLİ VE BELAĞATI BİLİM DALI

EBU HAMZA EŞ-ŞÂRÎ VE HİTABETTEKİ YERİ

Yüksek Lisans Tezi

DANIŞMAN

Prof. Dr. İbrahim SARMIŞ

HAZIRLAYAN

Mohammad MOHAMMADİ

KONYA – 2016

YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU

Öğrencinin	Adı Soyadı	MOHAMMAD MOHAMMADI
	Numarası	138106011034
	Ana Bilim / Bilim Dalı	TEMEL İSLAM BİLİMLERİ/ARAP DİLİ VE BELAĞATI
	Programı	Yüksek Lisans
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. İbrahim SARMIŞ
	Tezin Adı	EBU HAMZA EŞ-ŞARİ VE HİTABETTEKİ YERİ

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan *Ebu Hamza eş-Şari ve... Hitabetteki Yeri* başlıklı bu çalışma *28/08/2016* tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Sıra No	Danışman ve Üyeler		
	Unvanı	Adı ve Soyadı	İmza
1	Prof. Dr.	İbrahim SARMIŞ	
2	Prof. Dr.	Tacettin UZUN	
3	Doç. Dr.	M. Vehbi DERELİ	

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	MOHAMMAD MOHAMMADİ		
	Numarası	138106011034		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	TEMEL İSLAM BİLİMLERİ/ARAP DİLİ VE BELAĞATI		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	☒	
		Doktora	☐	
Tezin Adı	EBU HAMZA EŞ-ŞARİ VE HİTABETTEKİ YERİ			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Öğrencinin Adı Soyadı
İmzası

Mohammad MOHAMMADİ

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
--	---	---

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	MOHAMMAD MOHAMMADİ		
	Numarası	138106011034		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	TEMEL İSLAM BİLİMLERİ/ARAP DİLİ VE BELAĞATI		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans		
		Doktora		
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. İbrahim SARMIŞ		
Tezin Adı	EBU HAMZA EŞ-ŞARİ VE HİTABETTEKİ YERİ			

Bu çalışmada İslamiyet'te ilk ortaya çıkan Harici mezhebinden ayrılan İbadiyye fırkasının önemli şahsiyet, âlim, hatip ve komutanlarından olan Ebu Hamza'nın hayatı, hitabeleri ve hitabetteki yeri ele alınmış, konu, amaç ve önemi olarak üç başlık altında değerlendirilmesi yapılmıştır.

Hicri 128 ve 130'larda ilmi ve siyasi faaliyetlerini sürdüren Ebu Hamza, İbadiyye mezhebinin ilke ve düşüncelerini yaymak ve halkı Emevi iktidarlarına karşı kıskırtmak için her sene hac mevsiminde Mekke'ye gitmiş, vaazlar vermiş ve hutbeler okumuştur. Verdiği vaaz ve hutbelerle büyük insan kitlelerini etkilemiş, ordular kurmuş ve iki büyük şehir olan Mekke ve Medine'yi ele geçirmiştir. Bu şehirlerde üç ay hükümdarlık yapmıştır. Bu süre boyunca halka Hariciler'in sahabiler hakkındaki kanatlarını bir bir bildirmiş ve Emeviler'in hatalarını anlatmıştır. Bunun yanında dinin gerek kıldığı insanı ve ahlakı değerleri anlatmış ve dinin belirlediği cezaları da uygulamıştır.

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTITÜSÜ
--	--	---

ABSTRACT

Author's	Name and Surname	MOHAMMAD MOHAMMADI		
	Student Number	138106011034		
	Department	TEMEL İSLAM BİLİMLERİ/ARAP DİLİ VE BELAĞATI		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)	X	
		Doctoral Degree (Ph.D.)		
	Supervisor	Prof. Dr. İbrahim SARMIŞ		
Title of the Thesis/Dissertation	ABU HAMZA AL SHARİ AND HIS PLACE IN RHETORIC			

This study examines the life, ideas, and impressive sermons of Abu Hamza, who was an influential figure, religious scholar, preacher, and the military commander of the Ibadiyya sect of the Kharijite madhab. The study consists of three main parts of the analysis of the topic, objectives, and the importance of the topic.

Abu Hamza sustained his scholarly and political activities between 128 and 130, and in order to spread the doctrine and thoughts of the Ibadiyya sect and to incite people against the Umayyad authorities, he used to go to Mecca in the pilgrimage season and delivered khutbas and speeches. He influenced a great number of people through his powerful speeches and sermons, established military armies, and even captured the two big cities of Mecca and Medina. Abu Hamza ruled these two cities for three months. During his rulership period, he informed the public about the Kharijites' views and opinions on the Companions of the Prophet and talked about mistakes of the Ummayad Dynasty. In addition to that, he used to enlighten people about religious principles and values, while implementing religious-legal penalties.

ÖNSÖZ

İnsanı, diğer canlılardan ayıran özelliklerinden biri konuşmasıdır. Konuşmada da en önemli araç dildir, dil olmadan konuşmak imkânsızdır. Dil toplum içinde yaşamının, kaynaşmanın ve anlaşmanın başta gelen sebebidir. Bu yüzden dil Allah'ın verdiği en değerli nimetlerden biridir.

Böyle bir nimet bireyler, toplumlar, kavimler ve devletler arasındaki iyi ilişki, sevgi ve saygıyı sağlamaktadır. Dil iyi ilişkilerin kurulmasına sebep olacağı gibi devletler ve insanlar arası düşmanlık, nefret, kin ve kavgaların da başlamasına sebep olabilecek bir araçtır.

Hitabet, yani güzel söz söyleme sanatı gelir. Hitabet, bir topluluğun veya radyo ve televizyon gibi yayın vasıtalarından faydalanılarak kitlelerin karşısında onlara bir maksadı anlatmak, bir ülküyü aşlamak, faydalı bir bilgi ve bir öğüt vermek, muhatapları bir fikre inandırıp heyecanlandırmak ve duygulandırmaktır. Hitabet, hatibin söylemek istedikleri, söyledikleri ve nasıl konuştuğu ile ölçülür ve değerlendirilir.

Hitabetin olumlu yönlerine baktığımızda umumi yerlerde yapılan konuşmalardan şunu anlıyoruz: Dinleyicilerle hatip arasında bir muhavere, sistemli bir konuşma; dinleyicilerin anlamalarını mümkün kılmak ve onların hareket ve tavırlarına tesir etmek için söylenen sözler ve yapılan konuşmalar bunun da önemini anlamak için hatibin zekâsı, yeteneği ve bilgisi çok önemlidir.

Bu çalışmamızda İslamiyet'te ilk ortaya çıkan Harici mezhebinden ayrılan İbadiyye fırkasının önemli şahsiyet, âlim, hatip ve komutanlarından olan Ebu Hamza'nın hayatı, hitabeleri ve hitabetteki yeri ele alınmış ve konu, amaç ve önemi olarak üç başlık altında değerlendirilmesi de yapılmıştır.

Çalışmamız, bir giriş ve iki bölümden oluşmaktadır: Girişte, hitabetin kelime anlamı, tanımı, hatip, muhatap, hitabette dil ve üslubun önemi, doğuşu, konusu amacı, önemi, çeşitleri, tarihçesi ve tesiri hakkında bilgi verilmektedir.

Birinci bölümde de çalışmamızın asıl konusunu teşkil eden Ebû Hamza el-Muhtar b. Avf b. Süleyman b. Mâlik el-Ezdî es-Sülemî el-Basrî'nin adı, künyesi, hayatı, vefatı, Mekke'ye girişi ve Medine'ye girişi genel bilgi verilmektedir

İkinci bölümde ise Ebu Hamza bir hatip olarak hayatı boyunca okuduğu hutbeleri biraraya getirilip çevirisi yapılarak hutbelerinin konusu, genel yapısı, özelliği, amacı, önemi ve hitabetteki yeri başlıkları altında değerlendirilmektedir. Tezde başta Kurân-ı Kerim olmak üzere konumuzla uzaktan ve yakından ilgili tüm eserlerden yararlanılmıştır.

Çalışmam sırasında bana desteklerini esirgemeyen danışman hocam Prof. Dr. İbrahim SARMIŞ'a, tez konusunun tespit edilmesinde ve hazırlanmasında rehberliğini esirgemeyen hocam Prof. Dr. Tacettin UZUN'a, yüksek lisans süresi boyunca her türlü maddi ve manevi yardımını esirgemeyen saygıdeğer hocam Yusuf TÜRKALP'a şükranlarımı sunuyorum.

Mohammad MOHAMMADI

KONYA-2016

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	VI
KISALTMALAR	XI
GİRİŞ	1
HİTABET NEDİR?	1
.1 Hitabetin Kelime Anlamı	1
2. Hitabetin Tanımı	1
3. Hatip (Konuşan)	2
4. Muhatap (Dinleyici)	2
5. Hitabette Dil ve Üslûbun Önemi	2
6. Hitabetin Doğuşu	3
6.1. Yunanlar ve Latinlerde Hitabet	4
6.2. Romalılarda Hitabet	5
6.3. Fransızlarda Hitabet	5
6.4. Türklerde ve Osmanlılarda Hitabet	5
6.5. Araplarda Hitabet	7
7. Hitabetin Konusu ve Amacı	10
8. İçerik Yönüyle Hitabetin Çeşitleri	12
8.1. Siyasi Hutbe	12
8.2. Askeri Hutbe	13
8.3. Hukuki (Adli) Hutbe	13
8.4. Dini Hutbe	13
9. Şekil Yönüyle Hitabet Çeşitleri	13
9.1. Hitabe	14
9.2. Nutuk	14
9.3. Konferans	14
9.4. Hasbihâl	14
9.5. Muhavere	14
9.6. Açık Oturum	15
9.7. Münazara ve Tartışma	15
9.8. Panel	15
9.9. Sempozyum	15

9.11.	Monolog	16
9.12.	Diyalog	16
10.	CAHİLİYE VE İSLAM DÖNEMİNDE HİTABET	16
10.1.	Cahiliye Döneminde Hitabet	16
10.2.	Asr-ı Saadette Hitabet	17
10.3.	Hulefa-i Raşidin Döneminde Hitabet	18
10.4.	Emeviler Döneminde Hitabet	19
10.5.	Hariciler'de Hitabet	20
10.6.	Abbasiler Döneminde Hitabet	21
10.7.	Türkler Döneminde Hitabet	21
BİRİNCİ BÖLÜM		23
EBÛ HAMZA EŞ-ŞÂRİ'NİN HAYATI VE KİŞİLİĞİ		23
1.1.	Adı, Künyesi ve Nesebi	24
1.2.	Hayatı	24
1.3.	Kişiliği	26
1.4.	Vefatı	26
1.4.1.	Mekke'ye Girişi	27
1.4.2.	Medine'ye Girişi	28
İKİNCİ BÖLÜM		30
EBU HAMZA'NIN HUTBELERİ'NİN DEĞERLENDİRİLMESİ		30
2.1.	Ebu Hamza'nın Hitabetteki Yeri	31
2.2.	Ebu Hamza eş-Şâri'nin Medine'ye Geldiğinde Okuduğu Hutbe	32
2.3.	Ebu Hamza'nın Bir Diğer Hutbesi	34
2.4.	Medinelilerin Arkadaşlarını Ayıplaması Üzerine Okuduğu Hutbe	34
2.5.	Bir Diğer Hutbesi	44
	Medinelilerin Hakareti ve Küfürleri Konusunda Hutbesi	46
2.7.	el-İkdu'l Ferid'de Geçen Bir Diğer Hutbe	49
2.8.	Bir Diğer Hutbesi	50
2.9.	Medine'den Giderken Okuduğu Hutbesi	51
2.10.	Ebû Hamza el-Hârici'nin Hutbesi	52
2.11.	Bir Diğer Hutbesinde de Şunları Söyledi	57
2.12.	DEĞERLENDİRME	58

2.12.1. Ebû Hamzanın Hubelerinde İşlediği Konular	58
2.12.2. Ebû Hamzanın Hitabelerinin Yapısı ve Özellikleri.....	62
2.12.3. Ebû Hamzanın Hitabelerinin Amacı ve Önemi.....	64
SONUÇ	67
BİBLİYOGRAFYA.....	69

KISALTMALAR

a.g.d.	: Adı geçen dergi
a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
AÜEF.	: Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi
bs.	: Baskı
bty.	: Basım tarihi yok
by.	: Basım evi
c.	: Cilt
çev.	: Çeviren
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
HÜİFD.	: Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
ME.	: Milli Eğitim
MEBY.	: Milli Eğitim Basımevi
Mat.	: Matba'a
MÜİFD.	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
s.	: Sayfa
ss.	: Birden fazla sayfa
sy.	: Sayı.

- TG. : Türkiye Gazetesi
- TA. : Türk Ansiklopedisi
- y. : Yıl
- yay. : Yayın Evi/Yayınları/Yayıncılık
- YRA. : Yeni Rehber Ansiklopedisi
- m.ö. : Milattan önce

GİRİŞ

HİTABET NEDİR?

1. Hitabetin Kelime Anlamı

Hitabet Arapça bir kelime olup konuşma yapma, güzel söz söyleme, vaaz ve nasihat etme gibi anlamlara gelen (حَطَبٌ يَخْطُبُ حَطَابَةً) kökünden gelir. Hitabet şahsa veya topluluğa karşı söz söyleme, bir şeyi anlatma ve konuşma sanatıdır.¹

2. Hitabetin Tanımı

Hitabet, konuşma sanatıdır. Ayrıca seci'li veya mensur söze, belli bir konuda yapılan, başlangıcı sonu bulunan ve maksadını anlatmak için başkasına yöneltilen konuşmaya denir. Başka bir deyişle de hitabet, bir topluluğa bir maksadı anlatmak, bir fikri açıklamak, öğüt vermek, bir görüşü benimsetmek, bir eyleme teşvik etmek, aşılacak, bazı fevkalade hallerde heyecanlandırmak, duygulandırmak, güzel konuşan bir hatibin bir kısım insanları ikna etmesi gibi amaçlarla yapılan güçlü ve etkileyici konuşma sanatı anlamlarına gelmektedir.² Hitabet, ilmî, dinî, siyasi, askeri ve adli olmak üzere beşe ayrılır.³

Hutbe, dini literatürde başta cuma ve bayram namazları olmak üzere belirli ibadetlerin icrası esnasında din görevlileri ve dini bilgilere vâkıf insanlar tarafından

---

¹ el-Câhız, Ebû Osman b. Bahr, *el-Beyân ve't-Tebyîn*, Mektebtü'l-Hancî, Kahire, 1375, I/10; İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem, *Lisanü'l-Arab*, Darü'l-Maarif, Kahire, 1119, ss. 1194-1195; Ali Mahfuz, *Fennü'l-Hitabe ve İ'dadu'l-Hatib*, Darü'l-İ'tisam, 1902, s. 13; Muhammed Ebu Zehra, *el-Hitabe Usûluha – Tarihuha fi Ezheri Usûriha İnde'l-Arab*, Darü'l-Fikri'l-Arabi, Kahire, 1365-1946, s. 7; İsmail Lütfi Çakan, *Dini Hitabet (çeşitleri - ilkeleri - örnekleri)*, İrfan yy., İstanbul, 2011, s. 5; Cemal Tosun ve Recai Doğan, *Hitabet ve Mesleki Uygulama Ders Kitabı*, M.E.B., İstanbul 2004, s. 15; Mahmut Kaya, "Hitabet", *DİA*, XVIII/156.

² el-Câhız, *a.g.e.*, I/10; İbn Manzûr, *a.g.e.*, ss. 1194-1195; Kaya, *a.g.m.*, *DİA*, XVIII/156; Çakan, *a.g.e.*, s. 5; Ahmet Lütfi Kazancı, *Peygamber Efendimizin Hitâbeti*, Marifet Yayınları, İstanbul, 1992, s. 17.

³ Ali Mahfuz, *a.g.e.*, ss. 69-103.

yapılan, genelde vaaz ve nasihati içeren konuşmayı ifade eder.⁴ “*el-hitâbü, el-muhâtabetü*” de karşılıklı konuşma manalarına gelir.⁵

3. Hatip (Konuşan)

Hatip (konuşan), bir topluluk, bir grup veya bir kişiden fazla dinleyici karşısında güzel, etkili, belağatlı ve fesahatli konuşan kimsedir. Ayrıca camilerde cuma ve bayram günlerinde minberden konuşma yapan kimseye de “hatip” denir.⁶

Hatibin muhataplarını etkileyebilmesi için bilgili, ahlaklı, faziletli, belağatlı, fesahatli, ölçülü, dikkat çekici ve sevimli bir kişiliğe sahip olması gerekir. Hatibin özü ve sözü dosdoğru olmalıdır. Konuşmaları farklı, davranış ve halleri farklı olmamalıdır, konuşmalarıyla halleri uyumlu olmalıdır. Dinleyicilere, yerine ve zamanına göre konuşmalı, dinleyicileri konuştuklarıyla ikna edebilmeli ve etkileyebilmelidir. Ayrıca dinleyicilerin sorularına ikna edici cevaplar verebilmelidir.⁷

4. Muhatap (Dinleyici)

Sıraladığımız bu unsurlarının en önemlisi dinleyicilerdir. Hatiplere konuşma fırsatını veren onlardır. “Dinleyiciler yoksa konuşma da yoktur” ifadesini tereddütsüz bir şekilde söyleyebiliriz. Dinleyiciler en az iki kişiden oluşur. Dolayısıyla en basit konuşma da iki kişi arasında cereyan eder.⁸

5. Hitabette Dil ve Üslûbun Önemi

Dil, bir insanın ve bir milletin kültür mirasını gelecek nesillere intikal ettirdiği için insani ve milli bağların temelidir. Çünkü dil insanın terazisidir, cehaletle hafifler

⁴ Ali Mahfuz, *a.g.e.*, ss. 99-102; Çakan, *a.g.e.*, s. 8; Mustafa Baktır, “Hutbe”, *DİA*, XVIII/425.

⁵ Kazancı, *a.g.e.*, s. 17.

⁶ Abdurrahman Çetin, *Hitabet ve İrşad*, Emin Yay., Bursa, 2008, s. 17.

⁷ Kemal Güran, *Hatiplere Hutbeler*, TDV, yay., Ankara, 1997, I/5-6; Ragıp Güzel, *Konuşma Sanatı Dil Belâsı*, Çelik, yay., İstanbul, 2005, s. 94.

⁸ Nejat Muallimoğlu, *Hitabet*, Avcı Ofset Matbaacılık, İstanbul, 2000, ss. 10-11.

ve akılla ağırlaşır. İnsanlar ve milletler arasında anlaşmalar, neticeler, alışverişler, barışlar ve savaşlar dille meydana gelir. Dil olmadan diğer kültür unsurlarının birçoğunun mevcudiyeti bile mümkün olamaz. Dil vasıtasıyla şehirler bina edilir, kavimler idare olunur, ibadetler onunla ifa edilir.⁹

Hitabette sözü yumuşak ve güzel üslupla söylemek, mesajın muhatapta beklenen etkiyi göstermesi açısından son derece etkilidir. Güler yüz, tatlı dil, sempatik tavır ve etkileyici öğütler, hatibe güveni artıracak gibi; kaba ve sert ifadeler, bilgi ve saygı temelinden yoksun yorumlar, kırıcı ve şiddetli konuşmalar dinleyenlerde bıkkınlık ve nefret hissi uyandırabilir. İnsanlara tatlı dille, güler yüzle samimi bir şekilde hitap etmenin sevindirici, özendirici, hatırlatıcı, düşündürücü, toplayıcı ve birleştirici bir özelliği vardır. Kurân-ı Kerim’de “*güzel söz, kökü yerde sabit, dalları gökte olan ve her zaman meyve veren güzel ağaca; kötü söz ise, topraktan koparılmış yerinde tutunamayan kötü ağaca benzetilmektedir.*”¹⁰

Bu konu hakkında Yunus Emre der ki:

*“Söz ola kese savaşı, Söz ola kestire başı
Söz ola ağulu aşu, Bal ile yağ eder söz.”*

Dolayısıyla toplum bireylerini bilgilendirme, yönlendirme, dini, siyasi ve ahlaki yönden aydınlatmada hitabetin etkinliği tartışılmazdır.¹¹

6. Hitabetin Doğuşu

Hitabet dini, siyasi ve kültürel açılardan gelişen ve ilerleme kaydeden her millette ön plana çıkmaktadır.¹² Hitler, Mussolini, Stalin, Mao ve Lavin gibi diktatörler en meşhur hatiplerdir.

Hitabetin doğuşu ve çıkışıyla ilgili kaynaklarda farklı bilgiler verilir.

⁹ Güzel, *a.g.e.*, ss. 9, 11, 14, 90.

¹⁰ İbrahim, 14/24-26.

¹¹ Komisyon, “Vaaz ve Vaizlik sempozyumu”, *DİB*, yay., Ankara, 2011, s. 101; Çetin, *a.g.r.*, s. 37.

¹² Seyit Kemal Karaalioğlu, *Sözlü Yazılı Kompozisyon Konuşmak ve Yazmak Sanatı*, yy., 1969, İstanbul, s. 53.

Hitabet ilmiyle ilgili ilk eseri Yunanlılar Birklis zamanında vermiştir; aynı zamanda hitabet ilminin kaidelerini belirlemiş ve temelini atmışlardır.¹³

Hitabetin çok eski ve köklü bir geçmişi vardır. Bu bağlamda hitabetle ilk uğraşan kişinin m. ö. V. asırda yaşayan Sicilyalı Koraks olduğu söylenmektedir. Ondan sonra öğrencisi Tisias hitabetle ilgili ilk eseri yazmış ve Atina'nın ünlü hatiplerinden Lusias, Gorgias ve Sokrates'i yetiştirmiştir.¹⁴ İlim olarak hitabete yönelen ve kurallarını öğrenerek kendilerine meslek edinen ilk grup ise sofistlerdir.¹⁵

Hitabetle ilgili günümüze ulaşan ilk sistematik eser Aristo'nun İslam mantıkçılarının (Arap olanların) *Kitabu'l-Hatabe* adıyla isimlendirdikleri ünlü *Rhetorica* (Retorika) isimli eseridir. Retorika hitabet ilminde ders olarak okutulan ilk eser olma özelliğine de sahiptir.¹⁶

Hitabetin en eski örneklerine baktığımızda şu milletlerde hitabet görülmektedir:

6.1. Yunanlar ve Latinlerde Hitabet

Bu iki milletin hayatında edebiyatın önemli bir çeşidi olan hitabete büyük değer verildiğini görüyoruz. Tilmak yazarı Rahip Fenelon şöyle der: “Yunanlılarda her şey halka, halk da söze bağlıdır”. Yunanlıların “Agora” adını verdikleri meydanlarda toplanan halk, yapılan konuşmaları ilgiyle takip etmiştir. Halkın hitabete ve güzel söze aşırı şekilde düşkünlüğü, Yunanistan'da hatip yetiştirme gayesi ile okullar açılmasına sebep olmuştur. Demesthenes (m. ö. 383-322), Perikles (m. ö. 494-429), Eşin (m. ö. 389-313) gibileri, Yunan hatipleri içerisinde zikre değer olanlarıdır.¹⁷

¹³ Ebu Zehra, *a.g.e.*, s. 9.

¹⁴ Kaya, *a.g.m.*, *DİA*, XVIII/156.

¹⁵ Ebu Zehra, *a.g.e.*, s. 10.

¹⁶ Ebu Zehra, *a.g.e.*, s. 10; Kaya, *a.g.m.*, *DİA*, XVIII/156-157.

¹⁷ Hasan Ali Koçer, *Eğitim Tarihi İlk Çağ*, A.Ü.E.F., yay., Ankara, 1971, I/117; Ahmet Yüzendağ, *Hitabet Dersleri*, Ay yıldız, Mat, Ankara, 1964, ss. 12-13; Hıfzurrahman Raşit Öymen, *Doğulu ve Batılı Yönüyle Eğitim Tarihi*, Ay yıldız, Mat, Ankara, 1969, I/ 22-40; Komisyon, “Hitabet”, *Türk Ansiklopedisi*, M.E.By., Ankara, 1971, XIX/ 302-303.

6.2. Romalılarda Hitabet

Romalılar da Yunanlılar kadar hitabete önem vermiştir. Roma'da "Forum" denilen meydana İmparator Ceasar tarafından sırf hatiplere ait olmak üzere kürsü konulması, törenlerde zamanların hitabetle doldurulması, hükümdarların bazen saatlerce süren nutuklarla karşılanması ve dış ülkelere gönderilecek elçilerin hatipler arasından seçilmesi Roma'da hitabete verilen önemi göstermektedir. Roma'nın en büyük hatibi Cicero'dur (m. ö. 106-43). Genç Plin (m. ö. 113-62) ve İhtiyar Senecada (m. ö. 55- m. s. 3741) meşhur Roma hatipleri arasında yer alır.¹⁸

6.3. Fransızlarda Hitabet

Daha çok kiliselerde görülen vaaz çeşididir. Daha sonra Fransız İhtilali (1789) yıllarında hitabet meydanlara taşınmış ve siyasi hitabet şeklini almıştır. Bu yıllarda hatipler birbirleriyle yarış edencesine bıktırıcı, tiksindirici safsatalarla dinleyiciye zorla kendilerini dinlettirme yolunu tutmuşlardır. Daha sonra Fransız İhtilali'nin tesiri uzaklaştıkça Fransa'da hitabet sahasında da ciddiyet görülür. Hatipler sırf hitabet anında giydikleri bir kıyafetle kürsüye çıkmış ve konuşmuşlardır. Mirabeau (1749-1791), Danton (1759-1794), Robespierre (1758-1794) gibi Fransız İhtilali'nin önderliğini yapanlar aynı zamanda etkili birer hatip idiler.¹⁹

6.4. Türklerde ve Osmanlılarda Hitabet

Türklerde hitabet diğer milletlerle mukayese edildiğinde; bir edebi tür olarak dini ve askeri çeşitleri oldukça yetersiz mahiyette ve geç gelişme göstermiş bir saha olarak zikredilmektedir.²⁰

¹⁸ Hasan Ali Koçer, *a.g.e.*, I/117; Ahmet Yüzendağ, *a.g.e.*, ss. 12-13; Hıfzurrahman Raşit Öymen, *a.g.e.*, I/22-40; Komisyon, "Hitabet", Türk Ansiklopedisi, XIX/ 302-303.

¹⁹ Hasan Ali Koçer, *a.g.e.*, I/117; Ahmet Yüzendağ, *a.g.e.*, ss. 12-13; Hıfzurrahman Raşit Öymen, *a.g.e.*, I/22-40; , "Hitabet", Türk Ansiklopedisi, XIX/ 302-303.

²⁰ Kaya, *a.g.m.*, *DİA*, XVIII/156-158; Komisyon, "Hitabet" *TA.*, 19/301-302.

Bugünkü bilgilere göre Türk hitabetini kesin çizgilerle olmasa bile başlıca üç devrede ele almak mümkün görünmektedir:

Birinci devre: Türk hitabetinin doğup geliştiği, fakat konuyla ilgili bilgi ve metinlerin yeterince yazılı kaynaklara intikal etmediği ilk devredir. XIII. asra kadar süren bu devrenin ağırlıklı coğrafyası sebebiyle buna Orta Asya'daki ilk devre denebilir.²¹

İkinci devre: Türklerin ilk zamanlarda yaşadıkları belli başlı bölgelerinde Gazneliler, Harzemşahlar, Memlükler, Akkoyunlular gibi kurucularına nisbetle adlandırılan ve çoğu orta büyüklükte devlet ve medeniyetler devresini içine alan dönemdir. Hindistan'dan Orta Doğu ve Kuzey Afrika'ya kadar geniş bir coğrafyaya yayılmış bu devre hakkındaki bilgilerin henüz çok yeterli düzeye ulaştığını söylemek mümkün değildir. Hitabet konusunda ise hemen hiçbir şeyin bilinmediği bu devir XII. asırdaki geniş Türk dünyasını kapsamaktadır.²²

Üçüncü devre: Türk tarihindeki en büyük, en uzun ve en muhteşem medeniyet dönemine damgasını vurmuş olması hasebiyle diğer devrelere nazaran daha iyi bilinen ve takip edilebilen, XII. yüzyıldan günümüze uzanan Selçuklu ve Osmanlı Devletleri devresidir.²³

Burada birinci ve üçüncü devrelerde hitabetle ilgili gelişmelere şu örnekler verilebilir:

Birinci devrede Türk Hitabeti en eski ipuçlarını Türk destanlarında bulmak mümkündür. Mesela, Oğuz Kağan Destanı'nda Kağan'ın ikinci eşinden doğan çocukları şerefine toy (ziyafet) düzenleyip, beylere ve halka karşı yaptığı konuşmadır.²⁴

Üçüncü devre Karahanlılar, Büyük Selçuklular, Osmanlılar ve Cumhuriyet dönemleridir. Bu dönemler askeri, siyasi ve dini hitabetin zirvesini yaşadığı

²¹ Mustafa Uzun, "Türk Hitabet Tarihine Genel Bir Bakış", *M.Ü.İ.F.D.*, sy. 19, İstanbul, 2000, s. 147.

²² Uzun, *a.g.d.*, s. 147.

²³ Uzun, *a.g.d.*, s. 147.

²⁴ Uzun, *a.g.d.*, s. 147.

dönemlerdir. Özellikle Tanzimattan sonra hitabet çeşitlerinin herbirinde ciddi gelişmeler göze çarpmaktadır.²⁵

İlk iki devrede Türk hitabetiyle ilgi hiçbir bir bilgi ve kaynak bulunmamaktadır.²⁶

6.5. Araplarda Hitabet

Cahiliye Araplarında hitabetin büyük bir önemi vardır. Sene içinde ele geçen fırsatlar kabile hatibi tarafından değerlendirilmekle kalmaz, kabileler arası hitabet ve şiir yarışmaları tertiplenirdi.

Araplar her yıl “Ukaz, Mecenne, Zü'l-Mecaz” gibi panayırlarda sadece alış verişle uğraşmaz, bu panayırları edebi değeri yüksek bir akademi gibi kabul ederlerdi. Bu panayırlarda her kabilenin şairleri ve hatipleri kendi şan ve şöhretlerini yükseltmeye, cömertlik ve konukseverliğini tanıtmaya çalıştığı gibi, düşmanı olan kabileyi de kötülemek için iyi bir fırsat bulmuş olurlardı.²⁷

Panayırların en büyüğü Ukaz'dır. Hicretin 129. senesinde yağma edilmesine kadar 165-170 sene kadar devamlı olarak her yıl kurulmuş olan bir panayırdır. Ukaz, bir mesele hakkında bir yere kapanıp fikir yürütmek, delil getirerek hasmı susturmak manasındadır. Ukaz Panayırı'nda bunların hepsi vardı. Özellikle övünmeye pek hevesli olan Araplar, panayırlarda kendi kabilelerin üstünlüklerinden bahsederlerdi. Bu gibi toplantılar yalnız dilin değil, ahlakın da düzelmesine hizmet etmiştir. Mesela ahlaki faziletle tanınmamış bir topluluğun bu gibi toplantılarda yeri olmazdı. Bu sebeptendir ki ahlaki faziletler konusunda kabileler birbirleriyle yarış ederlerdi. Dolayısıyla bu panayırlarda hutbeler okunur, kasideler söylenir, kelime, mana ve ibareler üzerine münakaşalar, mübahaseler edilir ve edebi meclis günlerce devam ederdi. Ukaz Panayırı'nda en belîğ şair kasidesini, en belîğ hatip hutbesini ortaya

---

²⁵ Uzun, *a.g.d.*, ss. 147-169; Çalışmamızdaki “Türkler Dönemin’de Hitabet” başlığına bakınız, s. 14.

²⁶ Uzun, *a.g.d.*, s. 147.

²⁷ Komisyon, “Arap Edebiyatı”, TA., M.E.B., Ankara, 1971, XIX/236.

koyardı. Arapların hâkim ve bilge kişi, şair ve müdebbiri olan Kuss b. Sa'ide (h. 600) boz bir deveye binerek hutbelerini bu çarşıda söylemiştir.²⁸

Mesela, Kuss b. Sâ'ide Ukaz Panayırı'nda okuduğu söylenen meşhur hutbesi şöyledir:

خُطِبَتْ قُسُّ بْنِ سَاعِدَةَ الْإِيَادِيِّ:

أَيُّهَا النَّاسُ! اسْمَعُوا وَعُوا ، وَإِذَا وَعَيْتُمْ شَيْئًا فَانْتَفِعُوا . إِنَّهُ مَنْ عَاشَ مَاتَ ، وَمَنْ مَاتَ فَاتَ ، وَكُلُّ مَا هُوَ آتٍ آتٍ . مَطَرٌ وَنَبَاتٌ ، وَأَرْزَاقٌ وَأَقْوَاتٌ ، وَأَبَاءٌ ، وَأُمَّهَاتٌ ، وَأَحْيَاءٌ وَأَمْوَاتٌ ، جَمْعٌ وَأَشْنَاتٌ ، وَآيَاتٌ بَعْدَ آيَاتٍ . إِنَّ فِي السَّمَاءِ لَخَبْرًا ، وَ إِنَّ فِي الْأَرْضِ لَعَيْرًا : لَيْلٌ دَاجٍ ، وَسَمَاءٌ ذَاتُ أَبْرَاجٍ ، وَأَرْضٌ ذَاتُ فِجَاجٍ ، وَبِحَارٍ ذَاتُ أَمْوَاجٍ . مَا لِي أَرَى النَّاسَ يَذْهَبُونَ وَلَا يَرْجِعُونَ ، أَرْضُوا بِالْمُقَامِ فَأَقَامُوا ، أَمْ تَرَكُوا هُنَاكَ فَنَامُوا .

أَفَسَمَ فُصٌّ قَسَمًا حَقًّا ، لَا خَائِنًا فِيهِ وَلَا آثِمًا : إِنَّ لِلَّهِ دِينًا هُوَ أَحَبُّ إِلَيْهِ مِنْ دِينِكُمْ الَّذِي أَنْتُمْ عَلَيْهِ ، وَنَبِيًّا قَدْ حَانَ حَيْئُهُ ، وَ أَضَلَّكُمْ أَوَانُهُ وَأَدْرَكَكُمْ إِبَانُهُ : فَطُوبَى لِمَنْ أَدْرَكَهُ فَاَمَنَّ بِهِ ، وَهَدَاهُ ، وَوَيْلٌ لِمَنْ خَالَفَهُ وَعَصَاهُ .

ثُمَّ قَالَ : تَبًّا لِأَرْبَابِ الْغَفْلَةِ ، وَالْأَمَمِ الْخَالِيَةِ ، وَالْفُرُونَ الْمَاضِيَةِ . يَا مَعْشَرَ إِيَادٍ : أَيَّنَ الْأَبَاءِ وَالْأَجْدَادُ ، وَأَيَّنَ الْمَرِيضُ وَالْعَوَاذُ ، وَأَيَّنَ الْفِرَاعِنَةُ الشَّدَادُ ، أَيَّنَ مَنْ بَنَى وَشَيَّدَ ، وَرَحْرَفَ وَنَجَّدَ ، أَيَّنَ الْمَالُ وَالْوَلَدُ ، أَيَّنَ مَنْ بَغَى وَطَغَى ، وَجَمَعَ فَأَوْعَى ، وَقَالَ أَنَا رَبُّكُمْ الْأَعْلَى . أَلَمْ يَكُونُوا أَكْثَرَ مِنْكُمْ أَمْوَالًا ، وَأَطْوَلَ مِنْكُمْ أَجَالًا ، طَحَنَهُمُ النَّرَى بِكَائِلِهِ ، وَمَرَقَهُمْ بِطَوْلِهِ ، فَتَلَكَ عِظَامُهُمْ بِالْيَةِ ، وَيُبِوتُهُمْ خَالِيَةً ، عَمَرْتَهَا الذَّنَابُ الْغَاوِيَةَ .

²⁸ Muhammed Fehmi, *Tarih-i Edebiyat-ı Arabiyye*, Matbaa-i Amire, İstanbul, 1334, c. 1, ss. 94-95.

كَلَّا بَلْ هُوَ اللَّهُ الْوَاحِدُ الْمَعْبُودُ ، لَيْسَ بِوَالِدٍ وَلَا مَوْلُودٍ .

ثُمَّ أَنْشَأَ يَقُولُ :

فِي الذَّاهِبِينَ الْأَوَّلِينَ مِنَ الْقُرُونِ لَنَا بَصَائِرُ
لَمَّا رَأَيْتُ مَوَارِدًا لِلْمَوْتِ لَيْسَ لَهَا مَصَادِيرُ
وَرَأَيْتُ قَوْمِي نَحْوَهَا يَمْضِي الْأَصَاغِرُ وَالْأَكَابِرُ
لَا يَرْجِعُ الْمَاضِي إِلَيَّ وَلَا مِنَ الْبَاقِينَ غَاطِرُ
أَيَقْنُتُ أَنِّي لَا مَحَالَةَ حَيْثُ صَارَ الْقَوْمُ صَائِرُ

“Kuss bin Sâide'nin Hutbesi

Ey insanlar! Beni iyi dinleyin ve anlayın. Anladığımız şeylerden de faydalanın. Şunu iyi bilin ki; yaşayan ölür, ölen gömülür, gelecek olan her şey de görülür.

Yağan yağmurlar ve biten otlar, rızıklar ve azıklar, babalar ve analar, diriler ve ölüler, toplular ve dağınıklar; ayet üstüne ayettir bunlar.

Vahiy bilgisi gökten gelen haberlerdir. Karanlık gece, burçlarla dolu gökyüzü, vadilerle yarılmış yeryüzü ve dalgalarla coşan denizler; yerdeki ibretlerdir.

Bana ne oluyor! İnsanların gittiğini fakat dönmediğini görüyorum. Bunlar, gittikleri yerlerden çok mu memnunlar da orada duruyorlar? Yoksa terk mi edildiler de uyuyorlar?

Kuss ne haince ne günahkârca ama dosdoğruca yemin eder ki; Allah katında; Ona şu inandığınız dininizden çok daha sevimli olan bir din var. Ve bir de gönderilme vakti çok yaklaşmış bir peygamber var.

O peygamberin gelme zamanı sizi gölgeledi, devri de kucakladı. Ne mutlu onu anlayan ve ona iman edene. Yazıklar olsun ona karşı gelen ve ona isyan edene.

Yine yazıklar olsun gafillere, bomboş ümmetlere ve geçmiş toplumlara.

Ey İyad topluluğu! Hani şimdi nerede o dedeler ve babalar, ziyaretçileriyle beraber hastalar, o zalim firavunlar, binalar yapanlar ve kuleler dikenler, evlerini süsleyip döşeyenler. Hani nerede mallar ve oğullar, zalimler ve azgınlar, servetler toplayıp yığanlar ve “ben sizin en büyük rabbiniz değil miyim?” diye bağırانlar.

Onlar malca sizden daha zengin değiller miydi? Onların ömürleri sizden daha uzun değil miydi?

Toprak onları değirmeninde öğüttü, güçlerini dağıttı. İşte onların çürümüş kemikleri, içlerinde uluyan kurtların yaşadığı bomboş kalmış evcikleri.

Sakın ha! Şunu iyi bilin ki, O Allah tek mabuttur ve O, ne doğurmuş ne de doğmuştur.

Önceki geçen toplumlarda bizim için ibretler var.

Henüz görmedim dönüşünü, ölüme giden yol çok dar.

Görüyorum kavmim küçüğüyle büyüğüyle o tarafa gidiyor naçar.

Gidenler bana geri dönmüyor ve baki olmuyor kalanlar.

Anladım ki, bir toplumun başına geleceklere mani bir güç mü var?”²⁹

Bu hutbeden yola çıkarak baktığımızda gerçekten o günün şartlarına göre Araplar’ın belağat, edebiyat ve hitabete ne kadar önem verdiklerini açık seçik olarak görebiliyoruz.

7. Hitabetin Konusu ve Amacı

Tanımından da anlaşılacağı üzere hitabetin amacını ve konusunu bir bakıma hatip ve muhatapların içinde bulunduğu şartlar belirlemektedir. Dolayısıyla şartlar neyi gerektiriyorsa o söylenecek, okunacak ve anlatılacaktır. Buradaki amaç ya konu hakkında muhatapları bilgilendirmek, duygulandırmak ve heyecana getirmek ya da

²⁹ Neda Armaner, *Hitabet ve Dini İrşat Üzerine*, Ayyıldız matbaası, Ankara, 1962, ss. 11-13.

hatibin kendi fikri, dava ve inanç dünyasını ikna edici bir surette muhataplarına telkin ve özellikle de kabul ettirmektir.³⁰

el-Farâbî (ö. 339/950), insana toplulukları ikna etme gücü ve yeteneği kazandırdığı için hitabetin beşeri ilişkilerin geliştirilmesinde vazgeçilmez bir sanat olduğu görüşündedir.³¹

Hitabetin bir diğer amacı ise muhatabı ikna etmek ve susturmaktır.³² Bundan dolayıdır ki hitabetin belli bir konusu yoktur.³³

İbn Rüşd el-Hafid (595/1198), Aristo'dan şöyle naklediyor: “Hitabetin kendine has belli bir konusu yoktur. Vatan sevgisi, nizam ve adaleti hâkim kılmak, fitneyi ortadan kaldırmak ve faziletli şeylere sınımsız sarılmak gibi konularla farklılık gösterebilir.”³⁴

Toplumun beklenti ve ihtiyaçlarına cevap verecek nitelikte olması gereken hutbelerde dinleyicilerin dışında bulunan kişi ve gurupların eleştirisi yerine bizzat hitap edilen dinleyicilerin ihtiyaçlarının göz önünde bulundurulması, birlik ve beraberliğe özendirici konuşmaların yapılması gerekmektedir.³⁵

İnsan inandırma yol ve yöntemlerini kullanma melekesinden faydalanarak kendisine sunulan hemen her konu üzerinde karşısındaki kişiye veya topluluğa hitapta bulunur. Ona göre hitabetin değişmeyen üç unsuru vardır: Hatip (konuşan), konu ve muhataptır.³⁶

---

³⁰ Ebu Zehra, *a.g.e.*, s. 22; Abdulkakim Yüce, *Konuşma Sanatı ve Hitabet*, Işık Yay., İstanbul, 2011, ss. 13-20; Muhammed İbrahim, *el-Cânibu'l-İ'lâmî fî Hutabi'r-Resûl*, el-Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut, 1986, ss. 12-5; Komisyon, “Hitabet” TA., XIX/302.

³¹ Çakan, *a.g.e.*, s. 5.

³² Kaya, *a.g.m.*, *DİA*, XVIII/157.

³³ Çakan, *a.g.e.*, s. 6; Kaya, *a.g.m.*, *DİA*, XVIII/157.

³⁴ Ebu Zehra, *a.g.e.*, s. 16.

³⁵ Kaya, *a.g.m.*, *DİA*, XVIII/157.

³⁶ Kaya, *a.g.m.*, *DİA*, XVIII/157.

Dolayısıyla hangi tür hitabet olursa olsun, tüm konuşmaların ortak amacı şunlardan bir veya bir kaçından ibarettir: Bir konuda bilgi vermek, belirli bir yöne sevk etmek, eğlendirmek³⁷

8. İçerik Yönüyle Hitabetin Çeşitleri

Genel anlamıyla hitabetin çeşitleri:

1. Siyasi Hitabe
2. Hukuki (Adli) Hitabe
3. Dini Hitabe
4. Askeri Hitabe
5. Tabyîn Hitabe
6. Medh (övmek) ve Şükür Hutbesi.
7. Törenselle Hitabe
8. İlmi Hitabe³⁸

Şimdi bunlara kısaca değinelim:

8.1. Siyasi Hutbe

Devlet adamlarının veya politikacıların devlet işlerini düzenli ve sağlıklı yürütebilmesi için gereken önerileri ortaya koymak, zararlı ve tehlikeli şeylere karşı uyarılarda bulunmak üzere yaptığı konuşmadır. Bu tür hitabet geleceğe yöneliktir.³⁹

³⁷ Çakan, *a.g.e.*, s. 6.

³⁸ Ebu Zehra, *a.g.e.*, s. 152; Kazancı, *a.g.e.*, s. 24; Kaya, *a.g.m.*, *DİA*, XVIII/157; Komisyon, "Edebi Türkler" *YRA.*, T.G., 1993, VI/172.

³⁹ Kaya, *a.g.m.*, *DİA*, XVIII/157.

8.2. Askeri Hutbe

Kumandanların kendi askerlerini gayrete getirmek, heyecanlandırmak ve cesaretlendirmek için söyledikleri kısa fakat veciz nutuklu çok anlamlı ve herkesin anlayabileceği net konuşmalarıdır.⁴⁰

8.3. Hukuki (Adli) Hutbe

Kendini veya müvekkilini savunmak yahut başkasını suçlamak amacıyla yapılan konuşmadır. Bu tür hitabet geçmişe yöneliktir.⁴¹

8.4. Dini Hutbe

Dini hitabetin dini bir mekanda din görevlisi tarafından dini gerçekleri duyurmak, açıklamak ve anlatmak için yapılan konuşmadır. Hitabet çeşitlerinin içinde en önemlisi ve bizim de üzerinde durmamız gereken tek hitabet türü dini hitabettir. Dini hitabetin konusu ve gayesi din ve dinin kendine özgü esaslarının anlatılması olacaktır. Farklı bir ifadeyle dini hitabetin konusu yalnız İslâm'dır.⁴² Buna vaaz da denir.⁴³

Dini hitabet mâbet içi ve mâbet dışı olarak ikiye ayrılmakla birlikte bunların her biri birçok alt bölüme de ayrılmaktadır.⁴⁴

9. Şekil Yönüyle Hitabet Çeşitleri

Hutabe ifade şekline göre aşağıdaki isimleri alır:

---

⁴⁰ Kabaklı, *a.g.m.*, I/ 20.

⁴¹ Kaya, *a.g.m.*, *DİA*, XVIII/157.

⁴² Çakan, *a.g.e.*, s. 15.

⁴³ Ebu Zehra, *a.g.e.*, s. 152.

⁴⁴ Çakan, *a.g.e.*, ss. 15-106.

9.1. Hitabe

Veciz ifade ile herhangi bir mesele veya fikir üzerine yahut herhangi bir şahıs hakkında bir dinleyici kitlesine karşı söylenmiş kısa ve heyecanlı konuşmalara denir.⁴⁵

9.2. Nutuk

Konuşma veya bir insan topluluğuna kişinin bir fikri, bir duyguyu sözle anlatmasına denir.⁴⁶

9.3. Konferans

Herhangi bir ilmi ve fikri yahut akademik meseleyi izah, orijinal bir fikri ifade, bir tezi müdafaa maksadıyla konferans salonlarında aydın bir dinleyici kitlesine karşı söylenen sözlere denir.⁴⁷

9.4. Hasbihâl

Musahebe konu itibarıyla gündelik hayatın bütün hadiselerini ihtiva edebilir. Önemli siyasi ve içtimai bahislerde fazla derinleştirilmeden, nüktelele süslenerek zarif bir şekilde bahis mevzuu olur. Muhtelif fikirlere, siyasi hareketlere, vakalara fazla ciddiyet yoluna sapılmadan hafifçe işaret edilir. Konuşma, ilmî, edebi, siyasi ve sanat konularından seçilmeli, bunlar sade bir dille, zarif bir üslupla, ince nutuklarla anlatılmalıdır.⁴⁸

9.5. Muhavere

İki veya daha fazla kişinin aralarında karşılıklı olarak konuşmalarına denir.⁴⁹

⁴⁵ Kazancı, *a.g.e.*, s. 28; Çetin, *a.g.e.*, ss. 27.

⁴⁶ Kazancı, *a.g.e.*, s. 29; Çetin, *a.g.e.*, ss. 28.

⁴⁷ Kazancı, *a.g.e.*, s. 29; Çetin, *a.g.e.*, s. 29.

⁴⁸ Kazancı, *a.g.e.*, s. 29-30; Çetin, *a.g.e.*, s. 30.

⁴⁹ Kazancı, *a.g.e.*, s. 30; Çetin, *a.g.e.*, s. 30.

9.6. Açık Oturum

Panel, sempozyum ve münazara karışımı bir tartışma çeşidi olarak görülmektedir. Genelde sonucu bir forumla bağlanmakta olan açık oturumlarda konu olarak geniş halk kitlelerini ilgilendiren meseleler seçilmekle birlikte bu meseleler hakkında konuşmak üzere tanınmış kimselerin çağrılmasına da dikkat edilmektedir.⁵⁰

9.7. Münazara ve Tartışma

Konuşma kurallarına uygun bir şekilde karşılıklı konuşma, tartışmadır.⁵¹

9.8. Panel

Bir konunun dinleyiciler önünde sohbet havası içerisinde birkaç kişi tarafından tartışılmasıdır. Fakat tartışma gibi bir karara varmak değil bir meseleyi çeşitli yönleriyle aydınlatmak ve eğilimlerini ortaya çıkarmaktır.⁵²

9.9. Sempozyum

Bir konunun çeşitli yönleri üzerinde birkaç oturumdan oluşan her bir oturumda değişik kimseler tarafından yapılan konuşmalardır.⁵³

9.10. Tirat

Sahnedeki mevzu icabı bir sahne sanatkârının uzun bir hitabe söylemesine denir.⁵⁴

⁵⁰ Kazancı, *a.g.e.*, s. 30; Çetin, *a.g.e.*, s. 31.

⁵¹ Kazancı, *a.g.e.*, ss. 30-31; Çetin, *a.g.e.*, s. 32.

⁵² Kazancı, *a.g.e.*, ss. 31-32; Çetin, *a.g.e.*, s. 32.

⁵³ Kazancı, *a.g.e.*, s. 32; Çetin, *a.g.e.*, s. 33.

⁵⁴ Kazancı, *a.g.e.*, s. 32; Çetin, *a.g.e.*, s. 33.

9.11. Monolog

Daha ziyade hayatın komik taraflarını hurda kısımlarını aksettiren konularda kalabalık bir dinleyici kitlesine bir kişi tarafından söylenen sözlerdir.⁵⁵

9.12. Diyalog

Hususiyetlerini haiz olarak iki kişinin sahnede karşılıklı olarak konuşmalarına denir.⁵⁶

10. CAHİLİYE VE İSLAM DÖNEMİNDE HİTABET

10.1. Cahiliye Döneminde Hitabet

İslam öncesi hitabetle ilgili yukarıda bir nebze de olsa zikredilmektedir. Burada da kısaca İslam öncesi hitabetin temel özelliklerine değinmek istiyoruz:

Arapların İslam öncesi cahiliye döneminde hitabete çok önem verdikleri ve meşhur hatiplerin yetiştiği bilinmektedir. İslam'dan önce cahiliye döneminde başlıca temalardan biri karşılıklı övgü ve yergidir. Cahiliye hitabetinin en zengin örneklerini kabileler arasında meydana gelen savaşlarda yapılan intikam konuşmaları teşkil eder. O dönemde nişan ve düğün törenlerinde yapılan konuşmalara “hitabetü’l-implak” denirdi. Cahiliye dönemi hitabetinin bir türü de elçi kabullerinde, hükümdar meclisinde, ayrıca panayırlarda ve çeşitli toplantılarda yapılan konuşmalardır. Aynı zamanda kâhinlerin gaipten haber veren seci’li sözleri cahiliye devrinde itibar gören bir hitabet türüydü. Cahiliye dönemi hitabetinin en belirgin özellikleri mukaddime ve hatimelerinin bulunmaması, bol seci’li ve kısa cümlelerden ibarettir.⁵⁷

Arap yazısı henüz gelişmemiş olduğu için, Araplar özellikle sözlü edebiyat alanında maharet kazanmışlardı. Zira insanlar arasında yazının genel olarak

⁵⁵ Kazancı, *a.g.e.*, s. 32; Çetin, *a.g.e.*, s. 34.

⁵⁶ Kazancı, *a.g.e.*, ss. 32-33; Çetin, *a.g.e.*, ss. 35-36.

⁵⁷ Kazancı, *a.g.e.*, ss. 39-42; Hüseyin Elmalı, “Arap Edebiyatı” *DİA*, XVIII/158.

kullanılmadığı zamanlarda her bilgiyi rivayete istinâd etmek zorundaydılar.⁵⁸ Bu sebeptendir ki, Araplar da İslam öncesi dönemde rivayeti ehemmiyetle telâkki etmişler ve tabîî olarak da şiir ve hitabet sahasında maharetleri ile diğer milletlerden temeyyüz etmişlerdir.⁵⁹

10.2. Asr-ı Saadette Hitabet

Hitabet İslam'ın ilk devirlerinden itibaren çok gelişmiş bir nesir türü haline gelmiş ve birçok hitabet ve belağat ustası yetişmiştir. Bu dönemde hitabetin gelişmesinin en önemli sebebi Resûl-i Ekrem'in gerçekleştirdiği büyük değişimi savunanlarla muhalifleri arasında çıkan tartışmalarda bu sanata duyulan ihtiyaçtır. İslam'ın hızla yayılması ve bunun sonucunda Arapların siyasi ve içtimai bakımdan gelişmeleri de hitabetin önemini artırmıştır.⁶⁰

Hız. Peygamber'in insanları dine çağırarak ve güven telkin eden kişiliğiyle muhataplarını etkileyip ikna etmek için başvurduğu tek yol hitabetti. Peygamberliğinin ilk yıllarında çevresindeki insanlara Safâ tepesinde yaptığı konuşma İslam hitabetinin ilk önemli örneğidir. Meselâ Veda Hutbesi'yle birkaç önemli konuşması dışında hutbeleri bize gelmemiştir. Fakat bazı hadislerde Peygamber efendimizin konuşmaları zikredilmektedir ki bunlar da bizim kastettiğimiz anlamda hutbe değildir. Hız. Peygamber'in hutbeleri putperestliği ve her türlü cahiliye inancını terk etmeye çağrı, bütün insanları zulmetten nura çıkaracak olan İslam'a davet, İslam inançlarının güzelliği, insanların dünya ve ahiret mutluluğuna erişmelerinin yolları ve cihadın fazileti gibi konuları ihtiva etmektedir. Peygamberimizin Veda Hutbesi'ne baktığımızda on binlerce insana yaptığı konuşma Allah'a iman, insan haklarına saygı, özellikle kadın haklarının gözetilmesi, dini bağların güçlendirilerek din kardeşliğinin korunması, insanların eşitliği, Kurân ve sünnete sarılmanın önemi gibi temel konuları içermektedir. Yine bu hutbede bütün

⁵⁸ Ahmet Lütfi Kazancı ve Osman Kazancı, *İslâm Tarihi*, Marifet, Yay., İstanbul, 1995, s. 147; "Arap Edebiyatı" TA., XIX/236.

⁵⁹ Ignace Goldziher, *Klâsik Arap Literatürü*, çev. (Azmi yüksel-Rahmi Er), İmaj Yay., Ankara, 1993, s. 17.

⁶⁰ el-Câhız, *a.g.e.*, I/302; *a.g.e.*, II/31; Çakan, *a.g.e.*, ss. 49-50; Elmalı, *a.g.m.*, *DİA*, XVIII/158-159; Baktır, *a.g.m.*, *DİA*, XVIII/425; "Edebi Türkler" YRA., T.G., İstanbul, 1993, VI/172; Komisyon, "Hitabet" TA., XIX/302-303; Komisyon, "Arap Edebiyatı" TA., XIX/236-237.

İslamiyet veciz bir şekilde ifade edilmiş ve Hz. Peygamber müslümanların yapmaları gereken şeyleri üstün bir lisanla sıralamıştır.⁶¹

Peygamberimizin bütün hutbelerini tespit etmeye çalışan İbn Kuteybe (ö. h. 276/m. 889) bunların çoğunun “el-hamdu lillah ve bi hamdihi” lafzıyla, bazılarının “ûsiküm ibadellah” cümlesiyle, bir hutbesinin de hamd ve senâdan sonra “eyyühe’n-nâs” sözüyle, bayram hutbelerinin ise tekbirle başladığını kaydetmektedir. Hz. Peygamber’in hutbeleri maddi ve manevi hayatın ihtiyaçlarıyla yakından ilgili olmakla beraber ferdi ve içtimai problemlerin de çözümüne yöneliktir. Ayrıca hutbelerini kısa tuttuğu ve bunu tavsiye ettiği rivayet edilmektedir. Peygamberimizle aynı zamanda hatip sahabiler de vardı. Bunlar arasından Hatibü’n-Nebi olarak anılan Sâbit b. Kays b. Şemmâs el-Ensârî ve el-Hazrecî (ö. 12/633) ile Sa’d b. Ubâde (ö. 14/635), Hubâb b. Münzir (ö. 20/641), Bişr b. Amr (ö. 20/641) ve Beşir b. Sa’d (ö. 12/633) sayılabilir.⁶²

10.3. Hulefa-i Raşidin Döneminde Hitabet

Resûl-i Ekrem’den sonra hutbe dini fonksiyonunun yanında siyasi hâkimiyetin sembolü olarak da önem kazanmıştır. Hz. Ebu Bekir halife seçildiği zaman takip edeceği siyasetin temel prensiplerini açıklayıcı mahiyette veciz bir hitabede bulunmuştum.⁶³

Bu hitabenin metni şöyledir: Hz. Ebu Bekir Allah’a hamd ve sena ettikten sonra şöyle dedi:

“Ey insanlar! Hayırlınız olmadığım halde başınıza geçtim. Ancak Kur’ân inmiş ve Peygamber (s.a.v) yolu tayin etmiştir. O bize öğretti ki en iyi akıl takvadır. En kötü ahmaklık da günahkârlıktır. Sizin en güçlünüz ta ki hakkını alıncaya kadar zayıf olandır. En zayıfınız da başkasının hakkını ondan alıncaya kadar en güçlü

⁶¹ el-Câhız, *a.g.e.*, I/302; *a.g.e.*, II/31; Çakan, *a.g.e.*, ss. 49-50; Elmalı, *a.g.m.*, *DİA*, XVIII/158-159; Baktır, *a.g.m.*, *DİA*, XVIII/425; “Edebi Türkler” *YRA.*, T.G., İstanbul, 1993, VI/172; Komisyon, “Hitabet” *TA.*, XIX/302-303; Komisyon, “Arap Edebiyatı” *TA.*, XIX/236-237.

⁶² el-Câhız, *a.g.e.*, I/302; *a.g.e.*, II/31; Çakan, *a.g.e.*, ss. 49-50; Elmalı, *a.g.m.*, *DİA*, XVIII/158-159; Baktır, *a.g.m.*, *DİA*, XVIII/425; “Edebi Türkler” *YRA.*, T.G., İstanbul, 1993, VI/172; Komisyon, “Hitabet” *TA.*, XIX/302-303; Komisyon, “Arap Edebiyatı” *TA.*, XIX/236-237.

⁶³ Baktır, *a.g.m.*, *DİA*, XVIII/426.

olanınızdır. Ey insanlar! Ben yeni bir yol tayin edici değil, benden önceki yolu takip ediciyim. Eğer bu işi güzel yaparsam, bana yardımcı olunuz. Eğer o yoldan çıkarsam, bana engel olunuz. Bunu diyor, Allah'tan benim ve sizin için bağışlama diliyorum.”⁶⁴

Aynı zamanda İslam'ın ilk siyasi hutbesi de Resûlullah'ın vefatından sonra yerine kimin geçeceği konusunda ilgili Hz. Ebû Bekir'in yaptığı konuşmadır.⁶⁵ Diğer üç halifede bu geleneği sürdürmüştür. Hz. Ebu Bekir ile Hz. Ömer de hutbelerinde Peygamberimiz'in kullandığı veciz, kısa ve belirli sözle başlayıp belirli sözle bitirmişlerdir. Valiler de göreve başladıklarında benzer konuşmalar yapmışlardır. Öte yandan ilk zamanlarda cuma hutbesini halife okurdu. Namazı da o kıldırırdı. Daha sonra hutbe ve namaz için görevliler tayin edilmeye, hutbe sırasında hâkimiyet ve istiklalin sembolü olarak halifenin ismi zikredilmeye başladı. Mesela, Hz. Ali adına hutbe okuyan Basra valisi Abdullah b. Abbas'tır.⁶⁶

10.4. Emeviler Döneminde Hitabet

Emeviler döneminde hilafet tartışması, İslam coğrafyasının genişlemesi, başka ülkelerden gelen elçilerin çoğalması ve sosyal güvenlik ihtiyacının artması gibi sebepler hitabetin gelişmesine sebep olmuştur. Bu dönemde daha çok siyasi mahiyet taşıyan hitabetin belli başlı konuları şu şekildedir:

a. Muaviye, Ziyâd b. Ebih ve Haccac gibi devlet adamları başta olmak üzere Emevi hatipleri hilafetin kendilerinin hakkı olduğunu kabul ettirmeye çalışmışlar ve karşı gelenleri tehdit etmişlerdir.

b. Bu dönemde dini hitabet önemli ölçüde gelişmiştir. Vâsıl b. Atâ'nın hutbeleri gibi kelamı hitabetle, Hasan Basri'nin (ö. 21/641) hutbeleri gibi zühd ve ahlaka dair hitabet bu devirde ortaya çıkmıştır.

⁶⁴ Muhammed Yusuf Kandehlevî, *Asr-ı Sa'adet Hutbeleri*, (çev., Kerim Türkoğlu), Divân Neşriyat, 1992, s. 67.

⁶⁵ Komisyon, “Arap Edebiyatı” TA., XIX/237; Elmalı, a.g.m., *DİA*, XVIII/159.

⁶⁶ el-Câhız, a.g.e., II/45-56; Baktır, a.g.m., *DİA*, XVIII/426; Elmalı, a.g.m., *DİA*, XVIII/160.

c. İslam'ın ordusunun Kuzey Afrika'dan Çin sınırına kadar yayıldığı bu dönemde fetih hitabeti gelişmesini sürdürmüş, buna paralel olarak heyetler ve elçiler arasında da hitabet gelişmiştir.

d. Bu dönemde gelişme kaydeden diğer bir hitabet türü de münazara hitabetidir. Özellikle Hz. Ali ile Muaviye arasındaki ihtilafın şiddetlenmesiyle başlayan bu hitabet türü Iraklılar ile Şamlılar arasında devam etmiştir. Emeviler dönemi hitabetinde husumet ve mücadele ruhunun hâkim olduğu görülmektedir.

Yine bu dönemde önemli hatipler yetişmiştir. Mesela, Halife Ali (d. 559/ö.661), Ziyâd b. Ebih (ö. 53/672), Sehbân b. Vâil (ö. 94/612) ve Haccac (ö. 95/714). Hitabetin yazma usulü de Emeviler döneminde başlamıştır.⁶⁷ Aynı zamanda Muâviye'nin kendisi de büyük bir hatiptir.⁶⁸

10.5. Hariciler'de Hitabet

Tarihçilerin ittifakına göre Haricîler, Sıffin Savaşı'nda tatbik edilen tahkime bağlı olarak ortaya çıkmışlardır. Kendilerine has prensipleriyle Emevîler dönemine hem dini hem de siyasî alanlarda damgasını vuran Haricîler edebî açıdan da kendilerinden söz ettirmeyi başarmışlardır. Haricîler içerisinde, Katârî b. el-Fucâe ve Ebu Hamza el-Haricî gibi büyük hatipler çıkmıştır. Zalim yöneticilere karşı ayaklanmaya teşvik, muhaliflerini tekfir, ölüm ve şehâdet arzusu, züht, dini duygular, güçlü irade, kararlılık ve Kurân'dan etkilenme gibi temalar onların hutbelerinde görülen başlıca özelliklerdir. Haricî hatipler hep kendi ilkelerine bağlı kalmış, hitabeti hiçbir zaman bir kazanç vesilesi yapmamışlardır. Haricîler nesir edebiyatına çok önem verdiklerinden Katârî ve Ebû Hamza gibi Arap edebiyatının iki seçkin hatibine birden sahip çıkmışlardır. Bu iki şahsiyetin aynı zamanda birer ordu komutanı ve savaşçı olmaları ise ayrıca dikkat çekicidir.⁶⁹

⁶⁷ Elmalı, *a.g.m.*, *DİA*, XVIII/159; Komisyon, "Arap Edebiyatı" *TA.*, XIX/237.

⁶⁸ el-Câhız, *a.g.e.*, I/302; *a.g.e.*, II/131,59.

⁶⁹ Yasin Kahyaoğlu, "Hariciler'de Hitâbet Sanatı ve Meşhur İki Hatip", *H.Ü.İ.F.D.*, sy, 5, y, 2003, s. 119; Elmalı, *a.g.m.*, *DİA*, XVIII/159.

10.6. Abbasiler Döneminde Hitabet

Abbasiler döneminde de coğrafi genişleme, Araplıktan çıkıp diğer milletleri de içinde barındıran bir İslami anlayışla birlikte Türkler ve İranlıların İslam'a girmeleriyle ortaya çıkan kültür karışımından dolayı Arap Edebiyatı, şiir ve hitabette gelişmeler olmuştur. Emevi devrindeki hatipler önceki devirlerden gelen hitabeti daha sonra İslam'a giren milletlerin edebiyatıyla yoğurup yazıya dökmüş ve kitaplar haline getirmişlerdir. Bunların örnekleri: Hatiplikte en büyük kişi İbn Nübate (ö. 374/984); edebi metinler yazarı Ebu Bekir el-Harezmi (ö. 383/993); büyük edip Câhız (ö. 255/869); *Kelile ve Dimne*'yi Arapça'ya çeviren Abdullah b. Mukaffa (ö. /142759); Tabîî ve güzel nesrin temsilcisi olan, Türk hanedanı soyundan gelen Soltekin (ö. 946) gibi âlimler yetişmiş ve eski Arap gelenekleri yeniden İslam'a giren milletlerin gelenekleriyle karışık edebi gelişmeler ortaya çıkmıştır.⁷⁰

10.7. Türkler Döneminde Hitabet

Araplarda böyle çeşitli şekillerde boy gösteren hitabet, halifeliğin Türklerin eline geçmesinden sonra onların hayatında da devam etmiştir.⁷¹

Gazneliler'in hâkim olduğu topraklarda Abbasi halifesinin adı İslam toplumunun manevi lideri olarak anılırken, Gazneli Mahmut hâkimiyeti altına aldığı coğrafyalarda hutbeyi kendi adına okuttu. Yine halifenin izni alınarak veliahdın adının hutbede anılması Gazneli Mahmut'un başlattığı bir uygulama olup, devlette istikrarın sağlanması amacını taşımaktaydı. Ondan sonra Selçuklular, Gazneliler'in Horasan ve Mâverâünnehir'deki hâkimiyetlerine son verip hutbelerde Gazneli geleneğini devam ettirmişlerdir. Daha sonra Müslüman olan Moğollar da hutbelerde Sünni bölgelerde dört halifenin ve Şîî çevrelerde ise on iki imamın adını hutbede okuttular. Moğollardan sonra da Osmanlılar da kendi halife ve padişahları adlarını hutbelerde zikretmişlerdir.⁷²

⁷⁰ Komisyon, "Arap Edebiyatı" TA., XIX/237-238.

⁷¹ Çalışmamızdaki "Türklerde ve Osmanlılarda Hitabet" başlığına bakınız, ss. 4-5.

⁷² Baktır, *a.g.m.*, *DİA*, XVIII/425; Çalışmamızın "Türklerde ve Osmanlılarda Hitabet", başlığına bakınız, ss. 4-5.

Türklerde cuma hatiplerinin hususi mevkileri vardı. Padişah tarafından ferman ile tayin olunan büyük camilerin hatipleri ile fethedilerek ele geçen şehirlerdeki büyük cami hatipleri yeşil cübbe giyerler ve sarıklarının üzerine sarma tel takarlardı. Bu hatiplerin ellerinde kınına sokulmuş bir kılıç ile minbere çıkmaları usuldendi. Ancak kılıcı minberin basamağına bırakırlar ve hutbeden sonra minberden inerken tekrar alırlardı. Cuma namazlarının hatipler tarafından kıldırılması da usuldendi.⁷³

Osmanlı döneminde hitabete ve hatiplere çok önem verilirdi. Bu önem açılan şu iki medreseden de anlaşılmaktadır:

- a) Medresetu'l-Eimme ve'l-Hutabâ,
- b) Medresetu'l-Va'izîn'dir.

Daha sonra bu ikisi Medresetu'l-İrşâd adı altında birleştirilmiştir. Bu medreselerde hatipler, vaizler, imamlar ve kadılar eğitim görürlerdi. Hatipler haftada bir cumaları ve senede iki defa bayram günleri ki bir senede toplam 56 defa halkı camiye toplayıp onlara Osmanlıca ve Türkçe olarak hutbe okumak ve bu suretle dünya ve ahiret işlerinden onları muntazam bir şekilde haberdar etmek onları aydınlatmak vazifeleriyle mükelleftiler. Hükümet hatiplerin seçim ve tayinine ehemmiyet verir, ellerine vesika olarak berat verilmedikçe, yani hükümetin müsaadesi olmadıkça kimse hitabet kürsüsüne çıkıp söz söyleyemezdi. Dolayısıyla ne hatiplerin ne de bir başkasının bu vazifeyi kendi iradeleriyle yapma gibi bir lüksleri de yoktu.⁷⁴

⁷³ Komisyon, "Hatip" TA., III/66; Komisyon, "Hutbe" TA., XIX/398.

⁷⁴ Armaner, *a.g.e.*, ss. 11-13.

BİRİNCİ BÖLÜM
EBÛ HAMZA EŞ-ŞÂRİ'NİN HAYATI VE
KİŞİLİĞİ

1.1. Adı, Künyesi ve Nesebi

el-Cahız'ın el-Beyan eserinde Ebû Hamza'nın Adı Yahya b. Muhtar, künyesi de Ebû Hamza olarak geçmektedir.⁷⁵ el-İsfahanî'nin el-Ağânî eserinde Muhtar b. Avf el-Ezdî es-Sulemî el-Basrî olarak geçmektedir.⁷⁶ el-Muharriri'nin Kamusu'l-A'lâm adlı eserinde Ebû Hamza el-Haricî (Muhtar b. Avf Ezdî Havaric İbadî Basrî) olarak geçmektedir.⁷⁷ Ahmet Zekki Safvetin Cemheretu'l-Arab adlı eserinde ve DİA'da Ebû Hamza eş-Şârî olarak geçmektedir.⁷⁸ Nesebi ise Â'lem'de şöyle sıralanır: Ebû Hamza el-Muhtar b. Avf b. Süleyman b. Mâlik el-Ezdî es-Selîmî el-Basrî.⁷⁹

1.2. Hayatı

Basra'da doğan Ebû Hamza (ö. 130/748) Hâricîler'in el-İbâdiyye koluna mensuptur. Devrimci bir kimliğe sahip olan Ebû Hamza, iyi bir komutan ve fasih bir hatipti. Diğer Hâricîler gibi Ebû Hamza da kendi devrindeki Emevi iktidarına karşı isyan bayrağını açar. Her zaman ve her fırsatta Emeviler aleyhinde faaliyet gösterir ve bazı önde gelen insanları Emeviler'e karşı ayaklandırmaya çalışırdı. Bu sebeple de sürekli cezaya çarptırılırdı. Fakat yine de her yıl Mekke'ye (Hacca) giderek orada halkı dönemin Emevi halifesi Mervan b. Muhammed'e (ö. 132/750) karşı ayaklanmaya çağırırdı.

Basra'daki İbadiyye imamı Ebu Ubeyde Müslim b. Ebu Kerime et-Temimi Ebu Hamza'yı h.128/m.747 yılı hac mevsiminde halkı Emevi yönetimine karşı tahrik etmek üzere Mekke'ye gönderdi. Ebu Hamza Mekke'de Hadramevt'in ileri gelenlerinden Abdullah b. Yahya el-Kindî (ö. 132/748) ile karşılaşır. Onun sözlerinden çok etkilenen Abdullah b. Yahya Ebû Hamza'ya: "Benimle gel. Çünkü ben kavminde sayılan bir kimseyim." diyerek Hadramevt'e davet eder. Bunun üzerine Ebû Hamza Basralı arkadaşı Belc b. Ukbe el-Ezdî ile beraber Hadramevt'e

⁷⁵ el-Câhız, *el-Bayan ve't-Tebyîn*, Beyrut-Lübnan, 1968, II-I/ 109-110.

⁷⁶ el-İsfahanî, *a.g.e.*, XXIII/238.

⁷⁷ Şemsettin Sami Muharrirî, *Kamusu'l-A'lâm*, Mihran-İstanbul, 1306, I/710-711.

⁷⁸ Ahmet Zekki Safvet, *Cemheretu Hutebi'l-Arab fi Usûri'l-Arabiyyeti'z-Zahireti*, Kahire, 1962-1381, II/467; Aycan, *a.g.m.*, DİA, X/130.

⁷⁹ et-Taberî, *a.g.e.*, VII/348; ez-Ziriklî, *a.g.e.*, II/71; İrfan Aycan, *a.g.m.*, DİA, X/130.

giderler. Burada h.129-130/m.746-747 yıllarında Abdullah b. Yahya'ya halife olarak biat ederler. Abdullah b. Yahya Ebu Hamza ile görüştüktan sonra Basra'daki Ebu Ubeyde'ye hurûc (ayaklanma) için yazmış, O'da: "Eğer gücün varsa bir gün bile bekleme" diye cevap vermiştir.

Daha sonra Tâlibu'l-Hak lakabıyla meşhur olan Abdullah b. Yahya, Ebu Hamza, Ebrehe b. Sabbah ve Belc b. Ukbe'yi yaklaşık bin kişilik bir kuvvetle Mekke'ye göndermiştir. Bu ordunun başında siyah ve kırmızı sarık vardı. Ebu Hamza h.129/m.747 tarihinde Mekke'ye girerek meşhur hutbesini okudu. Halifeleri tahlil etti ve Hâricîler'in halifeler hakkındaki kanatlarını bildirdi. Hac Emiri Medine Valisî Umeyyeli Abdulvahid b. Süleyman b. Abdümelik onlara karşı gelmedi, aksine bunlarla hac boyunca devam edecek bir ateşkes anlaşması yaptıktan sonra Medine'ye geri döndü. Ebu Hamza burada yaptığı çalışmalarda Mekke'yi kontrol altına alıp, halkın bir bölümünü kendi yanına çekmeyi başardı. Mekke'yi bu şekilde kontrol altına alan Ebu Hamza burada arkadaşı Belc b. Ukbe'yi bazı kaynaklara göre de Ebrehe b. es-Sabbah'ı bırakarak kendisi Medine'ye hareket etti. Bu arada halife Mervan'ın Mekke ve Medine valisi olan Abdulvahid b. Süleyman, Abdulaziz b. Abdullah'ı Medinelilere göndererek onların ayaklamasını sağlamıştı. Bundan dolayı h.130/m.474 yılında Kudeyd denilen yerde hem Medineliler hem de onların imdadına gönderilen Emevî askerleri ile bir çarpışma gerçekleşti. Bu çarpışmada karşı taraftan yaklaşık 700 kişi öldürüldü ki bunların çoğu Kureyş'ten idi. Bu çarpışmadan sonra Medine'ye zorla giren Ebu Hamza orada üç ay kadar kaldı. Bu süre zarfında vaaz ve hutbeleriyle Medine halkını Emevilere karşı Hâricîlerle birlik olmaya çağırırdı.⁸⁰

Ebu Hamza'nın Medine'deki faaliyetlerini takip eden Emevî halifesi II. Mervân h.130/m.748 tarihinde Abdümelik b. Muhammed b. Atiyye es-Sa'dî (ö. 130/748) komutasında 4000 kişilik bir orduyu Medine Üzerine gönderdi. Ebu Hamza ve taraftarları bu orduyu Vâdilkura'da karşıladı. İki ordu arasında meydana gelen

⁸⁰ Ebi'l-Ferec el-İsfahanî, *el-Ağânî*, Beyrut-Lübnan, 1986, XXIII/234,237-239; ez-Ziriklî, *a.g.e.*, II/71; et-Taberî, VII/348, 393-400; Kahyaoglu, *a.g.e.*, 2003, ss. 165-166; Julius Wellhausen, *İslamiyetin İlk Devrinde Dinî-Siyasî Muhalefet Partileri*, (çev: Fikret Işıltan), Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1996, ss. 82-87; Aycan, *a.g.m.*, *DİA*, X/130; Ethem Ruhi Fıglalı, *İbâdiyye'nin Doğuşu ve Düşünceleri*, (Doktora Tezi), AÜİF yay., ss. 90-94.

şiddetli çarpışmada Hâricîler'in çoğu kılıçtan geçirildi. Bazı taraftarlarıyla beraber bu çatışmadan sağ kurtulmayı başaran Ebu Hamza tekrar Medine'ye döndü. Medine'de el-Mufaddal denilen birini vekil bırakarak Mekke'ye çekildi. İbn Atıyye, Belc'in kafasını mızrağa takarak Medine'ye girdi. Orada bulunan Mufaddal ve arkadaşlarının hepsini öldürdü. İbn Atıyye Medine'de bir ay kaldıktan sonra Mekke'ye doğru harekete geçer ve orada karşılaşan Ebu Hamza ve arkadaşlarını öldürür. Ebu Hamza'nın başını kesip Halife II. Mervan'a yollar.⁸¹

1.3. Kişiliği

Ebu Hamza'nın kişiliğine gelince kendisi İslamî ilimlere vakıf iyi bir âlim, seçkin bir komutan ve etkili bir hatipti. Etkileyici hitabetiyle insanları istediği gibi yönlendirebiliyordu. İntikam duygularıyla dolu bir insandı. Bilhassa fuhuş ve içkiye karşı çok sert tedbirlerin alınmasını isteyen bir kişiydi.⁸² Seksen tane ayrı olayda şahısların kimliğine bakmaksızın içki içenlere şer'i dayak cezasını uygulatmıştır. Bu konuda Hz. Ömer'e büyük hayranlık duyardı.⁸³ Hicâz bölgesi ve merkez Arabistan'da İbâdilik mezhebi onun vasıtasıyla yayılma imkânı bulmuştur.⁸⁴

1.4. Vefatı

Ebû Hamza da kendi devrindeki son Emevi halifesi II. Mervan b. Muhammed'e (ö. 132/750) karşı arkasına Abdullah b. Yahya el-Kindî'nin (ö. 132/748) desteğini alarak isyan bayrağını açmış her fırsatta Emeviler aleyhinde faaliyet göstermiştir. Bu faaliyetinin meyvesi olarak Tâlibu'l-Hak lakabıyla meşhur olan Abdullah b. Yahya, Ebû Hamza'nın bin kişilik bir ordu emrine vermiştir. Bu

⁸¹ el-İsfahanî, *a.g.e.*, XXIII/234,237-239; ez-Ziriklî, *a.g.e.*, II/71; et-Taberî, VII/348, 393-400; Kahyaoğlu, *a.g.e.*, 2003, ss. 165-166; Wellhausen, *a.g.e.*, ss. 82-87; Aycan, *a.g.m.*, *DİA*, X/130; Fiğlalı, *a.g.e.*, ss. 90-94.

⁸² el-İsfahanî, *a.g.e.*, XXIII/234,237-239; ez-Ziriklî, *a.g.e.*, II/71; et-Taberî, VII/348, 393-400; Kahyaoğlu, *a.g.e.*, 2003, ss. 165-166; Wellhausen, *a.g.e.*, ss. 82-87; Aycan, *a.g.m.*, *DİA*, X/130; Fiğlalı, *a.g.e.*, ss. 90-94.

⁸³ Wellhausen, *a.g.e.*, s. 85.

⁸⁴ el-İsfahanî, *a.g.e.*, XXIII/234,237-239; ez-Ziriklî, *a.g.e.*, II/71; et-Taberî, VII/348, 393-400; Kahyaoğlu, *a.g.e.*, 2003, ss. 165-166; Wellhausen, *a.g.e.*, ss. 82-87; Aycan, *a.g.m.*, *DİA*, X/130; Fiğlalı, *a.g.e.*, ss. 90-94.

orduyla artık savaşma cesaretini bulan Ebu Hamza Mekke ve Medine'yi ele geçirmiştir. Ebu Hamza'nın Medine'deki faaliyetlerini takip eden Emevî halifesi II. Mervân b. Muhammed İbn Atiyye es-Sa'dî komutasında büyük bir orduyu Medine Üzerine gönderdi. Ebu Hamza ve taraftarları bu orduyu Vâdilkura'da karşıladı. İki cephe arasında meydana gelen şiddetli çarpışmada Ebu Hamza'nın en yakın arkadaşı olan Belc b. Ukbe başta olmak üzere Hâricîler'in çoğu kılıçtan geçirilerek öldürüldü.

Bu yenilgi Ebu Hamza'nın moralini kaybederek savaştan kaçıp Medine'ye dönmesine sebep oldu. Burada da durmaya zorlanan Ebu Hamza Mufaddal denilen birini vekil bırakarak Mekke'ye gitti. İbn Atiyye Belc'in kafasını mızrağa takarak Medine'ye girdi. Orada bulunan Mufaddal ve arkadaşlarının hepsini öldürdü. İbn Atiyye Medine'de bir ay kalarak bütün İbadiler'i temizledi. Sonra Mekke'ye doğru harekete geçer, h.130/m.748 yılında Mekke'de karşılaşan Ebu Hamza, Ebrehe b. es-Sebbah ve arkadaşlarını öldürür. Belc gibi Ebu Hamza'nın da başını kesip Halife II. Mervan'a yollar. İbn Atiyye sonra Taif'e çıkar, oradan da Talibu'l-Hakk'ın işini bitirmek üzere Yemen'e yönelir. Fakat arkadaşı Ebu Hamza'nın öldürülmesine öğrenen Abdullah b. Yahya Ordusunu toplayıp İbn Atiyye'yi bekler. İki ordunun karşılaşması Abdullah'ın yenilmesiyle sonuçlanır. İbn Atiyye Abdullahı da öldürüp başını Mervan'a gönderir. Sonra kalan diğer İbadiler'i temizlemek üzere Sana'ya gider. İbn Atiyye'nin Hariciler'e karşı bitmek bilmeye nefretinden dolayı hayatta kalan Yemen ve Hadramevt İbadileri de dağılıp her tarafa gizlenirler.⁸⁵

1.4.1. Mekke'ye Girişi

Ebu Hamza Basra'daki İbadiyye imamı Ebu Ubeyde Müslim b. Ebu Kerime el-Tamimi'nin özel öğrencilerindedir. Bu sebeple hocası her sene hac mevsiminde kendi düşünce ve ilkelerini halka anlatmak için Ebu Hamza'yı Mekke'ye gönderirdi. En son h.128/m.747 yılı hac mevsiminde halkı Emevi yönetimine karşı tahrik etmek üzere Mekke'ye gönderdi. Ebu Hamza Mekke'de bu görevine devam ederken Hadramevt'in ileri gelenlerinden Abdullah b. Yahya el-Kindî (ö. 132/748) ile

⁸⁵ el-İsfahanî, *a.g.e.*, XXIII/234,237-239; ez-Ziriklî, *a.g.e.*, II/71; et-Taberî, VII/348, 393-400; Kahyaoğlu, *a.g.e.*, 2003, ss. 165-166; Wellhausen, *a.g.e.*, ss. 82-87; Aycan, *a.g.m.*, *DİA*, X/130; Fırlalı, *a.g.e.*, ss. 90-94.

karşılaşır. Onun sözlerinden çok etkilenen Abdullah b. Yahya Ebû Hamza'ya: "Benimle gel. Çünkü ben kavmimde sayılan ve sevilen bir kimseyim." diyerek Hadramevt'e davet eder. Bunun üzerine Ebû Hamza Basralı arkadaşı Belc b. Ukbe el-Ezdî ile beraber Hadramevt'e giderler. Burada h.129-130/m.746-747 yıllarında Abdullah b. Yahya'ya halife olarak biat ederler. Abdullah b. Yahya Ebu Hamza ile görüşükten sonra Basra'daki Ebu Ubeyde'ye hurûc (ayaklanma) için yazmış, O'da: "Eğer gücün varsa bir gün bile bekleme" diye cevap vermiştir. Daha sonra Ebu Hamza Abudullah b. Yahya'ya Tâlibu'l-Hak lakabını laik görmüş. Abdullah da bu lakapla meşhur olmuştur. Abdullah b. Yahya, Ebu Hamza, Ebrehe b. Sabbah ve Belc b. Ukbe'yi yaklaşık bin kişilik bir kuvvetle Mekke'ye gönderdi. Bu ordunun başında siyah ve kırmızı sarıkları vardır. Ebu Hamza h.129/m.747 tarihinde Mekke'ye girdi. Kurban Bayramı'nın resmi başkanı olan Medine valisi Ümeyye'li Abdülvahîd b. Süleyman b. Abdülmelik onlara karşı gelmedi. Aksine bunlarla tören süresince devam edecek bir ateşkes anlaşması yaptı. Bu anlaşmadan dolayı Ebû Hamza ve arkadaşları Mekke'ye zorlanmadan girdiler ve Ebû Hamza meşhur hutbesini okudu.⁸⁶

Ebu Hamza'nın Mekke'ye girdiğinde okuduğu meşhur hutbesi çalışmamızın ikinci bölümü olan "Ebu Hmza'nın hutbelerinin tamamı ve değerlendirmesi" başlığı altında zikredilmektedir.

1.4.2. Medine'ye Girişi

Ebu Hamza Mekke'yi kontrol altına aldıktan sonra Belc. B. Ukbe'yi Mekke'de bırakıp Medine'ye hareket etti. Bu arada Halife Merva'nın Mekke ve Medine Valisi olan Abdülvahîd b. Süleyman, Abdulaziz b. Abdullah'ı Medinelilere göndererek onların ayaklamasını sağlamıştı. Çünkü Ebu Hamza'nın Medine'ye geleceğinin farkında olup, savaş için hazır ve amade bir şekilde bekliyorlardı. Fakat Medine'ye 17 Safer 130/27 Ekim 747 yılında gelen Ebu Hamza'nın elçileri, onlarla savaş için gelmediklerini, onları düşmanlarına karşı birlikte savaşmaya çağırdıklarını bildirdiler. Medineliler bunu reddettiler ve Kudeyd'e kadar ilerlediler. Ebu Hamza'da

⁸⁶ İsfahanî, *a.g.e.*, XXIII/234,237-239; Zirikî, *a.g.e.*, II/71; Taberî, *a.g.e.*, VII/348, 374-375; Muharrirî, *a.g.e.*, I/710; Kahyaoğlu, *a.g.e.*, 2003, s. 165; Wellhausen, *a.g.e.*, ss. 82-83; Fiğlalı, *a.g.e.*, ss. 91-93; Aycan, *a.g.m.*, *DİA*, X/130

buraya kadar geldi ve Ebu Hamza ile Medineliler burada karşılaştılar. Medinelilerin: “Yeryüzünü ifsad ediyorsunuz.” demelerine karşılık Ebu Hamza: “Biz yeryüzünü bozmak için değil, bozgunculuğun kökünü kazımak için ayaklandık ve çıktık.” dedi. Ebu Hamza’nın askerleri Ebu Hamza’nın: “Onlar savaşı başlatmadan, başlatmayın.” emrine uyuyorlardı. Medinelilerin hücumu üzerine şiddetli bir savaş sonunda Medineliler hezimete uğradılar. Bu zaferden sonra Ebu Hamza Medine’ye girdi. Burada tam üç ay kaldı. Bu süre zarfında Mekke’de yaptığı gibi burada da halkı Emevi iktidarına karşı ayaklandırmak için vaazlar ve hutbeler okudu.⁸⁷

Ebu Hamza Medinelilerin geçmişlerinden örnek vererek, Emeviler’e karşı düşmanlıkta Haricilerle aynı fikirde olup savaşmaları gerektiğini anlatıyor ve bununla yetinmeyip dinin tek tek herkese yönelttiği ahlaki talepleri de vurguluyordu. Özellikle fuhuş ve sarhoşluğa karşıydı. Seksen tane ayrı olayda şahısların kimliğine bakmaksızın içki içenlere şer’i dayak cezasını uygulatmıştır. Ebu Hamza bu konularda Hz. Ömer’e hayranlık duymaktaydı.⁸⁸

---

⁸⁷ el-İsfahani, *a.g.e.*, XXIII/243-245; ez-Zirikli, *a.g.e.*, II/71; et-Taberi, *a.g.e.*, VII/393-394; Muharriri, *a.g.e.*, I/710-711; Kahyaoğlu, *a.g.e.*, 2003, ss. 165-166; Wellhausen, *a.g.e.*, ss. 84-85; Fiğlalı, *a.g.e.*, ss. 93-94; Aycan, *a.g.m.*, *DİA*, X/130

⁸⁸ Wellhausen, *a.g.e.*, s. 85

İKİNCİ BÖLÜM
EBU HAMZA'NIN HUTBELERİ'NİN
DEĞERLENDİRİLMESİ

2.1. Ebu Hamza'nın Hitabetteki Yeri

Hitabet bir fikri, bir duyguyu, düşünceyi veya konuyu planlı, programlı ve maksatlı bir şekilde dinleyicilere etkili ve düzgün bir ifadeyle anlatıp benimsetmek ve onları bir fikre veya davaya inandırmak ve sevk etmek için yapılan konuşmadan ibarettir.⁸⁹

Hitabet, konusuna göre başlıca dini, hukuki, askeri, ve akademik olmak üzere farklı bölümlere ayrılır. Bütün çeşitleri şamil olan genel hitabet kaidelerinin uygulanmasıyla beraber çeşit bakımından dikkate alınması gereken özel kaideleri de vardır. Mesela, askerî konuşmaların canlı, anlaşılması kolay ve yiğitçe olması, çok kere birkaç sözden ibaret olması bu türün başlıca özelliğidir. Hukuki veya adlî hitabetle ilgili mahkemelere de rastlanır. İddia makamının iddiaları ve suçluları savunmaları, kaidelerin kararları bu çeşidin ürünüdür. Kaza siyasi ve diğer çeşitleri de bunlar gibidir. İlmî veya akademik hitabet, ilmî toplantılarda söylenen konuşmalardan ibarettir. Dini hitabet, dini bir mekânda din görevlisi tarafından dini gerçekleri duyurmak, açıklamak ve anlatmak için yapılan konuşmadır.⁹⁰

Hitabet, Arap edebiyatında belâğatla ilgili görülerek edebî ilimlerden meânî, beyân ve bedî' arasında değerlendirilmiştir.⁹¹ Bunun yanında hitabeti bir ikna sanatı olması bakımından mantık ilimlerinden bir ilim olarak değerlendirenler olduğu gibi, insan ve toplumla ilgisini göz önünde bulundurarak psikoloji ve sosyoloji gibi dallarla ilişkilendirenler de bulunmaktadır. Ayrıca dini hitabetin ana kaynağını ayet ve hadisler teşkil ettiği için Kur'ân ve hadis ilimlerinden bir şube olarak değerlendirenler de vardır.⁹²

Dolayısıyla hitabette resim, müzik ve mimari gibi hem bir ilim hem de bir güzel sanattır. Çünkü önce hitabet tekniklerini bilmek sonra da icra etmek esastır.⁹³

Ebu Hamza da böyle bir sanatın ustasıdır. Bu ilerde zikredeceğimiz hutbelerinden anlaşılmaktadır. Ebu Hamza Basra'da doğmuş, Hâricîler'in el-

⁸⁹ Çetin, *a.g.e.*, s. 17.

⁹⁰ Armaner, *a.g.e.*, ss. 15-16.

⁹¹ Kaya, "Hitabet", *DİA*, XVIII/157.

⁹² Çakan, *a.g.e.*, ss. 16-18.

⁹³ Çetin, *a.g.e.*, s. 17.

İbâdiyye kolunun imamı olan Ebu Ubeyd'e Müslim b. Ebu Kerime el-Tamimi'nin yanında ilmi açıdan kendini geliştirmiştir. Devrimci bir kimliğe sahip olan Ebu Hamza, iyi bir âlim ve komutan olmasıyla birlikte çok iyi bir hatipti. Kendi döneminde gittiği her yerde okuduğu hutbeleriyle bunu kanıtlamıştır.⁹⁴ Ayrıca Peygamber minberinden gördüğü her topluluğa karşı kendi inancı doğrultusunda vaaz ve hutbelerini bıkmadan usanmadan anlatmıştır.⁹⁵

2.2. Ebu Hamza eş-Şâri'nin Medine'ye Geldiğinde Okuduğu Hutbe

خُطْبُ أَبِي حَمزَةَ الشَّارِي خُطْبَةٌ حِينَ دَخَلَ الْمَدِينَةَ

و لَمَّا دَخَلَ أَبُو حَمزَةَ الْمَدِينَةَ سَنَةً ثَلَاثِينَ وَمِائَةً، رَقِيَ الْمِنْبَرَ، فَحَمَدُ اللَّهِ، وَأَثْنَى عَلَيْهِ، وَقَالَ:

يَا أَهْلَ الْمَدِينَةِ! سَأَلْنَاكُمْ عَن وُلَاةِكُمْ هَؤُلَاءِ فَأَسَأْتُمْ لَعَمْرَ اللَّهِ فِيهِمُ الْقَوْلَ قُلْتُمْ وَاللَّهِ مَا فِيهِمُ الَّذِي يَعْلَمُ،

أَخَذُوا الْمَالَ مِنْ غَيْرِ حِلِّهِ، فَوَضَعُوهُ فِي غَيْرِ حَقِّهِ، وَجَارُوا فِي الْحُكْمِ، فَحَكَمُوا بِغَيْرِ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ، وَاسْتَأْثَرُوا

بِقِيَّتِنَا، فَجَعَلُوهُ دَوْلَةً بَيْنَ الْأَغْنِيَاءِ مِنْهُمْ، وَجَعَلُوا مَقَاسِمَنَا وَحُقُوقَنَا فِي مُهَوَّرِ النَّسَاءِ، وَفُرَجِ اللَّامِءِ. فَقُلْنَا لَكُمْ:

تَعَالَوْا نَحْنُ وَ أَنْتُمْ إِلَى هَؤُلَاءِ الَّذِينَ ظَلَمُونَا وَ ظَلَمُوكُمْ، وَجَارُوا فِي الْحُكْمِ، فَحَكَمُوا بِغَيْرِ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ تُنَاشِدُهُمْ

اللَّهُ أَنْ يَتَّحُوا عَنَّا وَغَنَّا، لِيَخْتَارُوا الْمُسْلِمُونَ لِأَنْفُسِهِمْ، فَقُلْتُمْ: لَا يَفْعَلُونَ، فَقُلْنَا لَكُمْ: تَعَالَوْا نَحْنُ وَ أَنْتُمْ

نُقَاتِلُهُمْ، فَإِنْ نَظَرَ نَحْنُ وَ أَنْتُمْ نَاتٍ بِمَنْ يُقِيمُ فِيْنَا وَفِيكُمْ كِتَابَ اللَّهِ وَسُنَّةَ نَبِيِّهِ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ،

فَقُلْتُمْ: لَأَنْقُو عَلَى ذَالِكِ، فَقُلْنَا لَكُمْ: فَخَلُّوا بَيْنَنَا وَبَيْنَهُمْ، فَإِنْ نَظَرَ نَعْدِلُ فِي أَحْكَامِكُمْ، وَنَحْمِلُكُمْ عَلَى سُنَّةِ

نَبِيِّكُمْ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَنَقْسِمُ فِيكُمْ بَيْنَكُمْ، فَأَبَيْتُمْ وَقَاتَلْتُمُونَا دُونَهُمْ، فَقَاتَلْنَاكُمْ وَقَتَلْنَاكُمْ، فَأَبْعَدَكُمْ اللَّهُ

وَأَسَحَقُّكُمْ.

⁹⁴ el-İsfahanî, *a.g.e.*, XXIII/234; ez-Ziriklî, *a.g.e.*, II/71; Kahyaoglu, *a.g.e.*, 2003, ss. 165-166; Aycan, *a.g.m.*, *DİA*, X/130.

⁹⁵ Wellhausen, *a.g.e.*, s. 85.

Ebu Hamza h.130 yılında Medine'ye girdiğinde minbere çıktı. Allah'a hamd ve senâ getirerek şöyle dedi:

Ey Medineliler! Bu valiler hakkında sizlere sorduk. Allah'a yemin ederim ki Onlar için kötü söylediniz, Allah'a yemin ederim ki haklarında Allah'ın bildiği şeyleri söylediniz. Malı haram yollara başvurarak aldılar ve hak etmeyenlere dağıttılar, hükümde haksızlık yaptılar (haksızlıkla yönettiler) ve Allah'ın indirmediyiyle hüküm verdiler (Allah'ın kurallarını içinde barındıran Kur'ân-Kerim ile hüküm vermediler), ganimetten bize düşenleri kendileri aldılar ve kendi aralarından zenginlere paylaştılar, (beytü'l mal'dan) bize düşenleri ve bizim haklarımızı kadınların mehirine ve cariyelerle zinaya etmek için harcadılar. Biz size dedik ki: “Gelin hep beraber bize ve size zulmedenlere, Allah'ın emrettiklerinin aksine hüküm verenlere, Müslümanların kendi yöneticilerini kendilerinin seçmesi için sizden ve bizden uzak durmalarını söyleyelim” Siz de: “Onlar bunu yapmazlar (yönetimi bırakmazlar)” dediniz.

Yine size dedik ki: “Buyrun gelin bizler ve sizler onlarla savaşalım, eğer savaşı kazanırsak bizler ve sizler Allah'ın kitabıyla ve Peygamber'in sünnetiyle hüküm veren birini getirelim.” Siz de:” Buna gücümüz yetmez” dediniz. Biz: “ Bizi onlarla baş başa bırakın, ganimetleri size dağıtırız” dedik. Siz bunu da kabul etmediniz ve bizimle savaştınız. Biz de sizinle savaştık ve sizi öldürdük, böylece Allah sizi uzaklaştırdı ve yok etti.⁹⁶

---

⁹⁶ es-Safvet, *g.e.s.*, II/467-468; el-İsfahanî, *a.g.e.*, XXIII/248; et-Taberî, *a.g.e.*, VII/393-394.

2.3. Ebu Hamza'nın Bir Diğer Hutbesi

خُطْبَةٌ أُخْرَى لَهُ

وَرَوَى أَنَّهُ لَمَّا دَخَلَ الْمَدِينَةَ قَامَ فَخَطَبَ، فَقَالَ فِي خُطْبَتِهِ:

يَأْهْلَ الْمَدِينَةِ: مَرَرْتُ بِكُمْ فِي زَمَنِ الْأَحْوَالِ هِشَامِ بْنِ عَبْدِ الْمَلِكِ، وَقَدْ أَصَابَتْكُمْ عَاهَةٌ بِثِمَارِكُمْ، وَكَتَبْتُمْ إِلَيْهِ تَسْأَلُونَهُ أَنْ يَضَعَ خَرَجَكُمْ عَنْكُمْ، فَكَتَبَ إِلَيْكُمْ بِوَضْعِهِ عَنْ قَوْمٍ مِنْ ذَوِي الْيَسَارِ مِنْكُمْ، فَزَادَ الْغِنَى غِنًى، وَزَادَ الْفَقِيرُ فَقْرًا، فَقُلْتُمْ: جَزَاكَ اللَّهُ خَيْرًا، وَلَا جَزَاهُ خَيْرًا.

Medine'ye girince kalkıp şu konuşmayı yaptığını rivayet eder:

Ey Medineliler! Hep beraber şahit olduk şaşı Abdülmelik zamanında, ürünlerinize afet geldi, ona sizden vergi almamasını istediğinizi yazdınız, hemen size sizden zenginlerden almayacağını yazdı. Böylece zenginler çokça zengin oldular, fakirler de son derece fakirleştiler.

Buna rağmen siz ona: “Allah hayırla seni mükafatlandırın” dediniz. Allah onu hayırla mükafatlandırmasın, Allah onun da belasını versin.⁹⁷

2.4. Medinelilerin Arkadaşlarını Ayıplaması Üzerine Okuduğu Hutbe

خُطْبَتُهُ وَقَدْ بَلَغَهُ أَنَّ أَهْلَ الْمَدِينَةِ يَعِيبُونَ أَصْحَابَهُ

وقد بلغ أبا حمزة أن أهل المدينة يعيبون أصحابه، لحدائثة أسنانهم، وخفة أحلامهم، فصعد المنبر، وعليه مساء غليظ، وهو متكئ قوساً عربياً، فحمد الله، وأثنى عليه، وصلى على نبيه صلى الله عليه وسلم وآله، ثم قال:

⁹⁷ es-Safvet, a.g.e., II/468; el-İsfahanî, a.g.e., XXIII/248; et-Taberî, a.g.e., VII/394.

يَا هَلَّ الْمَدِينَةَ! قَدْ بَلَغْتَنِي مَقَالَتُكُمْ لِأَصْحَابِي، وَلَوْلَا مَعْرِفَتِي بِضَعْفِ رَأْيِكُمْ وَقَلَّةِ عُقُولِكُمْ، لَأُحَسِّنْتُ
أَدْبَكُمْ، وَيَحْكُمُ! إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْزَلَ عَلَيْهِ الْكِتَابَ، بَيَّنَّ لَهُ فِيهِ السُّنَنَ، وَشَرَعَ لَهُ فِيهِ
الشَّرَائِعَ، بَيَّنَّ لَهُ فِيهِ مَا يَأْتِي وَمَا يَدْرُ، فَلَمْ يَكُنْ يَتَقَدَّمُ إِلَّا بِأَمْرِ اللَّهِ، وَلَا يُحْجِمُ إِلَّا عَنِ أَمْرِ اللَّهِ، حَتَّى قَبِضَهُ اللَّهُ
إِلَيْهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَقَدْ أَدَّى الَّذِي عَلَيْهِ، وَعَلَّمَ الْمُسْلِمِينَ مَعَالِمَ دِينِهِمْ، وَلَمْ يَدْعُهُمْ مِنْ أَمْرِهِمْ فِي
شُبْهَةٍ، وَوَلَّى أَبَا بَكْرٍ صَلَاتَهُمْ، فَوَلَّاهُ الْمُسْلِمُونَ أَمْرَ دُنْيَاهُمْ، حِينَ وُلَّاهُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ
أَمْرَ دِينِهِمْ، فَعَمِلَ بِالْكِتَابِ وَالسُّنَّةِ، وَقَاتَلَ أَهْلَ الرَّدَّةِ، وَشَمَّرَ فِي أَمْرِ اللَّهِ، حَتَّى قَبِضَهُ اللَّهُ إِلَيْهِ، وَالْأُمَّةُ عَنْهُ
رَاضُونَ رَحْمَةً اللَّهِ عَلَيْهِ وَمَغْفِرَتِهِ.

ثُمَّ وُلِّيَ بَعْدَهُ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ فَسَارَ بِسِيرَةِ صَاحِبِهِ، وَعَمَلَ بِالْكِتَابِ وَالسُّنَّةِ، وَجَنَّدَ الْأَجْنَادَ، وَمَصَّرَ
الْأَمْصَارَ، وَجَبَى الْفَيْ، وَفَرَضَ الْأَعْطِيَّةَ، وَشَمَّرَ عَنِ سَاقِهِ، وَحَسَرَهُ عَنِ ذِرَاعِهِ، وَجَلَّدَ فِي الْخَمْرِ ثَمَانِينَ،
وَجَمَعَ النَّاسَ فِي شَهْرِ رَمَضَانَ، وَعَزَّلَ الْعُدُوَّ فِي بِلَادِهِمْ، وَفَتَحَ الْمَدَائِنَ وَالْحُصُونِ، حَتَّى قَبِضَهُ اللَّهُ إِلَيْهِ وَالْأُمَّةُ
عَنْهُ رَاضُونَ، رَحْمَةً اللَّهِ عَلَيْهِ وَرِضْوَانَهُ وَمَغْفِرَتَهُ.

ثُمَّ وُلِّيَ مِنْ بَعْدِهِ عُثْمَانُ بْنُ عَفَّانَ، فَسَارَ سِتِّ سِنِينَ بِسِيرَةِ صَاحِبِيهِ وَكَانَ ذُو نَهْمًا. ثُمَّ سَارَ فِي سِتِّ
الْأَوَاخِرِ بِمَا أَحْبَبَ بِهِ الْأَوَائِلَ، وَاضْطَرَّبَ حَبْلَ الدِّينِ بَعْدَهَا، فَطَلَبَهَا كُلَّ امْرِئٍ لِنَفْسِهِ، وَأَسْرَّ كُلَّ رَجُلٍ مِنْهُمْ سَرِيرَةً
أَبْدَاهَا اللَّهُ عَنْهُ، حَتَّى مَضَوْا عَلَى ذَلِكَ.

ثُمَّ وُلِّيَ عَلِيُّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ، فَلَمْ يَبْلُغْ مِنَ الْحَقِّ قَصْدًا، وَلَمْ يَرْفَعْ لَهُ مَنَارًا، ثُمَّ مَضَى لِسَبِيلِهِ.

ثُمَّ وُلِّيَ مَعَاوِيَةَ بْنُ أَبِي سُفْيَانَ لَعِينُ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَابْنُ لَعِينِهِ، وَجَلَفَ مِنَ
الْأَعْرَابِ، وَبَقِيَّةِ مِنَ الْأَحْزَابِ، مُؤَلَّفَ طَلِيقٍ. فَسَفَكَ الدَّمَ الْحَرَامَ، إِتَّخَذَ عِبَادَ اللَّهِ خَوْلًا، وَمَالَ اللَّهِ دَوْلًا وَيَغَى
دِينَهُ عَوْجًا وَدَغْلًا، وَأَحَلَّ الْفَرْجَ الْحَرَامَ، وَعَمَلَ بِمَا يَشْتَهِيهِ، حَتَّى مَضَى لِسَبِيلِهِ، فَالْعَنُوهُ لَعْنَةُ اللَّهِ.

ثُمَّ وُلِّيَ بَعْدَهُ ابْنُهُ يَزِيدُ، يَزِيدُ الْخُمُورِ، وَيَزِيدُ الصَّفُورِ، وَيَزِيدُ الْفُهُودِ، وَيَزِيدُ الصَّبُودِ، وَيَزِيدُ الْقُرُودِ،
الْفَاسِقِ فِي بَطْنِهِ، الْمَأْبُونِ فِي فَرْجِهِ، فَخَالَفَ الْقُرْآنَ، وَاتَّبَعَ الْكُفْهَانَ، وَنَادَمَ الْقُرْدَ، وَعَمَلَ بِمَا يَشْتَهِيهِ، حَتَّى
مَضَى عَلَى ذَلِكَ لَعْنَةُ اللَّهِ، وَفَعَلَ بِهِ وَفَعَلَ،

ثُمَّ وَلَّى مَرَوَانَ بْنِ الْحَكَمِ، طَرِيدًا، لَعِينُ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَآلِهِ وَإِبْنُ لَعِينِهِ، فَاسِيقٌ فِي بَطْنِهِ وَفَرْجِهِ فَالْعَنُوهُ وَالْعَنُوا آبَاءَهُ، ثُمَّ تَدَاوَلَهَا بَنُو مَرَوَانَ بَعْدَهُ.

أَهْلُ بَيْتِ اللَّعْنَةِ، طَرِدَاءٌ، رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَآلِهِ، وَقَوْمٌ مِنَ الْبَيْطَقَاءِ، لَيْسُوا مِنَ الْمُهَاجِرِينَ وَالْأَنْصَارِ، وَالْأَتَابِعِينَ بِإِحْسَانٍ، فَأَكَلُوا مَالَ اللَّهِ أَكْلًا، وَلَعَبُوا بِدِينِ اللَّهِ لَعِبًا، وَاتَّخَذُوا عِبَادَ اللَّهِ عِبِيًّا، يُورِثُ ذَلِكَ الْأَكْبَرُ مِنْهُمْ الْأَصْغَرَ، فَيَأْلَاهَا أُمَّةٌ! مَا أضعها وَأضعفها! وَالْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ، ثُمَّ مَضُوا عَلَى ذَلِكَ مِنْ سَيِّئِ أَعْمَالِهِمْ، وَاسْتَحْفَافِهِمْ بِكِتَابِ اللَّهِ تَعَالَى، قَدْ نَبَذَهُ وَرَاعَ ظُهُورِهِمْ لَعْنَهُمُ اللَّهُ، فَالْعَنُوهُمْ كَمَا سَيَتَّحِقُونَ.

وَقَدْ وَلَّى مِنْهُمْ عُمَرَ بْنَ عَبْدِ الْعَزِيزِ، فَبَلَغَ وَلَمْ يَكِدْ وَعَجَزَ عَنِ الَّذِي أَظْهَرَهُ حَتَّى مَضَى لِسَبِيلِهِ وَلَمْ يَذْكُرْهُ بِخَيْرٍ وَلَا شَرًّا.

ثُمَّ وَلَّى يَزِيدُ بْنُ عَبْدِ الْمَلِكِ، غُلَامًا ضَعِيفًا سَفِيهًا، غَيْرَ مَأْمُونٍ عَلَى شَيْءٍ مِنْ أُمُورِ الْمُسْلِمِينَ، لَمْ يَبْلُغْ أَشَدَّهُ، وَلَمْ يُؤْنَسْ رُشْدُهُ، وَقَدْ قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ: ﴿وَابْتَلُوا الْيَتَامَى حَتَّى إِذَا بَلَغُوا النِّكَاحَ فَإِنْ آنَسْتُمْ مِنْهُمْ رُشْدًا فَادْفَعُوا إِلَيْهِمْ أَمْوَالَهُمْ وَلَا تَأْكُلُوهَا إِسْرَافًا وَبِدَارًا أَنْ يَكْبَرُوا وَمَنْ كَانَ غَنِيًّا فَلْيَسْتَعْفِفْ وَمَنْ كَانَ فَقِيرًا فَلْيَأْكُلْ بِالْمَعْرُوفِ فَإِذَا دَفَعْتُمْ إِلَيْهِمْ أَمْوَالَهُمْ فَأَشْهَدُوا عَلَيْهِمْ وَكَفَى بِاللَّهِ حَسِيبًا ٩٨﴾ فَأَمَرَ أُمَّةٌ مُحَمَّدٌ فِي أَحْكَامِهَا وَفُرُوجِهَا وَدِمَائِهَا أَعْظَمَ عِنْدَ اللَّهِ مِنْ مَالِ الْيَتِيمِ، وَإِنْ كَانَ عِنْدَ اللَّهِ عَظِيمًا، غُلَامًا مَأْبُوتًا فِي بَطْنِهِ وَفَرْجِهِ، يَشْرَبُ الْحَرَامَ، وَيَأْكُلُ الْحَرَامَ، وَيَلْبَسُ الْحَرَامَ، يَلْبَسُ بُرْدَتَيْنِ قَدْ حَيَكْتَا لَهُ، وَقَوْمَتَا عَلَى أَهْلِيهِمَا بِأَلْفِ دِينَارٍ وَأَكْثَرَ وَأَقَلَّ، قَدْ أَخَذَتْ مِنْ غَيْرِ حَلَّهَا، وَصُرِفَتْ فِي غَيْرِ وَجْهِهَا، بَعْدَ أَنْ ضُرِبَتْ فِيهَا الْأَبْشَارُ، وَخُلِقَتْ فِيهَا الْأَشْعَارُ، وَهَتَكَتْ فِيهَا الْأَسْتَارُ، وَاسْتَحَلَّ مَا لَمْ يَحِلَّ لِلَّهِ لِعَبْدٍ صَالِحٍ، وَلَا لِنَبِيِّ مُرْسَلٍ، ثُمَّ يَجْلِسُ حَبَابَةً عَنِ يَمِينِهِ، وَسَلَامَةً عَنِ شِمَالِهِ، تَغْنِيَانِهِ بِمَزَامِيرِ الشَّيْطَانِ، وَيَشْرَبُ الْخَمْرَ الصُّرَاحَ الْمُحْرَمَةَ نَصًّا بِعَيْنِهَا، حَتَّى إِذَا أَخَذَتْ مِنْهَا مَأْخَذَهَا، وَخَالَطَتْ رُوحَهُ وَلَحْمَهُ وَدَمَهُ، وَغَلَبَتْ سُورَتُهَا عَلَى عَقْلِهِ، مَزَّقَ حُلْنِيَّهَ، ثُمَّ الْتَقَتْ إِلَيْهِمَا فَقَالَ: أَتَأْتَانِ لِي أَنْ أُطِيرَ؟ نَعَمْ، فَطَرَّ إِلَى لَعْنَةِ اللَّهِ، وَحَرِيقِ نَارِهِ، أَلِيمِ عَذَابِهِ، طَرَّ إِلَى حَيْثُ لَا يَرِدُكَ اللَّهُ.

⁹⁸ Nisâ, 4/6.

ثُمَّ ذَكَرَ بَنَى أُمِّيَّةَ وَأَعْمَالَهُمْ وَسِيرَهُمْ فَقَالَ: أَصَابُوا إِمْرَةً ضَائِعَةً، وَتَوَمَّأَ طَغَامًا جُهَالًا، لَا يَقُومُونَ لِلَّهِ بِحَقٍّ، وَلَا يُفَرِّقُونَ بَيْنَ الضَّلَالَةِ وَالهُدَى، يَرُونَ أَنَّ بَنَى أُمِّيَّةَ أَرْبَابَ لَهُمْ، فَمَلَكُوا الْأَمْرَ، وَتَسَلَّطُوا فِيهِ تَسَلُّطًا رُبُوبِيَّةً، بَطَشَهُمْ بِطَشِ الْجَبَابِرَةِ، يَحْكُمُونَ بِالْهَوَى، وَيَقْتُلُونَ عَلَى الْغَضَبِ وَيَأْخُذُونَ بِالظَّنَّةِ، يَعْطَلُونَ الْحُدُودَ بِالشَّفَاعَاتِ، وَيَأْمَنُونَ الْخَوْنَةَ، وَ يَقْصُونَ ذَوَى الْأَمَانَةِ، وَيَأْخُذُونَ الْفَرِيضَةَ مِنْ غَيْرِ مَوْضِعِهَا، وَ يَضْعُونَهَا فِي غَيْرِ أَهْلِهَا، قَدْ بَيَّنَّ اللَّهُ أَهْلَهَا، فَجَعَلَهُمْ ثَمَانِيَةَ أَصْنَافٍ، فَقَالَ: ﴿ إِنَّمَا الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَاءِ وَالْمَسْكِينِ وَالْعَامِلِينَ عَلَيْهَا وَالْمَوْلَاةِ قُلُوبُهُمْ وَفِي الرِّقَابِ وَالْغَارِمِينَ وَفِي سَبِيلِ اللَّهِ وَابْنِ السَّبِيلِ فَرِيضَةٌ مِنَ اللَّهِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴾⁹⁹ فَأَقْبَلَ صِنْفٌ تَأْسَعُ لَيْسَ مِنْهَا، فَأَخَذَ كُلُّهَا: تَلَكُمُ الْفِرْقَةُ الْحَاكِمَةَ بِغَيْرِ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ، فَالْعَنُوهُمْ لَعْنَهُمُ اللَّهُ.

وَأَمَّا إِخْوَانُنَا مِنْ هَذِهِ الشَّيْعَةِ، وَلَيْسُوا بِإِخْوَانِنَا فِي الدِّينِ، لَكِنِّي سَمِعْتُ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ قَالَ فِي كِتَابِهِ: ﴿ يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثَى وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَاكُمْ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ ﴾¹⁰⁰ فَإِنَّهَا فِرْقَةٌ تَظَاهَرَتْ بِكِتَابِ اللَّهِ، وَأَعْلَنَتْ الْفِرْيَةَ عَلَى اللَّهِ، وَلَا يَرْجِعُونَ إِلَى نَظَرِ نَافِذٍ فِي الْقُرْآنِ، وَلَا عَقْلٍ بَالِغٍ فِي الْفِقْهِ، وَلَا تَفْتِيْشٍ عَنِ حَقِّ قَوْلِ الصَّوَابِ، قَدْ قَلَّدُوا أُمُورَهُمْ أَهْوَاءَهُمْ، وَجَعَلُوا دِينَهُمُ الْعَصْبِيَّةَ لِحِزْبِ لَزْمُوهُ، وَأَطَاعُوهُ فِي جَمِيعِ مَا يَقُولُهُ لَهُمْ، غَيًّا كَانَ أَوْ رُشْدًا، ضَلَالَةً أَوْ هُدًى، يَنْتَظِرُونَ الدَّوْلَ فِي رَجْعَةِ الْمَوْتَى، وَيُؤْمِنُونَ بِالْبَعْثِ قَبْلَ السَّاعَةِ، وَ يَدَّعُونَ عِلْمَ الْغَيْبِ الْمَخْلُوقِ، لَا يَعْلَمُ أَحَدُهُمْ مَا فِي بَيْتِهِ، بَلْ لَا يَعْلَمُ مَا يَنْطَوِي عَلَيْهِ ثَوْبُهُ، أَوْ يَحْوِيهِ جِسْمُهُ، يَتَقِمُونَ الْمَعَاصِيَ عَلَى أَهْلِهَا وَ يَعْمَلُونَ إِذَا وَلَّوْا بِهَا، يَصْرُونَ عَلَى الْفِتْنَةِ وَلَا يَعْرِفُونَ الْمَخْرَجَ مِنْهَا؛ جُفَاءً فِي دِينِهِمْ، قَلِيلَةٌ عُقُولِهِمْ، قَدْ قَلَّدُوا أَهْلَ بَيْتٍ مِنَ الْعَرَبِ دِينَهُمْ، وَ زَعَمُوا أَنَّ مَوَالَاتِهِمْ لَهُمْ تَغْنِيهِمْ عَنِ الْأَعْمَالِ الصَّالِحَةِ، وَ تَنْجِيهِمْ مِنَ عِقَابِ الْأَعْمَالِ السَّيِّئَةِ، ﴿

قَاتَلَهُمُ اللَّهُ أَنَّى يُؤْفَكُونَ ﴿¹⁰¹

⁹⁹ Tevbe, 9/60.

¹⁰⁰ Hucurât, 49/13.

¹⁰¹ Münafikûn, 63/4.

فأى هؤلاء الفرق يَأهل المدينة تَتَّبِعُونَ، أم يَأى مَذَاهِبِهِم تَقْتَدُونَ؟ وَ قَدْ بَلَّغْنِي أَنْتُمْ تَنْتَقِصُونَ
أَصْحَابِي! فَلَنْتُمْ هُمْ شَبَابٌ أَحْدَاثٌ، وَأَعْرَابٌ جَفَاءَةٌ، وَيَحْكُمُ يَأهلَ الْمَدِينَةِ! وَهَلْ كَانَ أَصْحَابُ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ
عَلَيْهِ وَ سَلَّمَ وَآلِهِ الْمَذْكُورُونَ فِي الْخَيْرِ إِلَّا شَبَابًا أَحْدَاثًا؟ أَمَا وَاللَّهِ إِنِّي لَعَالِمٌ مُتَتَابِعُكُمْ فِيمَا يَضُرُّكُمْ فِي
مَعَادِكُمْ، وَلَوْ لَا إِشْتِغَالِي بِغَيْرِكُمْ عَنْكُمْ مَا تَرَكْتُ الْأَخْذَ فَوْقَ أَيْدِيكُمْ شَبَابٌ وَاللَّهِ مُكْتَهَلُونَ فِي شَبَابِهِمْ،
غَضِيضَةٌ عَنِ الشَّرِّ أَعْيُنِهِمْ، ثَقِيلَةٌ عَنِ الْبَاطِلِ أَرْجُلُهُمْ، أَنْصَاءُ عِبَادَةٍ، وَ أَطْلَاحُ سَهْرِ، بَاعُوا أَنْفُسًا تَمُوتُ
غَدًا، بِأَنْفُسٍ لَا تَمُوتُ أَبَدًا، قَدْ نَظَرَ اللَّهُ إِلَيْهِمْ فِي جَوْفِ اللَّيْلِ، مُنْحَنِيَّةٌ أَصْلَابُهُمْ عَلَى أَجْزَاءِ الْقُرْآنِ، كُلَّمَا مَرَّ
أَحَدُهُمْ بِآيَةٍ مِنْ ذِكْرِ الْجَنَّةِ بَكَى شَوْقًا إِلَيْهَا، وَ إِذَا مَرَّ بِآيَةٍ مِنْ ذِكْرِ النَّارِ شَهَقَ شَهَقَةً، كَانَ زَفِيرُ جَهَنَّمَ بَيْنَ
أُذُنَيْهِ، قَدْ أَكَلَتْ الْأَرْضُ رُكْبَهُمْ وَأَيْدِيَهُمْ وَأَنْوْفَهُمْ وَجِبَاهَهُمْ، وَ وَصَلُوا كِلَالَ اللَّيْلِ بِكِلَالِ النَّهَارِ، مُصْفَرَّةٌ أَلْوَانُهُمْ ،
نَاجِلَةٌ أَجْسَامُهُمْ، مِنْ طُولِ الْقِيَامِ، وَكَثْرَةِ الصَّيَامِ، مُسْتَقْلُونَ لِذَلِكَ فِي جَنْبِ اللَّهِ، مُؤْفُونَ بِعَهْدِ اللَّهِ، مَنْحَرُونَ
لَوْ عَدُو اللَّهِ، حَتَّى إِذَا رَأَوْا سَهَامَ الْعَدُوِّ وَقَدْ فُوقَتْ، وَرِمَاحَهُمْ وَقَدْ أُشْرِعَتْ ، سَيُوقُهُمْ وَقَدْ إِنْتَضَبَتْ، وَبِرَقَّتْ
الْكُتَيْبَةُ وَرَعِدَتْ بِصَوَاعِقِ الْمَوْتِ، اسْتَخَفُوا بِوَعِيدِ الْكُتَيْبَةِ لَوْعِيدِ اللَّهِ، وَلَمْ يَسْتَخَفُوا بِوَعِيدِ اللَّهِ لَوْعِيدِ الْكُتَيْبَةِ،
وَلَقُوا شِبَا الْأَسْنَةِ، وَشَائِكِ السَّهَامِ وَظَبَاتِ السُّيُوقِ يَنْحُورَهُمْ، وَجُوهَهُمْ وَصُدُورَهُمْ، فَمَضَى الشَّبَابُ مِنْهُمْ قَدَمًا،
حَتَّى اخْتَلَفَتْ رِجْلَاهُ عَلَى عُقُقِ فَرَسِهِ، وَاخْتَضَبَتْ مَحَاسِنُ وَجْهِهِ بِالْذَّمِّ وَعَفَّرَ جَنِيئَهُ بِالثَّرَى، وَانْحَطَّتْ عَلَيْهِ
طَيْرُ السَّمَاءِ، وَتَمَرَّقَتْهُ سِبَاعُ الْأَرْضِ، فَطُوبَى لَهُمْ وَحُسْنُ مَآبٍ، فَكَمْ مِنْ عَيْنٍ فِي مِيقَاتِ طَائِرٍ طَالِمًا بَكَى بِهَا
صَاحِبُهَا فِي جَوْفِ اللَّيْلِ مِنْ خَوْفِ اللَّهِ، وَكَمْ مِنْ يَدٍ قَدْ أَبْيَنْتَ عَنْ سَاعِدِهَا، طَالِمًا إِعْتَمَدَ عَلَيْهَا صَاحِبُهَا رَا كِعَا
وَسَاجِدًا، وَكَمْ مِنْ وَجْهِ رَقِيقٍ، وَجَبِينِ عَتِيقٍ، قَدْ فَلَقَ بِعَمْدِ الْحَدِيدِ، ثُمَّ بَكَى، وَقَالَ: آه، آه عَلَى فِرَاقِ الْإِخْوَانِ،
رَحْمَةُ اللَّهِ عَلَى تِلْكَ الْأَبْدَانِ، وَأَدْخَلَ أَرْوَاحَهُمُ الْجَنَانَ.

Ebu Hamza, Medinelilerin genç, yerince akıllı olmadıklarını söyleyerek arkadaşlarını ayıpladığını duydu. Minbere çıktı. Üzerinde kalın bir elbise, Arap yapımı yaya dayanmış, Allah'a hamd ve senâ getirdikten sonra Peygamber'e (s.a.v) ve ailesine salavat getirerek şöyle dedi:

Ey Medineliler! Arkadaşlarımla ilgili konuşmanız bana ulaştı. Eğer aklınızın az, görüşünüzün zayıf olduğunu bilmiş olmasaydım elbette size iyi terbiye verirdim. Yazık sizin bu halinize! Şüphesiz Resulullah'a (s.a.v.) kitap indirildi, o kitapla peygamberin nasıl davranacağı açıklandı, onda peygamber için hükümler teşri edildi, onda neleri yapması neleri yapmaması belirtildi. Allah onun ruhunu kabzedene kadar o ancak Allah'ın emriyle adımını attı veya geri durdu. Vazifesini yerine getirdi, Müslümanlara dinleriyle ilgili gerekli bilgileri öğretti ve kuşkularından dolayı onları işlerinde itip kakmadı.

Namaz kıldırması için Hz. Ebu Bekir'i kendi yerine seçti. Müslümanlar Peygamber'in (s.a.v.) din işlerinde önder olarak seçtiği bu insanı dünya işlerinde de önder olarak seçtiler. Hz. Ebu Bekir Kur'ân ve sünnete göre amel etti. Dinden dönenler (mürtetler) ile savaştı. Allah onun ruhunu kabzedene kadar Allah'ın emrine hep hazır ve amade oldu. Bütün ümmet ondan razıydı. Allah onun günahlarını bağışlasın ve ona merhamet etsin.

Sonra onun yerine Hz. Ömer b. Hattâb seçildi. O da arkadaşının yolundan yürüdü. Kur'ân ve sünnete göre amel etti. Şehirler kurdu ve ordular sevketti. Ganimetleri topladı, maaşlar belirledi ve çalıştı çabaladı. İçki içene seksen sopa cezasını uyguladı. Ramazan ayında (teravih namazı kılmaları için) insanları bir imamın arakasında topladı. Allah onun ruhunu kabzedene kadar düşmanlarının barınaklarına saldırarak şehirleri ve kaleleri fethetti. Müslümanlar ondan hep razı kaldı, Allah da onu bağışlasın ve ona merhamet etsin.

Sonra Osman b. Affan seçildi. İlk altı sene arkadaşlarının yolundan yürüdü. Yine de o ikisi kadar olamadı. Sonra son altı sene önce yapılan şeyleri boşa götürecek uygulamalar yaptı. Dinin ipi bozulmaya başladı. Herkes her şeyi kendine istedi, Allah'ın ondan açıklamadığı şeyleri herkesten gizli bir şekilde yaptı. Ta ki Allah ruhunu kabzedene kadar, böylece herkes kendi seçtiği yolundan geçti gitti.

Ondan sonra Ali b. Ebi Tâlib seçildi. Hakkı gerçekleştirme imkanı bulamadan ve onu üstün kılamadan göçtü gitti.

Ondan sonra peygamber tarafından lanetlenen babanın lanetli oğlu Muaviye b. Ebu Sufyan seçildi. Arapların terbiyesizi, muhalif topluluklardan serbest

birakılanları topladı ve yasak olan kanları döktü. Allah'ın malını kendine servet yaptı, fesat işleyerek onun dinine sırtını döndü, kendine zinayı helal kıldı, nefsinin istediği şekliyle amel etti, ta ki Allah ruhunu kabzedene kadar. Allah'ın lanet üzerine olsun ve siz de lanetleyin.

Ondan sonra yerine oğlu Yezid geçti. İçkilerin Yezidi, vahşi ve yırtıcıların Yezidi, köpek Yezid, avcı Yezid, maymuncu Yezid, midesiyle fasık, zina ile töhmet altında Kurân'a karşı, kâhinlere itaat etti. İçki içmekten rengi değişti ve nefsinin arzuladığına göre amel etti. Ta ölene kadar böyle yaptı. Allah lanet etsin, ona ne yapacağını yapsın.

Ondan sonra Mervan b. Hakem geçti. Peygamber'in kovduğu ve lanetlediği, babasının lanetli oğlu, midesiyle fasık ve zina ile fasık. Lanetleyin o lanetliyi ve babasını. Mervan'dan sonra oğulları da böyle devam etti.

Lanetli evin halkı Peygamber ve ailesinden uzak ve serbest (kimliği belli olmayan) bir kavimdir, ne Muhacirlerden ne de Ensardandır, ne de iyi bir tabiidir. Allah'ın malını haram yolla yiyorlar, Allah'ın diniyle alay ediyorlar, Allah'ın kullarını köle yapıyorlar, büyükleri küçüklerine bunu miras bırakıyorlar, ne yaman bir ümmetmiş bunlar ve ne rezil ve zayıf bir milletmiş bunlar! Âlemlerin Rabbi olan Allah'a hamdolsun, sonra böyle kötülükleriyle, Allah'ın kitabını hafife alarak geçip gittiler, Allah'ın kitabını arkalarına attılar, Allah'ın laneti onların üzerine olsun, onları hak ettikleri gibi lanetleyin.

Sonra onlardan Ömer b. Abdülaziz seçildi. Yapmak istediğini yapamadan göçtü gitti. İyi veya kötü olarak anılmadı (tarih anmadı).

Sonra Yezid b. Abdümelik seçildi. Zayıf, çapkın ve rezil bir çocuktuk, Müslümanların işleri konusunda hiçbir şeyde güvenilir değildi, daha buluş çağına erdiği malum değildi. Bu konuyla ilgili Allah şöyle buyuyor: *“Yetimleri deneyin. Evlenme çağına (buluşa) erdiklerinde, eğer reşid olduklarını görürseniz, mallarını kendilerine verin. Büyüyecekler (ve mallarını geri alacaklar) diye israf ederek ve aceleyle getirerek mallarını yemeyin. (Velilerinden) kim zengin ise (yetimin malından yemeğe) tenezzül etmesin. Kim de fakir ise aklın ve dinin gereklerine uygun bir biçimde (hizmetinin karşılığı kadar) yesin. Mallarını kendilerine geri verdiğiniz*

*zaman da yanlarında şahit bulundurun. Hesap görücü olarak Allah yeter.”*¹⁰² Ayetinin söylediği gibi yetim malı Allah nezdinde büyük olsa da kan dökme, zina etme ve diğer hükümlerde Ümmet-i Muhammed’in işleri Allah nezdinde yetimin malından daha önemlidir. Midesinden ve şehvetinden başka bir şey düşünmeyen çocuk haramı içer, haramı yer, haramı giyer, şahsı için dokuması yapılan iki kaftan giyer, aşağı yukarı bin dinar parası ise başkalarından alınmış, haram şekilde alınmış ve haram yerlerde harcanmıştır. Onun uğruna deriler kamçılanmış, şiirler yazılmış, örtüler yırtılmış ve ne salih bir kişiye ne de bir elçiye helal olmayan işler işlenmiştir. Sonra sağında Habbabe’yi solunda ise Sellâme’yi oturturdu, o ikisi şeytanın sesi gibi sesleriyle şarkı okurdu, nass ile haramlığı kesin olarak bildirilen içkiyi sarhoş olana dek apaçık içerdi, kanı, eti, ve ruhu birbirine karıştırdı, sarhoşluğu aklına galip gelmesiyle elbiselerini parçalardı, sonra o ikisine (Habbâbe ile Sellame’ye) dönerek şöyle derdi: “Bana uçmam için izin verin.” Evet! Allah’ın lanetine, yakıcı ateşine, acı verici azabına ve Allah’ın kimse için istemediği mekana uçtu.

Sonra Emevi oğulları, onların yaptıkları ve takip ettikleri yollarını zikrederek şöyle dedi: “Başiboş kadınla oldular, isyancı cahil bir kavim idiler, Allah’ın istediği doğru ile hareket etmediler, hidayet ile delaleti ayırt etmediler, Emevi oğullarını Tanrı ve her şeyin sahibi olarak gördüler, Rabbin hâkim olduğu gibi hâkim olmuşlardı, Zulme sınımsız sarılıp şiddetle tutmuşlardı, kendi nefis ve arzularına göre hüküm veriyorlardı, öfkelenedikleri zaman öldürüyorlardı, malı mülkü zan ile alırlardı, aracılarla cezaları kaldırırlardı, hainlere güven veriyorlardı, güvenilir kişileri uzaklaştırıyorlardı, vergileri yersiz alıyorlardı, haksız yerlere veriyorlardı. Oysaki Allah vergilerin hak sahibi olanları sekiz sınıfa ayırmıştır: “*Sadakalar (zekâtlar) Allah’tan bir farz olarak ancak fakirlere, düşkünlere, zekat toplayan memurlara, kalpleri İslam’a ısındırılacak olanlara, kölelere, borçlulara, Allah yolunda cihat edenlere ve yolda kalmış yolcular içindir. Allah, hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir.*”¹⁰³ Fakat ortaya bu sekiz sınıftan olmayan dokuzuncu bir sınıf çıkıp, zekâtın tümünü aldı. Bu sınıf Allah’ın indirmedeği şeylerle hüküm etmeyen bir firkadır. Lanetleyin onları, Allah’ın laneti üzerlerine olsun.

---

¹⁰² Nisâ, 4/6.

¹⁰³ Tevbe, 9/60.

Şîî kardeşlerimize gelince, onlar bizim din kardeşlerimiz değiller. Lakin Allah'ın kitabında şöyle buyurduğunu işittim: *“Ey insanlar! Şüphe yok ki, biz sizi bir erkek bir dişiden yarattık ve birbirinizi tanımanız için sizi boylara ve kabilelere ayırdık. Allah katında en değerli olanınız, ona karşı gelmekten en çok sakınanızdır. Şüphesiz Allah hakkıyla bilendir, hakkıyla haberdar olandır.”*¹⁰⁴ Bu fırka gösteriş olarak Allah'ın kitabını sahiplenmiştir. Bunlar Allah'a açıkça iftirada bulunmuş bir topluluktur. Sağlam bir fikirle Kurân'a da yönelmezler, fıkıhta akli bir ergenliğe ulaşmamışlar, olayların hakikatlerini ayırt etme melekesine de sahip değiller, işlerini kendi heveslerine göre yaparlar, kendi mezhepleri için taassubu kendilerine din edinmişler, onda kendileri uydurdukları şeylere itaat ettiler, ister doğru, ister yanlış olsun; ister delalette, ister hidayette olsun kurtuluşu ölümlerin geri dönmesinde görüp beklerler, kıyametten önce dirilişe inanırlar, yaratılmışların gaybı bilebileceklerini iddia ederler, oysaki hiçbiri evinde bile olup biteni bilmiyor, hatta elbiselerinin içinde olanları ve karınlarındakileri bile bilmezler, Günah işleyenleri kötülerler, fakat başa geçtiklerinde kendileri günah işlerler, fitnede ısrar ederler fakat fitneden çıkışın nasıl olduğunu bilmezler, dinlerine zülüm ederler, akılları azdır. Dünlerini Araplar'dan bir ev halkına bağlamışlar. Onlara dost olmayı kendilerinin salih amel işlemesine ihtiyaç bırakmadığını ve cehennemın kötü azabından kurtaracağını sanmışlar. Kötü amellerinin azabından kaçarlardı. *“... Allah onları kahretsin! Nasıl da (haktan) çevriliyorlar.”*¹⁰⁵

Ey Medineliler! Bu fırkalardan hangisine tabi oluyorsunuz veya mezheplerinden hangisine uyuyorsunuz? Sizlerin benim arkadaşlarım hakkında konuştuklarınız bana ulaştı! Onlar toy gençler ve bedevi Araplardır. Ey Medineliler yazıklar olsun size! Resulullah'ın ehli ve ashabı hayırla hatırlanan yeni gençler değil miydi? Vallahi! Sizin ahiretinize zarar verecek şeylere itaat ettiğinizi biliyorum. Eğer benim sizden başkasıyla bir meşguliyetim olmasaydı sizi cezalandırmadan bırakmazdım, vallahi bunlar daha gençliklerinde olgunlaşmış gençlerdir, gözleri kötülükleri görmeye kapalıdır, ayakları batıla yürümez, çok ibadet etmekten, seher vaktinde kalkmaktan yorulurlar, yarın ölecek nefislerini sattılar, ölmeyecek nefisler

¹⁰⁴ Hucurât, 49/13.

¹⁰⁵ Münafikûn, 63/4.

satın aldılar. Nefislerinizle asla ölmeyeceksiniz. Gece tam karardığında Allah onlara, onların Kurân'ı incelemek için başları Kurân'a doğru eğilmişken bakmış, onlardan biri ne zaman cenneti hatırlatan bir ayetle karşılaşırsa aşkla ağladı, cehennemin ateşini hatırlatan bir ayet geçtiğinde ise yüksek sesle bağırdılar sanki cehennemin sesi kulaklarına geliyormuşçasına. Hemen dizlerini, kollarını, yüzlerini, burunlarını ve alınlarını yere koyarak secdeye gidiyorlardı. Günün yorgunluğuna gecenin uykusuzluğunu eklemişlerdir. Çok namaz kılmaktan ve çok oruç tutmaktan bedenleri güçsüz ve renkleri sapsarı olmuştur. Bunlar kendilerini Allah'a adanmışlar. Allah'a verdikleri söze vefa gösterirlerdi. Üzerlerine okların ve mızrakların yöneldiğini, kılıçların çekildiğini ve düşmanın ölüm yıldırımlarıyla gürleyip çıktığını görünce Allah'ın tehdidini düşünerek, düşmanın bu tehdidini küçük gören kimselerdir. Kılıçlarla karşılaştılar, yüzlerine, boyunlarına, kalplerine kılıcın ucunu doğrulttular. Kılıcın ucu onların başını kesti, başları ayaklarının altına düştü. Yüzleri kanla boyandı, alını toprakla bir oldu, göklerdeki kuşlar üzerlerine toplandı, yeryüzündeki yırtıcılar üzerlerine düştü. Gözünü kuşun kaptığı niceleri gecenin ortasında Allah korkusundan ağlamış durmuştur. Gece karanlığında Rabbine secde ederken sahibinin üzerine dayandığı nice kollar yerinde kopmuştur. Sonra ağlayarak dedi ki: “Ah ah kardeşlerim! Allah'ın rahmeti bedenlerinin üzerlerine olsun ve onların ruhlarını da cennete dâhil eylesin.”¹⁰⁶

---

¹⁰⁶ es-Safvet, *a.g.e.*, II/469-476; el-İsfahanî, *a.g.e.*, XXIII/252-257.

2.5. Bir Diğer Hutbesi

خُطْبَةُ أُخْرَى

ورَقَى الْمَنْبَرِ، فَحَمَدُ اللَّهِ، وَأَثْنَى عَلَيْهِ، ثُمَّ قَالَ:

أُوصِيكُمْ بِتَقْوَى اللَّهِ وَطَاعَتِهِ، وَالْعَمَلِ بِكِتَابِهِ، وَسُنَّةِ نَبِيِّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَصَلَةُ الرَّحْمَنِ، وَتَعْظِيمِ مَا صَغُرَتِ الْجِبَابِرَةُ مِنْ حَقِّ اللَّهِ، وَتَصْغِيرِ مَا عَظُمَتِ مِنَ الْبَاطِلِ، وَإِمَانَةِ مَا أَخْيَا مِنَ الْجَوْرِ، وَإِحْيَاءِ مَا أَمَاتُوا مِنَ الْحُقُوقِ، وَأَنْ يُطَاعَ اللَّهُ، وَيُعْصَى الْعِبَادُ فِي طَاعَتِهِ، فَالطَّاعَةُ لِلَّهِ وَلِأَهْلِ طَاعَةِ اللَّهِ، وَالطَّاعَةُ لِمَخْلُوقٍ فِي مَعْصِيَةِ الْخَالِقِ، نَدْعُوا إِلَى كِتَابِ اللَّهِ وَسُنَّةِ نَبِيِّهِ، وَالْقِسْمِ بِالسَّوِيَّةِ، وَالْعَدْلِ فِي أَرْعِيَةِ، وَوَضْعِ الْأَخْمَاسِ فِي مَوَاضِعِهَا الَّتِي أَمَرَ اللَّهُ بِهَا، تَعْلَمُونَ يَا أَهْلَ الْمَدِينَةِ إِنَّا لَمْ نَخْرُجْ مِنْ دِيَارِنَا وَأَمْوَالِنَا أَشْرًا وَلَا بَطْرًا، وَلَا عِبْتًا، وَلَا لَهْوًا، وَلَا لِدَوْلَةٍ مَلَكَ نُرِيدُ أَنْ نَخُوضَ فِيهِ، وَلَا لِشَائِئٍ قَدِيمٍ نَبِيلٍ مِنَّا وَلَكِنَّا لَمَّا رَأَيْنَا مَصَابِحَ الْحَقِّ قَدْ أَطْفَنَتْ، وَمَعَالِمَ الْعَدْلِ قَدْ عَطَلَتْ، وَكَثُرَ الْإِدْعَاءُ فِي الدِّينِ وَعَمَلَ بِالْهَوَى، وَعَنَفَ الْقَائِلَ بِالْحَقِّ، وَقَتَلَ الْقَائِمَ بِالْقِسْطِ، نَهَاقَتْ عَلَيْنَا الْأَرْضُ بِمَا رَحُبَتْ، وَسَمِعْنَا دَاعِيًا يَدْعُو إِلَى طَاعَةِ الرَّحْمَنِ، وَحُكْمِ الْقُرْآنِ، فَأَجَبْنَا دَاعِيَ اللَّهِ وَمَنْ لَا يَجِبُ دَاعِيَ اللَّهِ فَلَيْسَ بِمُعْجِزٍ فِي الْأَرْضِ، فَأَقْبَلْنَا مِنْ قَبَائِلِ شَتَّى، النَّفْرُ مِنَّا عَلَى بَعْضِ وَاحِدٍ، عَلَيْهِ زَادَهُمْ وَأَنْفُسُهُمْ، يَتَعَاوَرُونَ لِحَافًا وَاحِدًا، قَلِيلُونَ مُسْتَضْعَفُونَ فِي الْأَرْضِ، فَأَوَانَا اللَّهُ وَأَيْدِنَا بِنَصْرِهِ، وَأَصْبَحْنَا وَاللَّهُ جَمِيعًا بِنِعْمَتِهِ إِخْوَانًا، وَ عَلَى الدِّينِ أَعْوَانًا، ثُمَّ لَقِينَا رِجَالَكُمْ بِقَدِيدٍ، فَدَعَوْنَاَهُمْ إِلَى طَاعَةِ الرَّحْمَنِ، وَحُكْمِ الْقُرْآنِ، وَ دَعَوْنَا إِلَى طَاعَةِ الشَّيْطَانِ، وَ حَكَمَ مَرْوَانَ وَآلَ مَرْوَانَ، فَشَتَّانَ لَعَمْرُ اللَّهِ مَا بَيْنَ الْعَى وَالرُّشْدِ! ثُمَّ الْقَبْلُوا يَهْرَعُونَ وَيَرْفُؤُونَ، قَدْ ضَرَبَ الشَّيْطَانُ بِجِرَانِهِ، وَغَلَّتْ بِدِمَائِهِمْ مَرَاجِلُهُ، وَصَدَّقَ عَلَيْهِمْ إِبْلِيسُ ظَنَّهُ، وَأَقْبَلَ أَنْصَارَ اللَّهِ عَصَائِبَ وَكَتَائِبَ، بِكُلِّ مَهْدَدٍ ذِي رَوْنِقٍ، فَذَارَتْ رِحَانًا وَ اسْتَدَارَتْ رِحَاهُمْ بِضَرْبِ يَرْتَابٍ مِنْهُ الْمُبْطَلُونَ .

وَأَنْتُمْ يَا أَهْلَ الْمَدِينَةِ إِنْ تَنْصُرُوا مَرْوَانَ وَآلَ مَرْوَانَ يَسْتَحْكُمُ اللَّهُ بِعَذَابٍ مِنْ عِنْدِهِ أَوْ بِأَيْدِينَا، وَيَشْفِ صُدُورَ قَوْمٍ مُؤْمِنِينَ، يَا أَهْلَ الْمَدِينَةِ إِنَّ أَوْلَكُمْ خَيْرٌ أَوْلًا، وَآخِرُكُمْ شَرٌّ آخِرًا، يَا أَهْلَ الْمَدِينَةِ ؕ: النَّاسُ مِنَّا وَ نَحْنُ

مِنْهُمْ، إِلَّا مُشْرِكًا عَابِدٍ وَثَنٍ ، أَوْ كَافِرًا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ، أَوْ إِمَامًا جَائِرًا أَوْ شَادًّا عَلَى عَضِدِهِ يَأْهَلُ الْمَدِينَةَ: مِنْ زَعَمَ أَنَّ اللَّهَ تَعَالَى كَلَّفَ نَفْسًا فَوْقَ طَاقَتِهَا، أَوْ سَأَلَهَا مَا لَمْ يُؤْتِهَا فَهُوَ اللَّهُ عَدُوٌّ وَلَنَا حَرْبٌ.

Minbere çıkıp Allah'a hamd ve senâ getirdikten sonra şöyle dedi:

Size: “Allah’tan korkmanızı ve ona itaat etmenizi, onun kitabıyla amel etmenizi, onun elçisinin sünnetiyle amel etmenizi, sıla-i rahmi, Allah’ın haklarından zalimlerin küçümsediğini yüceltmenizi, yücelttiği batılı küçümsemenizi, yaşattıkları zulmü öldürmenizi ve öldürdükleri hakkı ihya etmenizi, yalnız Allah’a itaat etmenizi ve ona itaat etmeyen kullara itaat etmemenizi vasiyet ediyorum. Ayrıca emanete zulümle hıyanet etmemeyi, haklardan dolayı canlıyı öldürmemeyi, Allah’a uymayı, kula uymanın günah olduğunu, kulluğun ancak Allah’a ait olduğunu ve kulluk etme ehlinin ancak Allah olduğunu ve yaratılanlara kulluk ederek yaratana karşı günah işlememeyi ve sizi Allah’ın kitabına ve elçisinin sünnetine uymaya, vergileri müsvi dağıtmaya, halka adaletli olmaya ve beşten birini (humus) Allah’ın emrettiklerine vermeye çağırıyoruz.

Ey Medineliler biliyorsunuz ki biz sizleri şehirlerimizi ve malları şımarıklık veya kötülük için, eğlenmek veya başıboş dolaşmak yahut sahip olmak istediğimiz bir iktidar elde etmek veya bize yapılmış bir haksızlığın intikamını almak için çıkmadık. Sadece hakkın ışıklarının söndürüldüğünü ve adaletin işaretlerinin yok edildiğini, din konusunda iddiaların çoğaldığını ve heveslerle amel edildiğini, hakkı söyleyenin cezalandırıldığını ve adaletle davrananların öldürüldüğünü görünce bize yeryüzü dar gelmeye başladı. Allah’a ve Kurân’ın hükmüne itaat etmeye nida eden bir davetçiyi duyduk ve Allah’ın davetçisine icabette bulunduk, kim Allah’ın davetçisine icabette bulunmazsa yeryüzünde güçlü olamaz. Muhtelif kabilelerle karşılaştık, bizden insanlar var ki, tek bir develeri var, onu hep beraber kullanırlar, tek bir örtü elden ele dolaştırıyorlar, yeryüzünde az ve zayıftırlar. Allah bizi biraraya getirsin ve bize yardım etsin. Allah’a yemin olsun ki hepimiz onun nimetiyle kardeş olduk ve onun diniyle yardımlaşık. Sonra güneşte kurutulmuş et gibi sizin erkeklerinizle karşılaştık. Onları Allah’a itaat etmeye ve Kurân’ın hükmüne uymaya çağırdık. Onlar ise şeytana itaate, Mervan ve ehlinin hükmüne çağırdılar. Allah’a

yemin olsun delaletle hidayet arasında ne kadar da çok fark var! Sonra çok korkup süratlice kaçtılar, şeytan vurdu onları kamçısıyla. Kanlarıyla ayağına kelepçe taktı, iblis onlara zannını doğruladı. Allah'ın yardımını kabileler ve yazarlar karşıladılar. Bütün Hint kılıçları parlaktır. Bizi vurmasıyla döndürdü, şek edenleri de yakında döndürür.

Ey Medineliler! Eğer siz Mervan'a ve ailesine yardım ederseniz Allah'tan ve bizden azabı hak etmiş olur. Allah iman eden kavmin kalbine şifa verir. Ey Medineliler! Sizin evveliniz en hayırlı evveldi ve sonunuz da en kötü sonudur. Ey Medineliler! İnsanlar bizdendir ve biz de onlardanız. Ancak Allah'a ortak koşanlar, putlara tapanlar veya ehli kitap, ehli kafirler, sert, kaba ve zalim önderler dışında. Ey Medineliler! Allah kimseye güç yetiremeyeceğini yüklediğini veya verdiğini iddia ederse Allah'ın düşmanı ve bizim de savaştığımız kişi olur.¹⁰⁷

2.6. Medinelilerin Hakareti ve Küfürleri Konusunda Hutbesi

خُطْبَةٌ لَهُ فِي سَبِّ أَهْلِ الْمَدِينَةِ وَتَقْرِيعِهِمْ

وَحَطَبَ أَهْلَ الْمَدِينَةِ، فَحَمَدُ اللَّهِ وَأَثْنَى عَلَيْهِ، ثُمَّ قَالَ:

يَا أَهْلَ الْمَدِينَةِ: مَا لِي رَأَيْتُ رَسَمَ الدِّينِ فِيكُمْ قَبِيًّا، وَأَثَرَهُ دِرَاسَةً، لَا تَقْبَلُونَ عِظَتَهُ وَلَا تَفْقَهُونَ مِنْ أَهْلِهِ حُجَّةً قَدْ بَلَيْتَ فِيكُمْ حَدِّتَهُ، وَانْطَمَسَتْ عَنْكُمْ سُنَّتُهُ، تَرَوْنَ مَعْرُوفَهُ مُنْكَرًا، وَالْمُنْكَرُ مِنْ غَيْرِهِ مَعْرُوفًا، إِذَا انْكَشَفَتْ لَكُمْ الْعَبْرُ، وَأَوْضَحَتْ لَكُمْ النُّذْرُ، عُمِيَتْ عَنْهَا أَبْصَارُكُمْ، وَصُمَّتْ عَنْهَا أَسْمَاعُكُمْ، سَاهِينَ فِي غَمْرَةٍ، لَاهِينَ فِي غَفْلَةٍ، تَنْبَسِطُ قُلُوبُكُمْ لِلْبَاطِلِ إِذَا نَشَرَ، وَتَنْقَبِضُ عَنِ الْحَقِّ إِذَا ذُكِرَ، مُسْتَوْحِشَةً مِنَ الْعِلْمِ، مُسْتَأْنِسَةً بِالْجَهْلِ، كُلَّمَا وَقَعَتْ عَلَيْهَا مَوْعِظَةٌ زَادَتْهَا عَنِ الْحَقِّ نَفُورًا، تَحْمِلُونَ قُلُوبًا فِي صُدُورِكُمْ ﴿ ثُمَّ قَسَتْ قُلُوبُكُمْ مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ فَهِيَ كَالْحِجَارَةِ أَوْ أَشَدُّ قَسْوَةً وَإِنَّ مِنَ الْحِجَارَةِ لَمَا يَتَفَجَّرُ مِنْهُ الْأَنْهَارُ وَإِنَّ مِنْهَا لَمَا يَشَّقَّقُ

¹⁰⁷ es-Safvet, a.g.e., II/476-477; el-Endulisî, *el-İkdu'l-Ferîd*, Beyrut-Lübnan, 1962, IV/144-147; et-Taberî, a.g.e., VII/395-396; el-İsfahanî, a.g.e., XXIII/249.

فَيَخْرُجُ مِنْهُ الْمَاءُ وَإِنَّ مِنْهَا لَمَّا يَلْبَسُ مِنْ خَشْيَةِ اللَّهِ وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ ﴿108﴾ ، أُولَئِكَ تَلَنَ لِكِتَابِ اللَّهِ
الَّذِي ﴿ لَوْ أَنْزَلْنَا هَذَا الْقُرْآنَ عَلَى جَبَلٍ لَرَأَيْتَهُ خَاشِعًا مُتَصَدِّعًا مِنْ خَشْيَةِ اللَّهِ وَتِلْكَ الْأَمْثَالُ لِنَضْرِبُهَا لِلنَّاسِ
لَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ ﴿109﴾ ، يَاهِلَ الْمَدِينَةِ، مَا تُعْنِي عَنْكُمْ صِحَّةُ أَيْدَانِكُمْ إِذَا سَقَمَتْ قُلُوبُكُمْ، إِنَّ اللَّهَ قَدْ جَعَلَ لِكُلِّ
شَيْءٍ سَبَبًا غَالِبًا يَنْقَادُ لَهُ، وَ يُطِيعُ أَمْرَهُ، وَ جَعَلَ الْقُلُوبَ غَالِبَةً عَلَى الْأَيْدِي، فَإِذَا مَالَتِ الْقُلُوبُ مَيْلًا، كَانَتْ
الْأَيْدِي لَهَا تَبَعًا ، وَ إِنَّ الْقُلُوبَ لَا تَلِينُ أَهْلِهَا إِلَّا بِصِحَّتِهَا، وَلَا يُصَحِّحُهَا إِلَّا الْمَعْرِفَةُ بِاللَّهِ، وَقُوَّةُ النِّيَّةِ، وَنِفَادُ
الْبَصِيرَةِ، وَلَوْ اسْتَشْرَتِ تَقْوَى اللَّهِ قُلُوبُكُمْ، لاسْتَعْمَلْتِ فِي طَاعَةِ اللَّهِ أَيْدَانِكُمْ يَا هِلَ الْمَدِينَةِ: دَارُكُمْ دَارُ الْهَجْرَةِ،
وَمَثْوَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ سَلَّمَ

وَلَمَّا نَبَتْ بِه دَارُهُ، وَضَاقَ بِه قَرَارُهُ، وَأَذَاهُ الْأَعْدَاءِ وَتَجَهَّمَتْ لَهُ فَنَقَلَهُ اللَّهُ إِلَيْكُمْ، بَلْ إِلَى قَوْمٍ لَعْمَرِي
لَمْ يَكُونُوا أَمْثَالَكُمْ، مُتَأَزِّرِينَ مَعَ الْحَقِّ عَلَى الْبَاطِلِ، مُخْتَارِينَ الْآجِلَ عَلَى الْعَاجِلِ، يُصْبِرُونَ لِلصَّرَاءِ رَجَاءً
ثَوَابِهَا، فَنَصَرُوا اللَّهَ، وَجَاهَدُوا فِي سَبِيلِهِ، وَأَوُوا رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ سَلَّمَ وَنَصَرُوهُ، وَاتَّبَعُوا النُّورَ الَّذِي
أَنْزَلَ مَعَهُ، وَاتَّرُوا اللَّهَ عَلَى أَنْفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَّاصَةٌ. قَالَ اللَّهُ تَعَالَى لِأَمْثَالِهِمْ وَلِمَنْ اهْتَدَى بِهِدَاهُمْ:
﴿فَاتَّقُوا اللَّهَ مَا اسْتَطَعْتُمْ وَأَسْمِعُوا وَأَطِيعُوا وَأَنْفِقُوا خَيْرًا لِأَنْفُسِكُمْ وَمَنْ يُوقِ شُحَّ نَفْسِهِ فَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ
﴿110﴾ وَأَنْتُمْ أَبْنَاءُهُمْ مَنْ بَقِيَ مِنْ خَلْفِهِمْ، تَتْرَكُونَ أَنْ تَقْتَدُوا بِهِمْ، أَوْ تَأْخُذُوا بِسِتِّهِمْ، عَمَى الْقُلُوبُ، صُمُّ الْأَذَانِ،
إِتَّبَعْتُمُ الْهَوَى، فَأَرَادَكُمْ عَنِ الْهُدَى وَأَسْهَأَكُمْ، فَلَا مَوَاعِظَ الْقُرْآنِ تَرْجُرُكُمْ فَتَرْدَجُرُونَ، وَلَا تَعْظُمُكُمْ فَتَعْتَبِرُونَ، وَلَا
تُوقِظُكُمْ فَتَسْتَيْقِظُونَ، لَبِئْسَ الْخَلْفَ أَنْتُمْ مِنْ قَوْمٍ مَضَوْا قَبْلَكُمْ، مَاسَرْتُمْ بِسِيرَتِهِمْ، وَلَا حَفِظْتُمْ وَصِيَّتَهُمْ، وَلَا
احْتَدَيْتُمْ مِثْلَهُمْ، لَوْ شِئْتُمْ عَنْهُمْ فَيُورِثُهُمْ، فَعَرَضْتُمْ عَلَيْهِمْ أَعْمَالَكُمْ، لَعَجِبُوا كَيْفَ صَرَفَ الْعَذَابُ عَنْكُمْ.

Medine'de hutbe okudu, Allah'a hamd ve senâ getirdikten sonra şöyle dedi:

Ey Medineliler! Bana ne oluyor da sizde dinin özünü kalmamış görüyorum ve onun eseri de kalmamıştır. Öğüdünü kabul etmiyorsunuz ve ehlinden delil

¹⁰⁸ Bakara, 2/74.

¹⁰⁹ Haşr, 59/21.

¹¹⁰ Tegâbün, 64/16.

kavramıyorsunuz. Dinin kesin hükmü siz de yok olmuş. Sünneti de sizde kalmamış, iyi dediğini kötü görüyorsunuz, başkasının kötü dediğini de iyi görüyorsunuz, ibret alma zamanı geldiğinde ve uyarılar aşikâr olduğunda gözleriniz ona karşı kör olur, kulaklarınız da sağır olur. Baygın gibi dalmış ve gaflet içinde oyalanmışsınız. Bâtılı gördüğünüz zaman içiniz ferahlar, hakkı görünce de daralır, ilimde yabanileşmiş, cehalete de alışmış, ne zaman öğüt verilirse hakka karşı nefretleri artıyor. Göğüslerinizde öyle kalpler taşıyorsunuz ki, *“sonra bunun ardından kalpleriniz yine katılaştı; taş gibi hatta daha katı oldu. Çünkü taş vardır ki, içinden ırmaklar fışkırır, taş vardır ki, yarılır içinden sular çıkar, taş da vardır ki, Allah korkusuyla (yerinden kopup) düşer. Allah yaptıklarınızdan hiçbir zaman habersiz değildir.”*¹¹¹ Ayetlerin sözünü ettiği kalplerden beter olmuştur. Allah’ın Kitabı *“Eğer biz bu Kurân’ı dağ üzerinde indirseydik, elbette sen onu Allah korkusundan başını eğerek parça parça olduğunu görürdün. İşte misaller! Biz onları insanlar düşünsün diye veriyoruz.”*¹¹² Diyen Allah’ın kitabı karşısında yumuşaması gerekmez miydi?

Ey Medineliler! Kalbiniz hastalandığında bedenlerinizin sıhhati sizi kurtarmaz. Şüphesiz Allah herşeyi bir sebebe ve boyun eğdiği bir yasaya bağlamıştır. Kalpleri bedenlere yönetici kıldı. Kalp herhangi bir şeye meylettğinde tüm vücut da ona uyar. Kalp sıhhatli olduğunda sahibi merhametli olur. Allah’ı tanıma, niyetin gücü ve keskin bakışlar dışında hiçbir şey onları doğru yapmaz. Eğer Allah korkusunu kalplerine aşıladıysan tüm vücudun Allah’ın buyruklarına boyun eğer.

Ey Medineliler! Yurdunuz hicret yurdu ve Resulullah’ın barınağıdır. Yurdu onu dışlayıp dar gelince, düşman ona eziyet edince Allah onu size getirdi. Yemin ederim ki yanlarına geldiği kişiler sizin gibi değildiler. Bâtıla karşı hak için dayanışma yaparlardı. Ahireti dünyaya tercih ederlerdi. Sevabını umarak sıkıntıda sabrettiler. Allah için onun yolunda savaştılar. Resulullah’ı barındırıp desteklediler. Ona inen nura uydular. İhtiyaç içinde de Allah’ı kendilerine tercih ettiler. Allah tealâ onlar gibisine ve onların yolundan gidenler için şöyle buyurdu: *“o halde, gücünüz kadar Allah’a karşı gelmekten sakının. Dinleyin, itaat edin, kendi iyiliğiniz için Allah yolunda harcayın. Kim nefsinin cimriliğinden korunursa işte onlar kurtuluşa*

¹¹¹ Bakara, 2/74.

¹¹² Haşr, 59/21.

erenlerin ta kendileridir.”¹¹³ Siz, onların arkalarından gelen çocuklarınızın onların peşinden gitmeyi terk ediyorsunuz veya onların yolundan gitmiyorsunuz. Kalbi kör, kulakları sağır olarak nefse uydunuz. Hidayetten alı koydu sizi ve onu size unutturdu. Artık sizi ne Kur’ân’ın ayetleri alıkoyuyor ne de siz vazgeçiyorsunuz. Ne onun öğüdünden yararlanıyorsunuz. Ne sizi uyandırıyor, ne de siz uyanıyorsunuz. Sizler daha önce geçenlerin ardından gelen ne kötü kişilersiniz. Ne onların ahlakına uydunuz ne vasiyetlerini tuttunuz, ne de onlar gibi doğru yoldan gittiniz. Kabirleriniz açılıp da amelleriniz onlara gösterilirse, Allah’ın sizi cezalandırmadığına şaşarlardı.¹¹⁴

2.7. el-İkdu’l Ferid’de Geçen Bir Diğer Hutbe

وَجَاءَ فِي رِوَايَةِ الْعَقْدِ الْفَرِيدِ:

يَأْهَلِ الْمَدِينَةِ: أَوْلَكُمْ خَيْرٌ أَوْلٍ، وَأَخْرَكُمْ شَرَّ آخِرٍ، إِنَّكُمْ أَطَعْتُمْ فُرَّاءَكُمْ وَفُقَهَاءَكُمْ فَا خَتَانُكُمْ عَنْ كِتَابِ
غَيْرِ ذِي عَوْجٍ، بِتَأْوِيلِ الْجَاهِلِينَ، وَ إِنْتِحَالِ الْمُبْطِلِينَ، فَأَصْبَحْتُمْ عَنِ الْحَقِّ نَاكِبِينَ، أَمْوَاتْنَا غَيْرُ أَحْيَاءٍ وَمَا
تَشْغُرُونَ، يَا أَهْلَ الْمَدِينَةِ : يَا أَبْنَاءَ الْمُهَاجِرِينَ وَالْأَنْصَارِ وَالَّذِينَ إِتْبَعُوهُمْ بِإِحْسَانٍ، مَا أَصَحَّ أَصْلُكُمْ، وَأَسَقَمَ
فَرَعُكُمْ! كَانَ آبَاؤُكُمْ أَهْلَ الْيَقِينِ، وَأَهْلَ الْمَعْرِفَةِ بِالَّذِينَ، وَالْبَصَائِرِ النَّافِذَةِ، وَالْقُلُوبِ الْوَاعِيَةِ، وَأَنْتُمْ أَهْلُ
الضَّلَالَةِ وَالْجَهَالَةِ، إِسْتَعْبَدْتُمْ الدُّنْيَا فَأَذَلَّتْكُمْ، وَالْأَمَانِيَّ فَأَضَلَّتْكُمْ فَتَحَ اللَّهُ لَكُمْ بَابَ الدِّينِ فَسَدَدْتُمُوهُ، وَأَغْلَقَ
عَنْكُمْ بَابَ الدِّينِ فَتَحْتُمُوهُ، سُرَاعٌ إِلَى الْفِتْنَةِ، وَبَطَاءٌ مَا وَرَثَكُمْ آبَاءُكُمْ لَوْ حَفِظْتُمُوهُ، وَ بَسَسَ مَا تَوَرَّثُونَ
أَبْنَاءَكُمْ إِنْ تَمَسَّكُوا بِهِ، نَصَرَ اللَّهُ آبَاءَكُمْ عَلَى الْحَقِّ، وَخَذَلَكُمْ عَلَى الْبَاطِلِ، كَانَ عَدَدُ آبَائِكُمْ قَلِيلًا طَيِّبًا،
وَعَدَدُكُمْ كَثِيرًا خَبِيثًا، إِتَّبَعْتُمْ الْهَوَى، فَأَزَادَاكُمْ، وَالْهَوَى فَأَسْهَأَكُمْ، وَمَوَاعِظَ الْقُرْآنِ تَرَجَرُّكُمْ فَلَا تَزْدَجِرُونَ، وَتَعْبَرَكُمْ
فَلَا تَعْتَبِرُونَ.

¹¹³ Tegâbün, 64/16.

¹¹⁴ es-Safvet, a.g.e., II/478-479; el-İsfahanî, a.g.e., XXIII/251-252;

Ey Medinelile! Evveliniz (ilkiniz) en hayırlı evveldir, sonunuz da en kötü sondur. Siz kuranıza ve fakihlerinize itaat ettiniz. Cahillerin teviliyle, batıl ehlinin iddiasıyla dost doğru kitabı arkanıza attınız, haktan kaçtınız, canlılar değil ölüsünüz, siz de bunu düşünemiyorsunuz.

Ey Medineliler! Ey iyiliğin peşinden koşanların, Ensarların ve muhacirlerin evlatları! Öncekileriniz ne kadar sağlamsa sonrakileriniz de o kadar hasta! Babalarınız yakın ehliyidiler, din konusunda da marifet sahibiydiler, keskin bakışlara ve sağlam kalplere sahiptiler sizler ise sapıtmış ve cahilsiniz. Dünyaya kul ve arzularınıza köle oldunuz. Allah'ın açtığı dinin kapısını kapattınız, size kapatılan dünya kapısını açtınız, fitneye doğru koştunuz. Eğer babalarınızın bıraktığı mirasa tembellik etmeyip sahip çıksaydınız, çocuklarınıza ne güzel miras bırakırdınız. Çocuklarınız bu mirası sahiplenirse ne kötü bir miras almış olurlar! Allah'ın yardımı hak üzere babalarınızla idi, siz batıl üzere yüzüstü bıraktınız, babalarınızın sayısı azdı ama iyiydi, sizin sayınız çoktur ama kötüdür. Siz arzu ve heveslerinize uydunuz ve unuttunuz. Kurân'ın öğütleri size engel oluyor, siz yanlıştan dönmüyorsunuz, ders almanızı istiyor ama ders almıyorsunuz.¹¹⁵

2.8. Bir Diğer Hutbesi

خُطْبَةٌ أُخْرَى

وَحَطَبَ فَقَالَ: أَمَا بَعْدَ، فَإِنَّكَ فِي نَاشِيَةِ فِتْنَةٍ، وَقَائِدِ ضَلَالَةٍ، قَدْ طَالَ جُنُومُهَا، وَاشْتَدَّ عَلَيْكَ غُمُومُهَا، وَتَلَوْنَتْ مَصَائِدُ عُدُوِّ اللَّهِ فِيهَا، وَمَا نَصَبَ مِنَ الشَّرْكِ لِأَهْلِ الْعَقْلَةِ عَمَّا فِي عَوَاقِبِهَا، فَلَنْ يَهْدَى عُمُودُهَا، وَلَنْ يَنْزِعَ أَوْتَادُهَا، إِلَّا الَّذِي بِيَدِهِ الْمَلِكُ الْأَشْيَاءِ، وَهُوَ اللَّهُ الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ، أَلَا وَإِنَّ اللَّهَ بِقَائِيَا مِنْ عِبَادِهِ لَمْ يَتَحَيَّرُوا فِي ظُلْمِهَا، وَلَمْ يَشَايِعُوا أَهْلَهَا عَلَى شَبِهِهَا، مَصَابِيحِ النُّورِ فِي أَفْوَاهِهِمْ تَرْهُو، وَالسِّنْتَهُمْ بِحُجَجِ الْكِتَابِ تَنْطِقُ،

¹¹⁵ es-Safvet, a.g.e., II/479-480; el-Endulusî, a.g.e., IV/145-146;

رَكِبُوا مِنْهَجَ السَّبِيلِ، وَقَامُوا عَلَى الْعِلْمِ الْأَعْظَمِ، هُمْ خُصَمَاءُ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ، بِهِمْ يَصْلُحُ اللَّهُ الْبِلَادَ، وَ يَدْفَعُ
عَنِ الْعِبَادِ، فَطُوبَى لَهُمْ وَلِلْمُسْتَصْبِحِينَ بِنُورِهِمْ، وَأَسْأَلُ اللَّهَ أَنْ يَجْعَلَنَا مِنْهُمْ.

Hutbede şunları söyledi: “Muhakkak sen fitneyi çıkaransın, sapıklığın komutanısın, oturması uzun sürdü, bulutları koyulaştı, Allah’ın düşmanları av yerini boyadı, gaflet ehli için kurulan av tuzakları sonuçları bakımından dik tutan sütununu tehdit edemez ve kazıklarını sökemez. Bunu eşyanın dizginlerini elinde tutan Rahman ve Rahim olan Allah ancak yapabilir. Şüphesiz Allah’ın bazı kulları vardır ki fitne karanlığında bocalamazlar, fitne halkının şüphelerine uymazlar. Ağzlarında ışık lambaları parlıyor, dilleri kitabın hüccetlerini söylüyor. Doğru yola koyuldular, büyük ilim sahibi oldular, onlar kovulmuş şeytanın düşmanıdırlar, Allah onlarla şehirleri ıslah eder ve onlarla kullarını korur. Ne mutlu onlara ve onların nuruyla sabahlayanlara, Allah’tan bizleri de onlardan kılmasını istiyorum.¹¹⁶

2.9. Medine’den Giderken Okuduğu Hutbesi

خُطْبَتُهُ حِينَ خَرَجَ مِنَ الْمَدِينَةِ

وَحَطَبَ حِينَ خَرَجَ مِنَ الْمَدِينَةِ لِقِتَالِ جَيْشِ مَرَوَانَ فَقَالَ:

يَا أَهْلَ الْمَدِينَةِ: إِنَّا خَارِجُونَ لِحَرْبِ مَرَوَانَ، فَإِنْ نَظَفَرَ نَعِدُ فِي أَحْكَامِكُمْ ، وَنَحْمِلُكُمْ عَلَى سُنَّةِ

نَبِيِّكُمْ، وَنَقْسِمُ بَيْنَكُمْ فَيُنْكُمْ، وَإِنْ يَكُنْ مَا تَمَنَّوْنَ لَنَا: فَسَيَعْلَمُ الدِّينَ ظَلَمُوا أَى مُنْقَلَبٍ يَنْقَلِبُونَ.

Mervan’ın ordusuyla savaşmak için Medine’den giderken okuduğu hutbede şöyle dedi:

¹¹⁶ es-Safvet, a.g.e., II/480; el-Endulusî, a.g.e., IV/147.

Ey Medineliler! Biz Mervanla savaşmak için gidiyoruz, eğer savaşı kazanırsak sizlerin hükümlerinizde adaletli davranırız, Peygamberinizin sünnetiyle size yöneticilik yaparız, vergilerden haklarınızı aralarınızda müsavice paylaştırırız. Ama bizim için kötülük düşünürseniz zalimler hangi çukura yuvarlanacaklarını öğrenirler.¹¹⁷

2.10. Ebû Hamza el-Hâricî'nin Hutbesi

خُطْبَةُ أَبِي حَمْرَةَ الْخَارِجِي

دَخَلَ أَبُو حَمْرَةَ الْخَارِجِي مَكَّةَ وَهُوَ أَحَدُ نَسَاكِ الْإِبَاضِيَّةِ وَخُطْبَائِهِمْ وَاسْمُهُ يَحْيَى بْنُ الْمُخْتَارِ فَصَعَدَ
الْمِنْبَرَ مُتَوَكِّئًا عَلَى قَوْسٍ عَرَبِيَّةٍ، فَحَمَدَ اللَّهَ وَأَثْنَى عَلَيْهِ ثُمَّ قَالَ:

يَا أَهْلَ النَّاسِ، إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ لَا يَتَلَخَّرُ وَلَا يَتَقَدَّمُ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ وَأَمْرِهِ وَوَحْيِهِ،
أَنْزَلَ اللَّهُ لَهُ كِتَابًا بَيَّنَّ لَهُ فِيهِ مَا يَأْتِي وَمَا يَنْقُصُ، فَلَمْ يَكُنْ فِي شَكٍّ مِنْ دِينِهِ فَوَلَّاهُ الْمُسْلِمُ وَنَ أَمْرَ دُنْيَاهُمْ
حِينَ وَلَّاهُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ أَمْرَ دِينِهِمْ، فَقَاتَلَ أَهْلَ الرِّدَّةِ وَعَمَلَ بِالْكِتَابِ وَالسُّنَّةِ فَمَضَى
لِسَبِيلِهِ رَضِيَ اللَّهُ تَعَالَى عَنْهُ.

ثُمَّ وَلَّى عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللَّهُ تَعَالَى عَنْهُ، فَسَارَ بِسِيرَةِ صَاحِبِهِ وَعَمَلَ بِالْكِتَابِ وَالسُّنَّةِ وَجَبَى
الْفَيْءَ وَفَرَضَ الْأَعْطِيَّةَ وَجَمَعَ النَّاسَ فِي شَهْرِ رَمَضَانَ وَجَلَدَ فِي الْخَمْرِ ثَمَانِينَ وَغَزَا الْعُدُوَّ فِي بِلَادِهِمْ وَمَضَى
لِسَبِيلِهِ رَضِيَ اللَّهُ تَعَالَى عَنْهُ.

ثُمَّ وَلَّى عُثْمَانُ بْنُ عَفَّانَ فَسَارَتْ سِنِينَ بِسِيرَةِ صَاحِبِهِ وَكَانَ دُونَهُمَا، ثُمَّ سَارَ فِي السِّتِّ الْأَخْرِ بِمَا
أَحْبَطَ بِهِ الْأَوَائِلُ، ثُمَّ مَضَى لِسَبِيلِهِ رَضِيَ اللَّهُ تَعَالَى عَنْهُ.

¹¹⁷ es-Safvet, a.g.e., II/479-481; el-İsfahanî, a.g.e., XXIII/262; et-Taberî, VII/399.

ثُمَّ وُلِيَ عَلَى بَنِي أَبِي طَالِبٍ رَضِيَ اللَّهُ تَعَالَى عَنْهُ. ثُمَّ وُلِيَ مَعَاوِيَةَ بْنَ أَبِي سُفْيَانَ لِعَيْنِ رَسُولِ اللَّهِ
وَابْنِ لَعِينِهِ، إِتَّخَذَ عِبَادَ اللَّهِ حَوْلًا، وَمَالَ اللَّهِ دَوْلًا، وَدِينَهُ دَعْلًا، ثُمَّ مَضَى لِسَبِيلِهِ فَالْعَنُوهُ لَعْنَةُ اللَّهِ.
ثُمَّ وُلِيَ يَزِيدُ بْنُ مَعَاوِيَةَ، يَزِيدُ الْخَمُورِ وَيَزِيدُ الْقُرُودِ وَيَزِيدُ الْفُهُودِ الْفَاسِقُ فِي بَطْنِهِ الْمَأْبُوتُ فِي فَرْجِهِ
ثُمَّ إِقْتَصَبَهُمْ خَلِيفَةً فَلَمَّا انْتَهَى إِلَى عُمَرَ بْنِ عَبْدِ الْعَزِيزِ أَعْرَضَ عَنْهُ وَلَمْ يَذْكُرْهُ. ثُمَّ قَالَ ثُمَّ وُلِيَ يَزِيدُ ابْنُ
عَبْدِ الْمَلِكِ الْفَاسِقِ فِي بَطْنِهِ الْمَأْمُونُ فِي الْفَرْجِ الَّذِي لَمْ يُؤْتَسِ مِنْهُ رُشْدًا، وَ قَدْ قَالَ اللَّهُ تَعَالَى فِي أَمْوَالِ
الْيَتَامَى ﴿ وَابْتَلُوا الْيَتَامَى حَتَّى إِذَا بَلَغُوا النِّكَاحَ فَإِنْ آنَسْتُمْ مِنْهُمْ رُشْدًا فَادْفَعُوا إِلَيْهِمْ أَمْوَالَهُمْ وَلَا تَأْكُلُوهَا إِسْرَافًا
وَبِدَارًا أَنْ يَكْبَرُوا وَمَنْ كَانَ غَنِيًّا فَلْيَسْتَغْفِرْ وَمَنْ كَانَ فَقِيرًا فَلْيَأْكُلْ بِالْمَعْرُوفِ فَإِذَا دَفَعْتُمْ إِلَيْهِمْ أَمْوَالَهُمْ فَأَشْهِدُوا
عَلَيْهِمْ وَكَفَى بِاللَّهِ حَسِيبًا ﴾ ¹¹⁸ فَلَمَرِ أُمَّةٌ مُحَمَّدَ أَعْظَمَ، يَأْكُلُ الْحَرَامَ وَيَشْرِبُ الْخَمْرَ وَيَلْبَسُ الْحِلَّةَ قَوَّمتْ
بِالْفِدِينَارِ قَدْ ضَرَبَتْ فِيهَا الْأَبْشَارَ وَهَتَكَتْ فِيهَا الْأَسْتَارَ وَأَخَذَتْ مِنْ غَيْرِ حِلَّهَا، حَبَابَةٌ عَنْ يَمِينِهِ وَسَلَامَةٌ عَنْ
يَسَارِهِ تَغْنِيَانَهُ حَتَّى إِذَا أَخَذَ الشَّرَابَ مِنْهُ طَلَّ مَاخِذٌ قَدْ ثَوَّبَهُ ثُمَّ التَفَتَ إِلَى إِحْدَيْهِمَا فَقَالَ: الْآ أُطِيرُ نَعْمَ فَطَرَ إِلَى
لَعْنَةِ اللَّهِ وَحَرِيقِ نَارِهِ وَالْيَمِ عَذَابِهِ.

وَأَمَّا بَنُو أُمِّيَّةٍ فَفَرِيقَةٌ ضَلَالَةٌ وَيَطْشُهُمْ بَطْشًا جَبْرِيَّةً يَأْخُذُونَ بِالظَّنْيَةِ وَيَقْضُونَ بِالْهَوَى وَيَقْتُلُونَ عَلَى
الْغَضَبِ وَيَحْكُمُونَ بِالشَّفَاعَةِ وَيَأْخُذُونَ الْفَرِيضَةَ مِنْ غَيْرِ مَوْضِعِهَا وَيَضْعُونَهَا فِي غَيْرِ أَهْلِهَا، وَقَدْ بَيَّنَّ اللَّهُ
أَهْلَهَا فَجَعَلَهُمْ ثَمَانِيَةَ اصْنَافٍ فَقَالَ: ﴿ إِنَّمَا الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَاءِ وَالْمَسَاكِينِ وَالْعَامِلِينَ عَلَيْهَا وَالْمُؤَلَّفَةِ قُلُوبُهُمْ وَفِي
الرِّقَابِ وَالْغَارِمِينَ وَفِي سَبِيلِ اللَّهِ وَابْنِ السَّبِيلِ فَرِيضَةٌ مِنَ اللَّهِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴾ ¹¹⁹ فَاقْبَلْ صِنْفُ تَاسِعٌ لَيْسَ
مِنْهُمْ فَاخَذَ كُلُّهَا، تَلَكُمُ الْفَرِيقَةُ الْحَاكِمَةَ بِغَيْرِ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ. وَأَمَّا هَذِهِ الشَّيْعِ فَشَيْعٌ ظَاهَرَتْ بِكِتَابِ اللَّهِ وَاعْلَنَتْ
الْفَرِيضَةَ عَلَى اللَّهِ، لَمْ يُفَارِقُوا النَّاسَ بِبَصَرٍ نَافِذٍ فِي الدِّينِ وَلَا بِعِلْمٍ نَافِذٍ فِي الْقُرْآنِ، يَنْقَمُونَ الْمَعْصِيَةَ عَلَى أَهْلِهَا
وَيَعْلَمُونَ إِذَا وَلُوا بِهَا، يُصْرُونَ عَلَى الْفِتْنَةِ وَلَا يَعْرِفُونَ الْمَخْرَجَ مِنْهَا جَفَاءً عَنِ الْقُرْآنِ اتِّبَاعَ كُفْهَانَ، قَاتَلَهُمُ اللَّهُ
أَنْى يُؤْفَكُونَ.

¹¹⁸ Nisâ, 4/6.

¹¹⁹ Tevbe, 9/60.

ثُمَّ أَقْبَلَ عَلَى أَهْلِ الْحِجَازِ فَقَالَ: يَا أَهْلَ الْحِجَازِ، أُنَبِّئُوكُمْ بِأَصْحَابِي وَتَرَعُمُونَ أَنَّهُمْ شَبَابٌ، وَهَلْ كَانَ
 اصْحَابُ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ تَعَالَى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَّا شَبَابًا، أَمَا وَاللَّهِ أَنِّي لِعَالَمٍ بِتَتَابِعُكُمْ فِيمَا يَصُرُّكُمْ فِي
 مَعَادِكُمْ وَلَوْلَا إِسْتِغَالِي بِغَيْرِكُمْ عَنْكُمْ مَا تَرَكْتُ الْأَخْذَ فَوْقَ أَيْدِيكُمْ، شَبَابٌ وَاللَّهِ مُكْتَهَلُونَ فِي شَبَابِهِمْ غَضِيضَةٌ
 عَنِ الشَّرَاعِينِهِمْ ثَقِيلَةٌ عَنِ الْبَاطِلِ ارْجُلُهُمْ انْضَاءَ عِبَادَةٍ وَأَصْلَاحِ سَهْرٍ، فَنَظَرَ اللَّهُ إِلَيْهِمْ فِي جَوْفِ اللَّيْلِ
 مِنْحَنِيةً أَصْلَابِهِمْ عَلَى اجْزَاءِ الْقُرْآنِ كُلَّمَا مَرَّ أَحَدُهُمْ بِذِكْرِ آيَةٍ مِنْ ذِكْرِ الْجَنَّةِ بَكَى شَوْقًا إِلَيْهَا وَإِذَا مَرَّ بِآيَةٍ مِنْ
 ذِكْرِ النَّارِ شَهَقَ شَهَقَةً كَانَتْ زَفِيرُ جَهَنَّمَ بَيْنَ نَ أَدْنِيهِ، مَوْصُولٌ كِلَالِهِمْ بِكِلَالِهِمْ، كِلَالُ اللَّيْلِ بِكِلَالِ النَّهَارِ، قَدْ
 أَكَلَتْ الْأَرْضُ رُكْبَهُمْ وَأَيْدِيَهُمْ وَأَنْوَفَهُمْ وَجِبَاهَهُمْ، وَاسْتَقَلُّوا ذَلِكَ فِي جَنبِ اللَّهِ حَتَّى إِذَا رَأَوْا السَّهَامَ قَدْ فَوْقَتْ،
 وَالرَّمَاحُ قَدْ أَشْرَعَتْ، وَالسُّيُوفُ قَدْ انْتَضَتْ بَيْتَ، وَرَعَدَتْ الْكُتَيْبَةُ بِصَوَاعِقِ الْمَوْتِ وَبِرَقَّتْ، اسْتَخَفُّوا بِوَعِيدِ اللَّهِ
 وَمَضَى الشَّبَابُ مِنْهُمْ قَدْ حَتَّى اخْتَلَفَ رِجْلَاهُ عَلَى عُنُقِ فَرَسِهِ وَتَخَضَّبَتْ بِالْذَّمَاءِ مَحَاسِنَ وَجْهِهِ فَاسْرَعَتْ إِلَيْهِ
 سِبَاعُ الْأَرْضِ وَانْحَطَّتْ إِلَيْهِ طَيْرُ السَّمَاءِ فَيُكِّمُ مِنْ عَيْنٍ فِي مَنَاقِيرِ طَيْرٍ طَالَ مَا بَكَى صَاحِبِهَا فِي جَوْفِ اللَّيْلِ
 مِنْ خَوْفِ اللَّهِ، وَكَمْ مِنْ كَفٍ زَالَتْ عَنْ مَعْصَمِهَا طَالَ مَا اعْتَمَدَ عَلَيْهَا صَاحِبِهَا فِي جَوْفِ اللَّيْلِ بِالسُّجُودِ لِلَّهِ.
 ثُمَّ قَالَ: أَوْهَ أَوْهَ ثُمَّ بَكَى ثُمَّ نَزَلَ .

İbâdiyye'nin abid ve hatiplerinden Ebu Hamza künyesi Yahya b. el Muhtar Mekke'ye girdi. Minbere çıktı Arap yapımı yayına dayanarak Allah'a hamd ve sena getirdikten sonra şöyle dedi:

Ey insanlar! Şurası muhakkak ki Allah'ın izni ve vahyi olmadan Allah'ın Resûlu ne bir adım ileri ne de geri atardı. Allah ona bir kitap indirdi, o kitapta neyi yapacağını ve neden sakınacağını bildirdi. Onun ne dininde bir şüpheye ne emrinde bir kuşkuya düşmedi. O Müslümanlara dinlerinin gereklerini öğretti ve namaz kıldırması için onlara Ebu Bekir'i imam olarak tayin ettiği bir sırada Allah onun ruhunu kabzettirdi. Müslümanlar da Hz. Peygamberin din işlerinde kendilerine önder olarak seçtiği bu insanı dünya işleri için de seçtiler. O da dinden dönenlerle savaştı, kitap ve sünnete uygun hareket etti ve nihayet oda görevini yapmış olarak göçtü. Allah ondan razı olsun.

Ondan sonra halifelige Ömer b. el-Hattab geçti. O da arkadaşının (Ebû Bekir) yolunu takip etti; kitap ve sünnete göre hareket etti, Fey (vergi) toplayıp sahiplerine dağıttı. Kimin ne ödeyeceğini ve kime ne ödeyeceğini belirledi, insanları Ramazan ayında (Teravîh namazı için) camide topladı, içki içme cezası olarak seksen değnek uyguladı, düşmanlarla kendi memleketlerinde savaştı ve oda görevini yapmış olarak bu dünyadan göç etti. Allah ondan razı olsun.

Daha sonra iş başına Osman b. Affan geçti. Altı sene arkadaşları (Ebu Bekir ve Ömer) tarafından belirlenmiş yolu takip etti. Fakat derece olarak onların altındaydı. Son altı yılda ise öyle bir yol takip etti ki öncekilerin yaptıklarını hiçe saydı. Sonunda o da göçtü. Allah ondan razı olsun.

Sonra başa Ali b. Ebu Talip geçti. Hakikat yolunda hedefine ulaşamadı ve hakkı gösterecek bir ışık yükseltmedi. Nihayet o da bu dünyadan göç etti. Allah ondan da razı olsun.

Daha sonra Peygamber tarafından lanetlenen babanın lanetlenen oğlu Muâviye b. Ebû Süfyan (ö. 60/680) başa geçti. Allah'ın kullarını köleleştirdi, Allah'ın malını kendisi için bir servet yaptı, dinini hilelerle mahvetti, Allah'ın laneti üzerine olsun, siz de ona lanet edin.

Ondan sonra başa Yezid b. Muâviye (ö. 64/684) geçti. İçkilerin Yezidi, maymuncu Yezid, panter Yezid, midesiyle fasık, zina ile töhmet altında bir Yezid.

Yezid'den sonra bütün Emevi halifelerini teker teker isimleriyle sayan Ebu Hamza, sıra Ömer b. Abdulaziz'e (ö. 101/720) geldiğinde onun hakkında bir şey söylemeden ondan sonra gelen halifeye geçerek hutbesine şöyle devam etti:

Daha sonra midesiyle fasık, zina ile töhmet altında ve rüşdü görülmemiş Yezid b. Abdümelik (ö. 105/724) başa geçti. Allah yetimlerin mallarının hakkında "Eğer onlarda akılca bir olgunlaşma görürseniz hemen mallarını kendilerine verin." Diye buyurmuştur. Muhammed ümmetinin durumundan (yetimlerin durumundan) daha önemli olan nedir? Yezid ise haram yer, şarap içer, kıymeti bin dinar eden yünden elbiseler (bürde) giyerdi. Oysa o bürdelerle insanlar insanlara zulümler yapılmış, haya perdeleri yırtılmış ve tamamen haramdan elde edilmiştir. Sağında Habbâbe, solunda Sellâme, kendisine şarkılar söylerlerdi. İçki onun her yerini

kaplayınca elbisesini yırtar ve her birisine dönerek: “uçayım mı?” diye sorardı. Evet. Allah’ın lanetine, onun yakıcı ateşine ve elem verici azabına uç.

Ümeyyeoğullar’ına (Emeviler) gelince, bunlar sapık bir fırka olup, saldırıları zalimce bir saldırdır; zan ile tutuklar, arzularına göre hüküm verirler. Öfkelenince katleder, arabuluculukla hüküm değiştirirler. Farz olanı (zekâtı) yersiz alır, yersiz dağıtırlar. Halbuki Allah zekâta müstahak olanları belirtmiş, onları sekiz sınıfa ayırıp şöyle buyurmuştur: “Zekât ancak fakirlere, miskinlere, zekât toplamakla görevli olanlara, kalbi İslam’a ısındırılacak olanlara, kölelere, borçlulara, Allah yolunda cihat edenlere, ve yolda kalanlara verilir.” Ortaya bu sekiz sınıftan olmayan bir dokuzuncu sınıf çıkıp, zekâtın tümünü aldı. Bu, Allah’ın indirdiğinden başkasıyla hükmeden firkadır.

Şifler’e gelince; bunlar Allah’ın kitabını sırtlarına dayayarak Allah’a açıkça iftirada bulunmuş bir topluluktur. Bunlar dinde yeri olan kuvvetli bir delil ve Kurân’a dayalı kuvvetli bir ilim ile insanlardan ayrılmamışlardır. Günah sahiplerini cezalandırır, fakat başa geçtiklerinde kendileri günah işlerler. Fitnede ısrar edip bundan çıkış yolunu bilmezler. Kurân’dan uzak, kâhinlerin peşinden koşarlar. Zaferi ölülerin dirilmesinde umar, öldükten sonra dünyaya geri gelmeye inanırlar. Bunlar dinlerini kendilerine acımayan bir adama teslim etmişlerdir. Allah onları kahretsin, nasıl da haktan yüz çeviriyorlar.

Ebû Hamza daha sonra Hicaz halkına dönerek şöyle dedi:

Ey Hicazlılar! Sizler nasıl beni arkadaşlarımdan dolayı kınayıp onların gençler olduğunu iddia ediyorsunuz? Rasûlullah’ın ashabı da gençler değilmiydi? Vallahi ben sizin ahiretinize zarar veren şeylerin peşinde nasıl koştuğunuzu biliyorum. Eğer ben sizden başkasıyla meşgul olmasaydım. Sizi cezalandırmadan bırakmazdım. Vallahi bunlar daha gençliklerinde olgunlaşmış gençlerdir. Gözleri kötülükleri görmeye kapalıdır, ayakları batıla yürümeye ağırdır, kendilerini ibadete vermiş, uykusuzluktan zayıf düşmüşlerdir. Bunlar Allah’ın kendilerine gece ortasında rahmet nazarıyla baktığı öyle kimselerdir ki Kurân okumaktan belleri bükülmüş, içinde cennet bahsi geçen her ayet zikredildiğinde ona iştiyaktan gözyaşı dökerler. Cehennem zikredilince onun sesi kulaklardaymış gibi hıçkırırlar. Gece ve

gündüzün dinlenmeksizin art arda (süratlice) hareket ettikleri gibi bunlar öyle durmadan ibadet ede ede dizleri, elleri, burun ve alınlarını toprağın aşındırdığı gençlerdir. Üzerlerine okların ve mızrakların yöneldiğini, kılıçların çekildiğini ve düşmanın ölüm yıldırımlarıyla gürleyip çıktığını görünce Allah'ın tehdidini düşünerek düşmanın bu tehdidini küçük gören kimselerdir. Bunlar ayakları atlarının boyunlarına dolaşincaya kadar dövüşür. Yüz güzellikleri böylece kana bulanır, yeryüzündeki vahşi hayvanlar ile gökyüzündeki yırtıcılar üstlerine üşüşürler. Kuş gagalarında sahibinin Allah korkusundan gece yarıları ağladığı nice gözler vardır. Yine sahibinin gece yarıları üzerine dayanarak secde ettiği bileğinden kopmuş nice eller vardır.” Sonra Ebû Hamza “ah, ah, ah” çekti ağladı ve minberden indi.¹²⁰

2.11. Bir Diğer Hutbesinde de Şunları Söyledi

خُطْبَةٌ أُخْرَى

حَدَّثَنِي الْعَبَّاسُ، قَالَ هَارُونَ: حَدَّثَنِي جَدِّي أَبُو عَلْقَمَةَ قَالَ:

سَمِعْتُ أَبَا حَمْرَةَ عَلَى مَنبَرِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: مَنْ زَنَى فَهُوَ كَافِرٌ، وَمَنْ شَكََّ

فَهُوَ كَافِرٌ، وَمَنْ سَرَقَ فَهُوَ كَافِرٌ، وَمَنْ شَكََّ أَنَّهُ كَافِرٌ فَهُوَ كَافِرٌ.

Sonra Ebû Hamza “ah, ah, ah” çekti ağladı ve minberden indi.

Abbas Harun'dan Harun da dedesi Ebû Alkama'dan anlatıyor:

Ebû Hamza'nın Resûlullah'ın minberinden şöyle dediğini duydum: “Kim zina işlerse o kâfirdir, bundan kim şüphe duyarsa o da kâfirdir, kim hırsızlık yaparsa o da kâfirdir, buna şüphe duyan da kâfirdir ve kâfirdir.”¹²¹

¹²⁰ el-Câhız, *a.g.e.*, II-I/ 109-112; İbn Kuteybe, *U'yunu'l-Ahbar*, Kahire, 1963, II-I/249-250.

¹²¹ et-Taberî, *a.g.e.*, VII/397.

2.12. DEĞERLENDİRME

Bu başlık altında Ebu Hamza'nın hutbelerinin konusunu, genel özelliklerini, amacı ve önemini değerlendirmeye çalışacağız:

2.12.1. Ebû Hamzanın Hubelerinde İşlediği Konular

Bu başlık altında Ebu Hamza'nın hutbelerinde işlediği konular onun veya mezhebi hakkında sahip olduğumuz olumlu ve olumsuz bilgileri bir kenara bırakarak sadece hutbeleri üzerinden değerlendirmeye çalışacağız.

Ebu Hamza'nın konuşmalarında işlediği konulara geçmeden önce o devirdeki hükümetin ve muhalefetin hutbelerinde işlediği bilgiler ve sözlerden kısaca bahsetmemiz konuyu iyi kavramamızı sağlar.

Buna göre Emeviler döneminde hutbe okuma usulü iktidarla muhalefet arasında değişiklik arz etmektedir. Emeviler devrinde hitabet, mücadele meydanlarının en etkili silahı haline gelmiştir. İslam coğrafyasının genişlemesi, başka ülkelerden gelen elçilerin çoğalması ve sosyal güvenlik ihtiyacının artması gibi sebepler hitabetin gelişmesinde önemli rol oynamıştır. Bu devirde hitabet daha çok siyasi mahiyet taşımaktadır. Emeviler yani iktidar tarafında hutbe, gerek devlet adamları olsun gerekse hatipleri olsun hitabelerinde hilafetin kendi hakları olduğunu kabul ettirmeye çalışmışlar ve karşı gelenleri de tehdit etmişlerdir. Muhaliflerden Hz. Ali ve onu destekleyen hatipler ise hitabelerinde hilafetin Hz. Ali ve onun çocuklarının hakkı olduğunu söylemişlerdir. Hem iktidara karşı hem de Hz. Ali'ye karşı muhalefet eden Hariciler'in hatipleri ise hitabelerinde hem Hz. Ali'yi hem de Emeviler'i tekfir etmiş hilafetin kendi hakları olduğunu söylemiştir.¹²²

Şimdi gelelim Ebu Hamza'nın hitabelerinde işlediği temel konulara: Normalde baktığımızda hutbe konuları çeşitliliği açısından fark edebilir. Mesela siyasi bir hutbeyle dini bir hutbenin konusu veya adli bir hutbeyle dini bir hutbenin

¹²² Elmalı, *a.g.m.*, *DİA*, XVIII/159.

konusu gibi. Bundan giriş kısmında söz ettik fakat ilerde de söz edeceğimizden bu kadarıyla yetinip geçiyoruz. Ama Ebu Hamza'nın hutbelerine baktığımızda durum farklıdır. Şöyle ki Ebu Hamza'nın hutbelerinin konusunun çoğunluğu siyasi olmak üzere dini ve diğer konuları da içermektedir. Bunlara örnek verecek olursak döneminin iktidarı son Emevi halifesi Mervan b. Muhammed'in adaletsizlik, haksızlık ve hatalarla dolu bir hükümdar olduğunu halka anlatmayı içermektedir. Bunun için Emevi iktidarını İslam şeriatıyla yönetmediğini, yaptıklarının dinle yakından veya uzaktan hiçbir alakasının olmadığını, özellikle Allah'ın kitabına, Peygamberin sünnetine ve ilk iki halifenin uygulamalarına aykırı hareket ettiklerini, haram yiyip haram içtiklerini, halkın malını haram yollarla aldıklarını, ganimeti kendi aralarından zenginlere dağıttıklarını, Beytü'l-Mal'i hak sahiplerine vermek yerine içki ve zinaya harcadıklarını ve kendi arzu ve nefislerinin isteğiyle amel ettiklerini gittiği her yerde halka anlatmaya çalışmıştır.¹²³

Bunun yanında Ebu Hamza hutbelerinde Kuran ve hadislerden de örnek vermiştir. Aynı zamanda Hulefa-i Raşidin'den, Emevi oğullarından, Şiiiler'den ve sahabilerden kimisi hakkında olumlu kimisi hakkında da olumsuz söylemlerde bulunarak, Haricilerin ve kendinin ilke ve düşüncelerini ortaya koymaya çalışmıştır. Özellikle Abdullah b. Yahya'ya biat ettikten sonra yaklaşık 1000 kişilik bir orduyla Mekke'ye girdiğinde ilk olarak Hz. Peygamber başta olmak üzere tüm sahabiler, Emeviler ve Şiiiler hakkındaki Harici fikirlerini sırasıyla anlatmıştır¹²⁴. Yine Medine'ye geldiğinde de Medinelilerin arkadaşlarını ayıplaması üzerine minbere çıkıp, Hz. Peygamber başta olmak üzere Emevilerin son halifesi Mervan b. Muhammed'e kadar herkesi değerlendirmiş ve arkadaşlarını savunarak Medinelileri eleştirmiştir.¹²⁵ Biz de bunları tekrar olmayacak şekilde anlatmaya çalışacağız.

Hz. Peygamber hakkında ebediyete göç edene kadar Allah'ın emri ve nehyi dışına çıkmadığını söyleyerek kendilerinin Peygamber yolunun tek yolcusu olduklarını ve Hz. Peygamber'e herkesten daha çok bağlı olduklarını iddia

¹²³ es-Safvet, *a.g.e.*, II/467-468; el-İsfahanî, *a.g.e.*, XXIII/248; *a.g.e.*, et-Taberi, *a.g.e.*, VII/393-394.

¹²⁴ el-Câhız, *a.g.e.*, II-I/ 109-112; İbn Kuteybe, *a.g.e.*, II-I/249-250.

¹²⁵ es-Safvet, *a.g.e.*, II/469-476; el-İsfahanî, *a.g.e.*, XXIII/252-257.

etmektedir. Ondan sonra Peygamber'in yerine seçilen Hz. Ebu Bekir'i de Kurân ve sünnete göre amel ettiğini söyleyerek onun hakkında duada bulunmaktadır. Ondan sonra onun yerine tayin edilen Hz. Ömer'i de Kurân, sünnet ve arkadaşı'nın (Hz. Ebu Bekir) yolundan yürüdüğünü söyleyerek övgüde bulunmaktadır.¹²⁶ Kanaatimizce Ebu Hamza'nın hitabelerinin geneline baktığımızda Hz. Peygamber ve ilk iki halife'nin (Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer) tam anlamıyla İslam'ı yaşadıklarını ve yaşattıklarını düşünerek kendilerinin de bunları örnek aldıklarını kendilerinin dışındakilerin saptırdıklarını ileri sürmektedir.

Sonra Hz. Ömer'in yerine seçilen Hz. Osman'ın da Ehl-i Sünnet'in görüşü gibi hilafetin ilk altı senesinde Kurân, sünnet ve kendinden önce geçen iki arkadaşı'nın (Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer) yolundan yürüdüğünü, fakat son altı senesinde hem Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer'in hem de kendisinin ilk altı sene yaptıklarını boşa götürecektir şekilde icraatta bulunduğunu söyleyerek eleştirmektedir. Fakat kötü bir şey söylememektedir. Ondan sonra yerine geçen Hz. Ali'nin iktidarı alamadan ve istediklerini yapamadan gittiğinden bahsetmektedir.¹²⁷ Ebu Hamza'nın iktidara gelip de eleştirmedeği aynı zaman da övmediği yani haklarında olumlu veya olumsuz bir söylemde bulunmadığı iki kişi vardır: Bunlardan biri Hz. Ali diğeri de Ömer b. Abdulaziz'dir.¹²⁸ Oysaki arkadaşları Hz. Ali hakkında Allah'ın işinde hakemliğe başvurmak suretiyle küfre girdiğini söylerler.¹²⁹ Fakat Ebu Hamza burada ılımlı davranıp herhangi bir kötü söylemde bulunmamaktadır. Bunun da nedeni Ebu Hamza'nın diğer haricilere göre daha yumuşak, anlayışlı, bilgili ve ılımlı olması olsa gerek.

Buraya kadar Hz. Peygamber başta olmak üzere Hz. Osman'ın son altı senesi hariç Hulefa-i Raşidin'e karşı kötü söz söylememekle birlikte eleştiride de bulunmamaktadır. Aksine biraz önce zikrettiğimiz gibi Hz. Ebu Bekir'le Hz.

¹²⁶ el-Câhız, *a.g.e.*, II-I/ 109-112; İbn Kuteybe, *a.g.e.*, II-I/249-250; es-Safvet, *a.g.e.*, II/469-476; el-İsfahanî, *a.g.e.*, XXIII/252-257.

¹²⁷ el-Câhız, *a.g.e.*, II-I/ 109-112; İbn Kuteybe, *a.g.e.*, II-I/249-250; es-Safvet, *a.g.e.*, II/469-476; el-İsfahanî, *a.g.e.*, XXIII/252-257.

¹²⁸ el-Câhız, *a.g.e.*, II-I/ 109-112; İbn Kuteybe, *a.g.e.*, II-I/249-250; es-Safvet, *a.g.e.*, II/469-476; el-İsfahanî, *a.g.e.*, XXIII/252-257.

¹²⁹ Fığlalı, *a.g.e.*, s. 85.

Ömer'den övgüyle söz etmektedir. Hz. Ali'nin hakkında ne olumlu ne de olumsuz bir söylemde bulunmamaktadır. Fakat Hz. Osman hakkında özellikle son altı senesinde büyük hatalar yaptığını ve bu hataları sonucu hem kendi yaptıklarını hem de Hz. Ebu Bekir ile Hz. Ömer'in yaptıklarını boşa çıkardığını söylemektedir.

Bu dört halifeden sonra iktidarı devralan Emeviler'in her birinin ismini zikrederek yaptıklarını birer birer anlatmaktadır. Mesela:

Muaviye b. Ebu Sufyan'ın hem babasının hem de kendisinin Peygamber tarafından lanetlendiğini belirterek kan dökmek, zina yapmak ve Beytü'l-Mal'i kendine servet yapmakla suçlamaktadır. Ondan Sonra sırasıyla Yezid b. Muaviye, Mervan b. Hakem ve Yezid b. Abdumelik'i vahşi ve yırtıcı hayvanlara benzeterek, haram yemek, haram giymek, vergileri haram yollarla almak, haram yerde kan dökmek, içki içmek, zina etmek, Allah'ın kitabını hafife alarak kâhinlere itaat etmek, arzu ve nefislerine göre amel etmek ve beytü'l-Mal'i haram yollara harcamakla suçlayarak beyinsiz, akılsız ve şehvetine düşkün gibi ağır ithamlarda bulunmaktadır.¹³⁰

Şiîlere gelince onların Allah'ın dinini kendi uydurdıkları inançları için kullanan, mezhepleri için her şeyi mübah gören, asabiyetçi, kendi uydurdıklarını din edinen, fitneci, kıyametten önce dirilişe inanan, farklı bir ırktan olmalarına rağmen kendilerini Araplardan peygamber ailesine bağlamış akılları kıt ve kötü niyetli bir topluluk olarak eleştirmektedir.¹³¹

Bunların neticesinde Medine halkına Allah'tan korkmalarını, ona itaat etmelerini, onun kitabıyla amel etmelerini, kendilerine itaat etmelerini, onun elçisinin yolundan gitmelerini ve sıla-i rahmi tavsiyede bulunmaktadır. Yine bunların yanında Medinelilere Emevi Devleti'ni bu hatalarından dolayı uyarmak için uyarıyı kabul etmediklerinde savaşıp, onları yenmeleri için yendikten sonra da onların yerine adaletli, Allah'ın kitabıyla hüküm veren ve peygamberin yolundan yürüyen bir kişi getirmelerine veya kendileri başa geçtiklerinde adaletli davranacaklarının sözünü

¹³⁰ el-Câhız, *a.g.e.*, II-I/ 109-112; İbn Kuteybe, *a.g.e.*, II-I/249-250; es-Safvet, *a.g.e.*, II/469-476; el-İsfahanî, *a.g.e.*, XXIII/252-257.

¹³¹ el-Câhız, *a.g.e.*, II-I/ 109-112; İbn Kuteybe, *a.g.e.*, II-I/249-250; es-Safvet, *a.g.e.*, II/469-476; el-İsfahanî, *a.g.e.*, XXIII/252-257.

vererek kendilerine itaat etmelerini ve Emevi Devleti'ne karşı çıkmaları bunu yapmadıkları halde kendileriyle savaşıp öldürmekle tehdit etmiştir. Aynı zamanda Medinelilerin Emevi Devleti'ne karşı müsamahalı davrandıklarını söyleyerek sitemde de bulunmaktadır.¹³²

Dolayısıyla hutbelerinin temel konusu halka o günki rejimi Yani Emevi Devleti'ni Allah, Hz. Peygamber ve ilk iki halifenin örneklerine ne kadar aykırı düştüğünü tasvir ederek, gittiği her yerde Emevi hükümdarlığını ta Peygamber döneminden başlayıp, Hz. Osman'nın ilk altı yılı hilafetine kadarki döneme aykırı olduğunu ve atalarının ne kadar dindar, sadık, fedakar ve doğru yolda olduklarını işaret ederek kendilerinin de bu yolu takip ettiklerini beyanda bulunup gerek Mekkeliler olsun gerekse de Medineliler olsun Emeviler'e karşı düşmanlıkta ve Haricilerle aynı fikirde olmaları lazım geldiğini hutbeleriyle anlatıyor. Böylece kendilerini Kurân'ın tek sahibi, Peygamberin yolunun tek yolcusu ve Hz. Ebu Bekir ile Hz. Ömer'in yegane mirasçısı olduklarını düşünüyor ve söylüyor. Aynı zamanda Ebu Hamza, Müslümanları sadece devlete karşı savaşa davetle kalmıyor dinin tek tek herkese yönelttiği ahlaki taleplerini de vurguluyordu.¹³³ O özellikle fuhuş ve sarhoşluğa karşı çıkmaktaydı. Ebu Hamza idaresi altındaki halklara adalet ve iyilikle davranırdı.¹³⁴

2.12.2. Ebû Hamzanın Hitabelerinin Yapısı ve Özellikleri

Ebu Hamza'nın hitabelerinin temel yapısını ve genel özelliklerini kısaca ele alacak olursak önce hitabet kavramının genel yapılarına bakmamız gerekir diye düşünüyorum:

Hitabet'in yapısı ve özellikleri çeşitlerine göre farklılık arz edebilir. Nitekim buna örnek verecek olursak mesela dini hitabet, dini bir mekânda din görevlisi tarafından dini gerçekleri duyurmak, açıklamak ve anlatmak için yapılan

¹³² es-Safvet, *a.g.e.*, II/467-468; el-İsfahanî, *a.g.e.*, XXIII/248; et-Taberi, *a.g.e.*, VII/393-394.

¹³³ Wellhausen, *a.g.e.*, s. 85.

¹³⁴ Wellhausen, *a.g.e.*, s. 86.

konusmadır.¹³⁵ Burada konu ve gaye dindir. Siyasi hitabette ise devlet adamlarının veya politikacıların devlet işlerini düzenli ve sağlıklı yürütebilmesi için gereken önerileri ortaya koymak, zararlı ve tehlikeli şeylere karşı uyarılarda bulunmak üzere yaptığı konuşmadır.¹³⁶ Dolayısıyla hitabetin konusu, amaç ve önemi farketdiği gibi yapısı ve özellikleri de fark eder.

Bundan yola çıkacak olursak diyebiliriz ki Ebu Hamza'nın konuşmalarının geneline baktığımızda ayırım yapmak çok zordur. Çünkü her bir hitabetinde tüm hitabet çeşitlerini bulmanız mümkündür. Mesela, Ebu Hamza hutbelerinde önce Allah'a hamd Peygamber'e sena getirmiş ondan sonra muhataplarını bölge veya kabile ismiyle anarak konuşmasına başlamıştır. Hitabelerinin tamamında ayet ve hadislerden örnek vermiştir. Hz. Peygamber ve ilk iki halifenin de uygulamalarından da bahsetmiştir. Asıl hitabelerinin organını oluşturan kendi döneminin iktidarı Emevi devletini halkın gözünde kötülemek, İslami bir devlet olmadığını şeriata uygun olmayan davranışlarıyla kanıtlamak, bunun neticesinde halkı Emevi devletine karşı kışkırtmak ve Emevi devletini ortadan kaldırmaktır.

Dolayısıyla hutbelerinde o dönemin kendileri hariç tüm İslami anlayışı eleştirmiştir. Hutbelerinin son kısmında ise kendisini dinleyenlerine Allah'tan korkmalarını ve yalnız ona itaat etmelerini hakkı gözetmelerini adil olmalarını Emevi devletine karşı isyan bayrağını açmalarını tavsiyede bulunarak atalarının sayılarının az olmasına rağmen daha çok dindar olduklarını ve kendilerine miras olarak iyi bir miras bıraktıklarını fakat bunların atalarının mirasına sahip çıkmayıp sayılarının çok olmasına rağmen sustuklarını dinden uzaklaştıklarını ve çocuklarına kötü bir miras bırakacaklarını söyleyerek tavsiyede bulunarak kapatmıştır. Aynı zaman da hutbelerinin genel özelliği bunlardan ibarettir.

---

¹³⁵ Çakan, *a.g.e.*, s. 15.

¹³⁶ Kaya, *a.g.m.*, *DİA*, XVIII/157.

2.12.3. Ebû Hamzanın Hitabelerinin Amacı ve Önemi

Ebu Hamza'nın hutbelerinin amacı ve öneminden kısaca bahsetmek gerekirse, önce mensubu olduğu mezhebin ilkelerini tanımamız bize bu konuda yardımcı olacaktır. Elbette İbadiyye mezhebini ele aldığımızda genel olarak şunlarla karşılaşırız: Ameli, itikadi ve siyasi yani devlet anlayışları gibi başlıklar altında kısaca bahsederek; ameli görüşleri: Amel İmandan bir cüzdür ameli olmayanın imanı yoktur anlayışına sahiptirler.¹³⁷ Bu açıdan Sünnilerle aynı görüşe sahiptirler. Bu yüzden Haricilerin İbadiyye fırkasının Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat'a daha yakın olduğunu söyleyebiliriz. İtikadi açıdan da herşeyin yaratıcısının Allah olduğunu prensiplerinin de Kurân'ın metni olduğunu, tevilin yanlış olduğunu her şeyin Kurân'da olduğuna inanmaktır.¹³⁸ Siyasi görüşleri yani devlet anlayışları ise: İbadiler Kurân-ı Kerimi tevil ve tefsire ihtiyaç duymaksızın değişmez bir şekilde siyasi açıdan yegane devlet nizamıdır derler¹³⁹

Dolayısıyla Ebu Hamza da her sene hac mevsiminde Ebu Ubeyde Müslim b. Ebi Kerime et-Temimî¹⁴⁰ (ö. 145/762) tarafından Mekke'ye ilim taşıyıcı (Hamalatu'l-ilm) olarak gönderiliyordu.¹⁴¹ Mekke'ye giderek İslam coğrafyasının farklı bölgelerinden hacca gelen Müslümanlara ve oranın kendi halkına İbadi mezhebinin ilke ve düşüncelerini anlatarak son Emevi halifesi Mervan b. Muhammed'in zulüm ve haksızlığına daha fazla tahammül etmemelerini artık ona karşı isyanın ve ayaklanmanın zamanının lazım geldiğini anlatıyordu.¹⁴² Bunların hepsi birer amaç ve gayedir.

¹³⁷ Fığlalı, *a.g.e.*, s. 107.

¹³⁸ Fığlalı, *a.g.e.*, s. 125-128.

¹³⁹ Fığlalı, *a.g.e.*, s.108.

¹⁴⁰ Ebu Ubeyde'nin kendisi İbadilerin büyük hadisçi âlimlerinde Cabir b. Zeyd'in öğrencisi olup, İbadiye Mezhebinin kurucusu olan Abdullah b. İbad'dan sonra en büyük âlim ve müçtehit. Ebu Hamza da bu şahsın öğrencisidir. (bk. Ali Ekber Ziaî, *Mu'cam-u Masadiri'l-İbadiyyet-u, Muessesatu'l-Hudâ Li'n-Neşri ve't-Tavziğ*, 2003, s. 13-16.)

¹⁴¹ İsfahanî, *a.g.e.*, XXIII/234; Zirikî, *a.g.e.*, II/71; Taberî, VII/348, 393.

¹⁴² Wellhausen, *a.g.e.*, s. 82; Fığlalı, *a.g.e.*, s. 91.

Ebu Hamza'nın bize kadar ulaşan konuşmalarının toplamını genel olarak ele aldığımızda görüyoruz ki Ebu Hamza'nın Hicaz (Medine ve Mekke) bölgesinde, merkez Arabistan'da, Yemen ve Hadramevt'te okuduğu hutbelerinin amacı İbadiye Mezhebi'nin ameli, itikadi ve siyasi ilkelerini yaymak ve insanlara anlatmaktır. Çünkü Ebu Hamza Ebu Ubeyde'nin yetiştirdiği fasih, belağatlı, konuşmasıyla kitleleri etkileyebilen, bilgili ve cesur bir talebesidir. Değerlendirmemizde de zikrettiğimiz gibi Ebu Hamza'yı ilim taşıyıcısı olarak sürekli Mekke'ye gönderirdi. Bu da Ebu Hamza'nın büyük bir âlim ve hatip olmasının önemli kanıtıdır. Çünkü hiçbir hoca güvenmediği bir öğrencisini bir davasını anlatması için göndermez. Ebu Hamza da emrolunduğu şeyi halka anlatıyordu. Demek istediğim Ebu Hamza bir emir talebesi olduğu için Ebu Ubeyde'nin fikirlerini anlatmaktadır ki o da İbadiye mezhebinin müftisi olduğu için onun fikirleri de İbadiye mezhebinin ilkeleridir. Bu da genel anlamda itikadi, ameli ve siyasi anlayışlarıdır. O dönemin son Emevi halifesi Mervan b. Muhammed'in buna engel olması ve İbadi ilkelerinden farklı hareket etmesinden dolayı halkı Emevi Devleti'nin İslam şeriatına uygun bir devlet olmadığını, zalim ve fasık bir devlet olduğunu, siyasi ve itikadi açıdan İslamla uzaktan veya yakından hiçbir alakalarının kalmadığını anlatıyordu, diğer yandan kendi düşünce ve inançları hariç diğer tüm İslami düşünce ve anlayışları eleştiriyor kendi ilke ve düşüncelerinin asıl İslam olduğunu anlatıyordu. Kanaatimizce bundan amaçları da insanları kendi yanlarına çekerek anlayışlarını tüm İslam alemine yaymaktı. Mesela, daha sıkı ve sert tutumlarından vazgeçerek Ebu Hamza'nın Emevi iktidarından bağımsız olarak halife ilan ettiği Talibu'l-Hak lakaplı Abdullah b. Yahya Kurân'ın suçlara tabi tuttuğu cezaları uygulamış, Haricilikle genel insanların İslami anlayışında fark olmadığını göstermek için ılımlı davranmıştır.¹⁴³

Dolayısıyla Ebu Hamza'nın amacı Emevi iktidarının ortadan kaldırılması yerine Allah'ın kitabı ve Peygamberin sünnetiyle hüküm veren adil birini başa getirmektir ki nitekim bu teklifini Medinelilere sunduğunu söylüyor.¹⁴⁴ Bu yüzden amaçları kendilerinin başa gelmesi ve kendi ilke ve düşüncelerini İslam alemine yaymasından daha ne olabilir ki, zira Ebu Hamza'nın yaptıklarının ne kadar üzerinde

¹⁴³ Wellhausen, *a.g.e.*, s. 83; Fığlalı, *a.g.e.*, s. 91.

¹⁴⁴ es-Safvet, *a.g.e.*, II/467-468; el-İsfahanî, *a.g.e.*, XXIII/248; et-Taberî, *a.g.e.*, VII/393-394.

durmasa da Haricî akımını devam ettirmekten başka birşey olamaz. Bunların hepsi Ebu Hamza'nın amacının birer göstergesidir.

Ebu Hamza bununla da kalmayıp Medine'de kaldığı üç ay süre içerisinde sadece bir silah kullanan değil bir âlim ve vaiz olarak Peygamber minberinden defalarca konuşmalar yapmıştır ki eğer amacı Emevi hilafetini yıkmak olsa diğer konular üzerinde durmazdı. Ne olursa olsun Ebu Hamza hariciler gibi sert tutumlu değil aksine daha ehl-i sünnet'e yakın ılımlı bir tavır sergilemektedir. Çünkü dört halife hakkındaki tahliline baktığımızda diğer haricilere nazaran gayet saygılı davranmıştır. Ebu Hamza hiçbir hutbesinde Hz. Ali'ye kafir dememiştir ve aynı şekilde Hz. Osman'a da ama hata yaptıklarını söylemiştir.

Dolayısıyla hitabet, insan toplulukları arasında barış veya savaşın ilerleme, yükselme, uğrunda kullanılan biri olarak büyük bir önem taşımaktadır.¹⁴⁵ Dördüncü halife Hz. Ali'ye karşı muhalefet grubu olarak ortaya çıkan ve Emeviler devrinde devam eden Haricilerin İbadiyye mezhebinin büyük hatiplerinden olan “Ebu Hamza'nın Hayatı ve Hitabetteki yeri ” şeklindedir. Ebu Hamza kendi zamanındaki Emevi idaresine karşı çıkararak isyan bayrağını kaldıran ve halkı güçlü hitabetiyle etkileyerek diğer Hariciler gibi her fırsatta Emeviler aleyhinde ayaklandıran âlim ve siyasi bir şahsiyettir. Araştırmamız bu önemli şahsiyetin doğumu, hayatı, vaazları, hutbeleri ve vefatını konu edinmektedir. Büyük isyan hareketlerinin öncüsü ve mevcut idareye baş kaldıran bir şahsiyet olan Ebu Hamza'nın hitabetiyle büyük kitleleri etkilemesi bakımından dini, siyasî ve askerî hitabetleri ve bu hitabetlerinde kullandığı etkileyici unsurların incelenmesi önem arz etmektedir.

---

¹⁴⁵ Armaner, *a.g.e.*, s. 17.

SONUÇ

Haricilerden ayrılan İbadiler Emevi iktidarı tarafından susturulmasıyla Basra'da gizli bir harici mezhebi olarak devam ettiği için o sırada tamamen ilme ve eğitime kendilerini adanmıştır. Ebu Hamza da o sırada Ebu Ubeyde Müslim b. Ebi Kerime'nin ilim talebesi olup kendini iyi yetiştirdikten sonra gizlice İbadiyye mezhebinin ilke ve düşüncelerini yaymak ve halkı Emevi iktidarlarına karşı kıskırtmak için hocası tarafından her sene hac mevsiminde Mekke'ye ilim taşıyıcı olarak gönderilmiştir.

Ebu Hamza hitabetiyle her daim insanları etkilemiş ve amacına da ulaşmış olarak yerine getirmiştir. Örneğin, Mekke'de bir konuşmasında Hadramevt Haricileri'nin büyüklerinden Abdullah b. Yahy'i etkilemiştir. Bunun üzerine Abdullah kendisini Hadramevt'e davet etmiş. Ebu Hamza da oraya giderek Abdullah'a biat etmiştir. Fakat yine de arka plandaki etkili yönetici kendisi olmuştur. Ebu Hamza güzel ve etkili konuşmasıyla her yerde gizli ve dağınık olarak yaşayan Haricileri Talibu'l-Hak lakabını verdiği Abdullah b. Yahya'nın liderliği altında toplamıştır.

Dolayısıyla Ebu Hamza inandığı uğruna canından bile vazgeçecek şekilde mücadele ederek Mekke ve Medine'yi ele geçirmiş üç ile dört ay hükümdarlık yapmıştır. Bu süre zarfında hutbeleriyle haricilerin itikadi ve siyasi görüşlerini, Emevi devletinin hatalarını, Medinelilerin yapması gerekeni ve dinin emir ve nehiylerini anlatmış bulunmaktadır. Aynı zamanda hem Medine hem de Mekke'de Hz. Peygamber ve sahabeler hakkında İbadilerin kanaatini bildirmiştir. İlginç olan şudur ki Harici kaynaklarında hele de İbadilerle ilgili yazılan kaynaklarda Ebu Hamza hakkında bir bilgiye rastlanmamaktadır. Oysaki Ebu Hamza gerek konuşmalarıyla gerek de yaptıklarıyla İbadiyye mezhebinin Mekke ve Medine başta olmak üzere Merkez Arabistan'da yayılmasına ve dağınık halde olan haricilerin toplanmasında büyük rol oynamıştır. Fakat buna rağmen kaynaklarda pek söz edilmemiştir. İbadilerin de kendi kaynakları bize ulaşmamıştır. Bizim ulaştığımız

bilgiler de ehl-i sünnet âlimlerin kaynaklarıdır. Mesela Ebu Hamza'nın İbadiye mezhebinin yayılmasındaki etkisi gibi bir çalışma yapılabilir.

Aynı zamanda bir âlim olarak hutbeleri ve vaazları mecmua haline getirilip üzerine çalışma yapılması arzedilebilir ki zaten Julius Wellhausen *İslamiyetin İlk Devrinde Dini-Siyasi Muhalefet Partiler* eserinde hutbe ve vaazlarından bir mecmua teşkil edilmiş olmalıdır şeklinde yorumu Ebu Hamza'nın araştırılması gerektiğinin önemini vurgulamaktadır.

BİBLİYOGRAFYA

Armaner, Neda, *Hitabet ve Dini İrşat Üzerine*, Ayyıldız matbaası, Ankara, 1962.

Aycan, İrfan, “Ebû Hamza eş-Şârî”, *DİA*, X/130.

Baktır, Mustafa, “Hutbe”, *DİA*, XVIII/425-428.

Çakan, İsmail Lütfi, *Dini Hitabet (çeşitleri - ilkeleri - örnekleri)*, İrfan yy., İstanbul, 2011.

Çetin, Abdurrahman, *Hitabet ve İrşad*, Emin Yay., Bursa, 2008.

Ebu Zehra, el-İmam Muhammed, *el-Hatabe Usûluha – Tarihuha fi Ezheri Usûriha İnde'l-Arab*, Darü'l-Fikri'l-Arabi, Kahire, 1365-1946.

el-Câhız, Ebû Osman b. Bahr, *el-Bayan ve't-Tebyîn*, Beyrut-Lübnan, 1968.

el-İsfahanî, Ebi'l-Ferec, *el-Ağânî*, Beyrut-Lübnan, 1986-1407.

Elmalı, Hüseyin, “Arap Edebiyatı” *DİA*, XVIII/158-160.

el-Endulisî, Ebü Ömer Ahmet b. Muhammed b. abdi'r-Rabbihi, *el-İkdu'l-Ferîd*, Beyrut-Lübnan, 1962.

et-Taberî, Ebî Cafer Muhammed b. Cerir, *Tarihu't-Taberî*, Daru'l-Ma'arif-Mısır, 1119.

ez-Ziriklî, Hayru'd-Din, *el-Â'lam*, Kamusu't-Tracim-Beyrut, 1969.

Fehmi, Muhammed, *Tarih-i Edebiyat-ı Arabiyye*, Matbaa-i Amire, İstanbul, 1334.

Gökalp, Murat, “Bir Hatip Olarak Hz. Peygamber” *Hikmet Yurdu*, y. 6, c. 6, sy. 11, 2013.

Güran, Kemal, *Hatiplere Hutbeler*, TDV, (Türkiye Diyanet Vakfı) yay., Ankara, 1997.

Güzel, Ragıp, *Konuşma Sanatı Dil Belâsı*, Çelik, yay., İstanbul, 2005.

Goldziher, Ignace, *Klâsik Arap Literatürü*, çev. Azmi yüksel-Rahmi Er, İmaj Yay., Ankara, 1993.

İbn Kuteybe, Ebu Muhammed İbn Kuteybe Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dinevri, *U'yunu'l-Ahbar*, Kahire, 1963.

İbnu'l-Esîr, *el-Kâmîl Fi't-Tarih*, Beyrut, 1965.

İbnul-Manzûr, Muhammed b. Mükerrerem, *Lisanü'l-Arab*, Daru'l-Maarif, Kahire, 1119.

İbrahim, Muhammed, *el-Cânibu'l-İ'lâmî fî Hutabi'r-Resûl*, el-Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut, 1986.

Kabaklı, Ahmet, *Türk Edebiyatı*, yaylacık mat. Yay., 1973, İstanbul.

Kahyaoğlu, Yasin, "Hariciler'de Hitâbet Sanatı ve Meşhur İki Hatip", *HÜİFD.*, sy, 5, y. 2003.

Kahyaoğlu, Yasin, *Haricî Edebiyatı*, Uysal Kitapevi-Konya, 2003.

Kandehlevî, Muhammed Yusuf, *Asr-ı Sa'adet Hutbeleri*, çev., Kerim Türkoğlu, yay., Divân Neşriyat, 1992.

Karaalioğlu, Seyit Kemal, *Sözlü Yazılı Kompozisyon Konuşmak ve Yazmak Sanatı*, yy.(yayın evi yok), İstanbul, s. 53, y. 1969.

Kaya, Mahmut, "Hitabet", *DİA*, XVIII/156-158.

Kazancı Ahmet Lütfi ve Kazancı, Osman, *İslâm Tarihi*, Marifet, Yay., İstanbul 1995.

Kazancı, Ahmet Lütfi, *Peygamber Efendimizin Hitâbeti*, Marifet Yayınları, İstanbul, 1992.

Koçer, Hasan Ali, *Eğitim Tarihi İlk Çağ*, A.Ü.E.F., yay., Ankara, 1971.

Komisyon, "Hitabet", *Türk Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1971, 19/301-303.

Komisyon, "Edebi Türkler" *Yeni Rehber Ansiklopedisi*, Türkiye Gazetesi, İstanbul, 1993.

Komisyon, "Vaaz ve Vaizlik sempozyumu", *DİB*, yay., Ankara, 2011.

Mahfuz, eş-Şeyh Ali, *Fennü'l-Hitabe ve İ'dadu'l-Hatib*, Daru'l-İ'tisam, 1902.

Muallimoğlu, Nijat, *Hitabet*, Avcı Ofset Matbaacılık, İstanbul, 2000.

Muharrirî, Şemsettin Sami, *Kamusu'l-A'lam*, Mihran-İstanbul, 1306.

Öymen, Hıfzurrahman Raşit, *Doğulu ve Batlı Yönüyle Eğitim Tarihi*, Ayyıldız, Mat. Ankara, 1969.

Safvet, Ahmet Zekki, *Cemheretu Hutebi'l-Arab fî Usûri'l-Arabiyyeti'z-Zahireti*, Kahire, 1962-1381.

Tosun Cemal ve Doğan, Recai, *Hitabet ve Mesleki Uygulama Ders Kitabı*, M.E. by., İstanbul 2004.

Uzun, Mustafa, “Türk Hitabet Tarihine Genel Bir Bakış”, *MÜİFD.*, sy. 19, İstanbul, 2000.

Wellhausen, Julius, *İslamiyetin İlk Devrinde Dini-Siyasî Muhalefet Partileri*, çev: Fikret İşıltan, Türk Tarih Kurumu-Ankara, 1996.

Yüce, Abdülhakim, *Konuşma Sanatı ve Hitabet*, Işık Yay., İstanbul, 2011.

Yüzendağ, Ahmet, *Hitabet Dersleri*, Ayyıldız, Mat, Ankara, 1964.

Ziaî, Ali Ekber, *Mu'cam-u Masadiri'l-İbadiyyet-u*, Muessesatu'l-Hudâ Li'n-Neşri ve't-Tavziğ, 2003.

 <p>KONYA</p>	<p>T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü</p>	 <p>SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ</p>
--	--	--

Öz Geçmiş

Mohammad MOHAMMADİ 18.07. 1990 yılında Afganistanın Güney Türkistan bölgesi olan Jawzjan İlinin Darzab İlçesinde doğdu. 2008 yılında liseyi Darzab lisesinde tamamladı. Aynı sene de Türkiye Diyanet Vakfı'nın burslu öğrencisi olarak Türkiye'ye geldi. Bir sene Türkçe hazırlık gördükten sonra 2009 yılında Selçuk üniversitesi İlahiyat fakültesine başladı. 21.06.2013 yılında yeni üniversite olan Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden mezun oldu. 16.09.2013 yılında ise N.E.Ü. İlahiyat Fültüsünde Arap Dili Belağatından yüksek lisansa başladı.